

Xakberdiev Kaxramon Kurbanovich

MDH MAMLAKATLARI XALQARO REYTING TIZIMLARIDA

O'quv qo'llanma

0X000042294

20-19

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

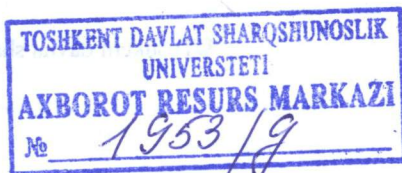
TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK UNIVERSITETI

Xakberdiev Kaxramon Kurbanovich

**MDH MAMLAKATLARI XALQARO REYTING
TIZIMLARIDA**

*O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta ta‘lim vazirligi tomonidan
5A231001 – Xorijiy mamlakatlar iqtisodiyoti va mamlakatshunoslik (MDH
mamlakatlari) mutaxassisligi talabalari uchun o‘quv qo‘llanma sifatida
tasdiqlangan*

O‘QUV QO‘LLANMA

Toshkent - 2020

O'quv qo'llanmada xalqaro reyting va indeksning mazmuni, ahamiyati, ularni tashkil etuvchi elementlarning mohiyati yoritib berilgan, MDH mamlakatlarining Global raqobatbardoshlik indeksi (GCI, Global Competitiveness Index), Global innovatsiya indeksi (Global Innovation Index), Doing business reytingi, Inson taraqqiyoti indeksi, Iqtisodiy erkinlik indeksida tutgan o'rni, uni oshirish imkoniyatlari va yo'llari tahlil qilingan. Shuningdek, O'zbekistonning xalqaro reytinglar va indekslardagi o'rni yaxshilash bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar atroflicha bayon etilgan.

MDH mamlakatlarining xalqaro reyting tizimidagi o'rni va uni oshirish masalalarini chuqurroq o'rganish uchun o'quv qo'llanmada ma'ruza materiallarining qisqartirilgan shakli, testlar, mustaqil ta'lim, nazorat savollari va adabiyotlar ro'yxati keltirilgan.

“MDH mamlakatlari xalqaro reyting tizimlarida” o'quv qo'llanmasi 5A231001 – Xorijiy mamlakatlar iqtisodiyoti va mamlakatshunoslik (MDH mamlakatlari) mutaxassisligi talabalari uchun o'quv qo'llanma sifatida tavsiya etiladi.

I.f.n. Sh.J.Ermamatov umumiy tahriri ostida

Taqrizchilar:

Sultanov B.F. – Qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat sohasi iqtisodiyoti ilmiy-tadqiqot instituti direktori, i.f.d.

Xusanov Ch.K. – Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti “Tashqi iqtisodiy faoliyat va turizm” kafedrasida katta o'qituvchisi, i.f.n.

Ushbu o'quv qo'llanma Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti O'quv-uslubiy kengashi tomonidan nashrga tavsiya etilgan (Bayonnoma №3, 2020 yil 3 dekabr)

© Xakberdiev K.K.

©Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Insoniyat taraqqiyoti, barcha sohalarda kechayotgan globallashuv jarayonlari, sifat va tarkibiy o'zgarishlar xalqaro hamkorlik va aloqalarni yangi bosqichga ko'tarish barobarida har bir mustaqil mamlakatning ushbu holatlarga yangicha qarashga, ular bilan birga odim tashlash vazifasini ko'ndalang qo'ymoqda. Bu esa, eng avvalo, o'sha mamlakatning jahon miqyosidagi o'rni, xalqaro reyting va ko'rsatkichlarda tutgan mavqei bilan belgilanadi.

Bugun hayotning har bir jabhasida yangilik va bunyodkorlik ishlari jadal sur'atlarda davom etmoqda. Tabiiyki, bunday yangilanishlar natijasi nafaqat xalqimiz hayotida, balki nufuzli xalqaro reyting va indekslar ko'rsatkichlarida ham o'z ifodasini topayotir.

Xalqaro reyting va indekslar har bir mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy rivojlanish jarayonini o'zida namoyon etib, davlat boshqaruvi sifati, aholining turmush darajasi, inson huquqlari muhofazasi, tadbirkorlik faoliyati va xorijiy investorlar uchun qulay muhit, barqaror iqtisodiy o'sish va raqobatbardoshlik kabi muhim jihatlarni xalqaro miqyosda taqqoslash imkoniyatini beradi. Bu reyting va indekslar dunyodagi institutsional muhitning sifatini baholashda iqtisodiy rivojlanishning asosiy sharti sifatida jahon hamjamiyati tomonidan qabul qilingan vositadir. Shu sababli xalqaro tashkilotlar, xorijiy davlatlar hukumatlari, xorijiy investorlar va keng xalqaro jamoatchilik u yoki bu davlat haqidagi ma'lumotlarni xalqaro reyting va indekslardan oladi. Ushbu davlat bilan hamkorlik qilish, investitsiya kiritishdan avval ushbu davlatning turli reyting va indekslardagi o'rni bu indekslarning aniq indikatorlaridan kelib chiqib batafsil o'rganiladi. Shu bilan birga xalqaro reyting va indekslardagi davlatning o'rni uning xalqaro obro'-e'tiboriga ham ta'sir qiladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, milliy iqtisodiyotga jalb etilayotgan xorijiy investitsiyalar va mamlakatning xalqaro reyting va indekslardagi o'rni o'rtasida kuchli korrelyasion bog'liqlik mavjud. Odatda mamlakatlar qanchalik yuqori reytingga ega bo'lsa, ularning iqtisodiyotiga jalb qilinayotgan investitsiyalar hajmi shunchalik ko'p va aksincha. Bu reyting va indekslar mamlakatlarda mavjud muammolar to'g'risida ma'lumot beradi va ayni vaqtda milliy hukumatlar qaysi yo'nalishda ish olib borishlari lozimligini ko'rsatuvchi muhim manba hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan so'nggi yillarda O'zbekistonda mamlakatimizning xalqaro

reying va indekslardagi o'rnini oshirish borasida qator ishlar amalga oshirilmoqda.

Xususan, 2019 yil 25 fevralda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining xalqaro reytinglar va indekslardagi o'rnini yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4210-son Qarori, 2020 yil 2 iyunda esa O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining xalqaro reyting va indekslardagi o'rnini yaxshilash hamda davlat organlari va tashkilotlarida ular bilan tizimli ishlashning yangi mexanizmini joriy qilish to'g'risida"gi PF-6003-son Farmoni qabul qilindi.

Shuningdek, O'zbekistonning ustuvor xalqaro reyting va indekslarda egallayotgan o'rinlarini qayd etib borish, vazirlik va idoralarga yuklatilgan vazifalarning ijrosini monitoring qilish hamda monitoring natijalari bo'yicha aholi, xorijiy tashkilotlar va ekspertlar, ilmiy izlanuvchilar kabi foydalanuvchilarga ochiq va shaffof ma'lumotlarni muntazam etkazib berishni ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan "O'zbekiston Respublikasi xalqaro reytinglarda" yagona portali ishga tushirildi.

Mazkur o'quv qo'llanma talabalarda o'rganilayotgan mintaqa mamlakatlarining xalqaro reyting va indekslarda tutgan o'rnini bo'yicha mustaqil fikr yuritish, bu mamlakatlar erishgan natijalarni O'zbekiston ko'rsatkichlari bilan qiyosiy tahlil qilish qobiliyatini shakllantirish maqsadini ko'zda tutadi.

Muallif ushbu qo'llanmaning mazmuni, tarkibiy tuzilishi va o'quv materiallarini o'zlashtirishning uslubiy masalalari yuzasidan bildirilgan barcha xolisona fikr-mulohazalarni mamnuniyat bilan qabul qiladi va ularni kelgusi nashrlarda inobatga oladi.

- 1.1. “MDH mamlakatlari xalqaro reyting tizimlarida” fanining predmeti va metodi
- 1.2. Fanning maqsad va vazifalari
- 1.3. “MDH mamlakatlari xalqaro reyting tizimlarida” fanining metodologik asoslari va boshqa iqtisodiy fanlar bilan aloqalari

1.1. “MDH mamlakatlari xalqaro reyting tizimlarida” fanining predmeti va metodi

2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini amalga oshirish doirasida mamlakatimizning xalqaro maydondagi ijobiy obro‘ini shakllantirish, O‘zbekiston Respublikasining xalqaro reytinglardagi o‘rnini xolis va haqqoniy baholashni ta‘minlash bo‘yicha aniq maqsadga yo‘naltirilgan ishlar amalga oshirildi.

Shu bilan birga, ko‘rilayotgan choralarga qaramasdan, mamlakatda tegishli yo‘nalishlar bo‘yicha milliy reytinglarni yuritishga yordam beradigan, amalga oshirilayotgan islohotlarning xalqaro mezonlar va standartlarga muvofiqligini baholashning yaxlit tizimi mavjud emas.

Mazkur holat xalqaro tashkilotlar va ilmiy muassasalar bilan tizimli hamkorlik aloqalarini o‘rnatish, mas‘ul vazirlik va idoralarda baholanayotgan yo‘nalishlar bo‘yicha tavsiyalar va boshqa davlatlarning ijobiy tajribasini o‘z ichiga olgan tegishli ma‘lumotlar bazasini, xodimlarda esa xalqaro reytinglar metodologiyasini qo‘llash bo‘yicha dunyoqarashni shakllantirish imkonini bermayapti.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarni baholashning yaxlit va mustaqil tizimini shakllantirish, shuningdek, respublikaning xalqaro reytinglardagi o‘rnini yaxshilashni ta‘minlash maqsadida 2019 yil 25 fevralda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasining xalqaro reytinglar va indeksdagi o‘rnini yaxshilash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4210-sonli qarori qabul qilindi. Ushbu qarorda O‘zbekiston Respublikasining xalqaro reytinglardagi o‘rnini monitoring qilish va baholash milliy tizimini (keyingi o‘rinlarda – Milliy monitoring tizimi) yaratish vazifasi qo‘yildi va boshqaruv sifati va siyosatning samaradorligini o‘lchash, mamlakatda yuz berayotgan o‘zgarishlar jarayonini baholash, tadqiqotlar natijalaridan kelib chiqqan holda islohotlarning ustuvor yo‘nalishlarini ishlab chiqishga yordam

beruvchi ustuvor xalqaro reytinglarning mezonlari va indikatorlari Milliy monitoring tizimining tarkibiy qismi etib belgilandi.

Jahon banki, Birlashgan millatlar tashkiloti, Birlashgan millatlar tashkilotining Taraqqiyot dasturi, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti, Jahon iqtisodiy forumi, Xalqaro budget hamkorligi, INSEAD xalqaro biznes-maktabi va Economist Intelligence Unit kabi xalqaro reyting tashkilotlari bilan rasmiy aloqalar yo'lga qo'yildi.

Yuqoridagilar "MDH mamlakatlari xalqaro reyting tizimlarida" kursini o'rganishning nazariy va amaliy ahamiyatini belgilab beradi.

Har qanday fan singari "MDH mamlakatlari xalqaro reyting tizimlarida" fani ham o'z predmeti va metodlariga ega. U fan sifatida jamiyat, uning rivojlanishi, manfaat va rag'batlar, munosabatlarni, o'rganadigan, shuningdek, xorijiy mamlakatlar iqtisodiyoti va mamlakatshunoslikni tadqiq etuvchi ijtimoiy fanlar orasida o'ziga xos o'ringa ega.

"MDH mamlakatlari xalqaro reyting tizimlarida" fanining predmeti bo'lib MDH mamlakatlarining xalqaro reyting va indekslardagi o'rni va uni oshirish bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar tizimi hisoblanadi.

"MDH mamlakatlari xalqaro reyting tizimlarida" fanini o'rganish davomida quyidagi metodlardan foydalaniladi:

- tizimli tahlil;
- qiyosiy tahlil;
- SWOT tahlil;
- mantiqiy mushohada va boshqalar.

1.2. Fanning maqsad va vazifalari

Fanning maqsadi talabalarga Global raqobatbardoshlik indeksi (GCI, Global Competitiveness Index), Global innovatsiya indeksi (Global Innovation Index), Doing business reytingi va boshqa indekslarning mohiyati, ushbu indeks va reytinglarning tashkil etuvchilari, MDH mamlakatlarining xalqaro reyting va indekslarda ishtiroki va o'rni kabi masalalar to'g'risida bilim berish, talabalarning bu boradagi bilimlari, malaka va ko'nikmalarini mustahkamlashdan iborat.

Fanning vazifasi – talabalarga global raqobatbardoshlik indeksi (GCI, Global Competitiveness Index) va unda MDH mamlakatlarining o'rni, global innovatsiya indeksi (Global Innovation Index)da MDH mamlakatlarining ishtiroki, biznes yuritish (Doing business) reytingi va

uning MDH mamlakatlarida biznes muhitiga baho berishdagi roli, MDH mamlakatlarida inson taraqqiyoti indeksi ko'rsatkichlari, O'zbekistonning inson taraqqiyoti indeksi va uni oshirish imkoniyatlari kabi masalalar bo'yicha nazariy-amaliy bilimlarni uzviylik va uzluksizlikda o'rgatishdan iborat.

Fanni o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida magistrant:

- global raqobatbardoshlik indeksi va uning asosiy tashkil etuvchilari, biznes yuritish reytingi va uning komponentlari, global innovatsiya indeksining mohiyati, inson taraqqiyoti indeksining mohiyati va paydo bo'lishi, inson taraqqiyoti indeksining asosiy tashkil etuvchilari, inson taraqqiyoti indeksini hisoblash usuli, O'zbekistonning inson taraqqiyoti indeksidagi o'rni, O'zbekistonda inson taraqqiyoti bo'yicha milliy ma'ruzalar va milliy dasturlar, iqtisodiy erkinlik indeksining mohiyati va uni tashkil etuvchi indikatorlari tavsifi haqida tasavvurga ega bo'lishi;

- MDH mamlakatlarining global raqobatbardoshlik indeksidagi o'rni, global raqobatbardoshlik indeksi va to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar o'rtasidagi bog'liqlik, Rossiyaning global innovatsiya indeksidagi o'rninig o'zgarishi va uning sabablari, Qozog'istonning global innovatsiya indeksidagi o'rni va uning o'zgarishi sabablari, Doing businessning mamlakatda tadbirkorlik rivojlanish darajasiga baho berishning muhim mezoni ekanligi, inson taraqqiyotini ifodalovchi boshqa indekslar: tengsizlikni hisobga olib tuzatilgan inson taraqqiyoti indeksi, gender rivojlanishi indeksi, gender tengsizligi indeksi, ta'lim tizimi sifatini yaxshilash inson taraqqiyotini jadaldshtirishning muhim omili ekanligini bilishi va ulardan foydalana olishi;

- Rossiya Federatsiyasi va Qozog'istonning global raqobatbardoshlik indeksi ko'rsatkichlari, O'zbekistonning global raqobatbardoshlik indeksiga a'zo bo'lishining ahamiyati, O'zbekistonning global innovatsiya indeksida ishtirokini ta'minlash zarurati, MDH mamlakatlarining biznes yuritish reytingidagi o'rning o'zgarishi xususiyatlari, biznes yuritish reytingi va investitsiyalar oqimi o'rtasidagi bog'liqlik, inson taraqqiyoti va aholi turmush darajasi o'rtasidagi sabab-oqibat bog'lanishlarini tahlil etish ko'nikmalariga ega bo'lishi;

- O'zbekistonning biznes yuritish reytingidagi o'rni va uni oshirish yo'llari, MDH mamlakatlarida inson taraqqiyoti indeksining tendensiyalari va uni oshirish yo'llari, MDH mamlakatlarining iqtisodiy erkinlik indeksidagi o'rning qiyosiy tahlili, MDH mamlakatlarining iqtisodiy

erkinlik indeksidagi mavqeyini oshirish istiqbollari bo'yicha tadqiqotlarning tizimli tahlil metodlarini qo'llash malakalariga ega bo'lishi kerak.

1.3. "MDH mamlakatlari xalqaro reyting tizimlarida" fanining metodologik asoslari va boshqa iqtisodiy fanlar bilan aloqalari

Ma'lumki, o'rganilayotgan mintaqa mamlakatlarining xalqaro reyting tizimlarida tutgan o'rni xo'jalik subektlarining fe'l-atvori orqali belgilanadigan ijtimoiy muhit, sharoit bilan bog'liq. Ammo bu fan (kurs) abstrakt tushuncha va qoidalardan iborat emas. U quyidagi ko'rsatkichlarda ifodalanadigan aniq raqam, iqtisodiy hodisa va tendensiyalarga asoslanadi:

– mutlaq o'lchamda (miqdor ko'rsatkichlari, ishlab chiqarish omillari hajmi ko'rsatkichlari);

– nisbiy o'lchamda (ulushi, hissasi, iqtisodiyotning o'sish sur'atlari, qo'shimcha o'sish sur'atlari);

– o'rtacha o'lchamda (ishlab chiqarishning o'rtacha yillik hajmi, mehnat unumdorligining o'sish sur'atlari).

"MDH mamlakatlari xalqaro reyting tizimlarida" kursining asosi nazariy-iqtisodiy fanlar tizimi – "Iqtisodiyot nazariyasi", "Makro va mikro iqtisodiyot", "Institutsional iqtisodiyot", "Statistika", "Jahon iqtisodiyoti", "Xalqaro iqtisodiy munosabatlar" hisoblanadi.

"Iqtisodiyot nazariyasi" ishlab chiqarish va takror ishlab chiqarishning birlamchiligidan kelib chiqadi, mamlakat iqtisodiyotining dinamikasini ishlab chiqaruvchi kuchlar va ishlab chiqarish munosabatlari, iqtisodiy qonunlar o'zaro ta'siri asosida ko'radi. Shu bilan birga u milliy iqtisodiyotni boshqarish va tashkil etish bo'yicha tavsiyalar beradi.

"Makro va mikro iqtisodiyot" makro-, mezo- va mikrodarajada davlat boshqaruvi bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqadi. Institutsional iqtisodiyot esa xo'jalik subektlari, kishilar faoliyatining me'yor va qoidalarni ochib beradi. "Statistika" fani jamiyatda yuz berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy hodisa va voqealarni miqdoriy jihatdan ularning sifati bilan uzviy bog'liqlikda tadqiq etadi.

"MDH mamlakatlari xalqaro reyting tizimlarida" o'quv kursi sifatida nazariy iqtisodiy fanlarning yuqorida sanab o'tilgan yo'nalishlaridan o'ziga zarur bo'lgan qoida, xulosa va tavsiyalarni oladi. U milliy iqtisodiy tizim faoliyatining nazariy asoslari va rivojlanish qonuniyatlarini keng empirik materialdan foydalanish orqali yoritib berishi lozim.

Asosiy atamalar va tushunchalar

xalqaro reyting va indekslar, xorijiy investitsiyalar, tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, SWOT tahlil, mantiqiy mushohada., makroiqtisodiyot, mikroiqtisodiyot, statistika, iqtisodiyot nazariyasi.

Qisqacha xulosa

“MDH mamlakatlari xalqaro reyting tizimlarida” fani magistratura bosqichi tinglovchilari uchun mo‘ljallangan o‘quv kursi hisoblanadi va unda mintaqa mamlakatlarining xalqaro reytinglardagi ishtiroki, egallagan o‘rni, istiqbollari va ushbu sohada mavjud muammolar o‘rganiladi.

MDH mamlakatlarining xalqaro reyting tizimlaridagi ishtiroki borasida amalga oshirib kelayotgan chora-tadbirlari kursning predmeti sifatida tanlangan. Kursni o‘rganishda tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, SWOT kabi metodlardan foydalanish ko‘zda tutilgan.

Talabalarning o‘rganilayotgan mamlakatlarning reyting tizimlaridagi ishtiroki borasidagi bilimlari, malaka va ko‘nikmalarini mustahkamlash o‘quv kursning maqsadi etib belgilangan.

O‘quv kursining vazifalari sifatida MDH mamlakatlarining xalqaro reyting ko‘rsatkichlari (indekslari) va ularni oshirish imkoniyatlari kabi masalalar bo‘yicha talabalarga nazariy-amaliy bilimlarni uzviylik va uzluksizlik tamoyillari asosida o‘rgatish belgilab olingan. Mavzuda shuningdek, “MDH mamlakatlari xalqaro reyting tizimlarida” fanining iqtisodiy fanlar tizimida tutgan o‘rni va o‘zaro bog‘liqligi ochib berilgan.

Nazorat uchun savollar

1. Nima uchun “MDH mamlakatlari xalqaro reyting tizimlarida” fani o‘rganiladi?
2. Fanning predmeti qanday unsurlardan tashkil topgan?
3. O‘quv kursini o‘rganishda qaysi metodlardan foydalaniladi?
4. Fanning maqsadi nimadan iborat?
5. O‘quv kursini o‘rganishda qanday vazifalar belgilangan?
5. “MDH mamlakatlari xalqaro reyting tizimlarida” fanining boshqa iqtisodiy fanlar bilan aloqalari to‘g‘risida fikr bildiring.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 25 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasining xalqaro reytinglar va indekslardagi o'rni yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4210-sonli qarori / <https://www.lex.uz/docs/4215422>

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 2 iyundagi "O'zbekiston Respublikasining xalqaro reyting va indekslardagi o'rni yaxshilash hamda davlat organlari va tashkilotlarida ular bilan tizimli ishlashning yangi mexanizmini joriy qilish to'g'risida"gi PF-6003-son Farmoni / <https://lex.uz/docs/4838762>

3. Индексы и индикаторы человеческого развития. /Обновленные статистические данные 2018. – М.: 2019 – 122 с.

4. Doing business 2019. Training for Reform. – 2019 International Bank for Reconstruction and Development /The World Bank 1818 H Street NW, Washington DC 20433

5. Terry Miller Anthony B. Kim James M. Roberts. 2019 Index of Economic Freedom. /2019 by The Heritage Foundation 214 Massachusetts Ave., NE Washington, DC 20002

2-MAVZU. GLOBAL RAQOBATBARDOSHLIK INDEKSI (GCI, THE GLOBAL COMPETITIVENESS INDEX) VA UNDA YAQIN SHARQ MAMLAKATLARINING O'RNI

2.1. Global raqobatbardoshlik indeksi (GCI, The Global Competitiveness Index) – global tadqiqot va iqtisodiy raqobat bo'yicha mamlakatlar reytingni ifodalovchi muhim ko'rsatkich

2.2. MDH mamlakatlarining GRIdagi o'rni

2.3. O'zbekistonning GRIGA a'zo bo'lishining ahamiyati

2.1. Global raqobatbardoshlik indeksi (GCI, The Global Competitiveness Index) – global tadqiqot va iqtisodiy raqobat bo'yicha mamlakatlar reytingni ifodalovchi muhim ko'rsatkich

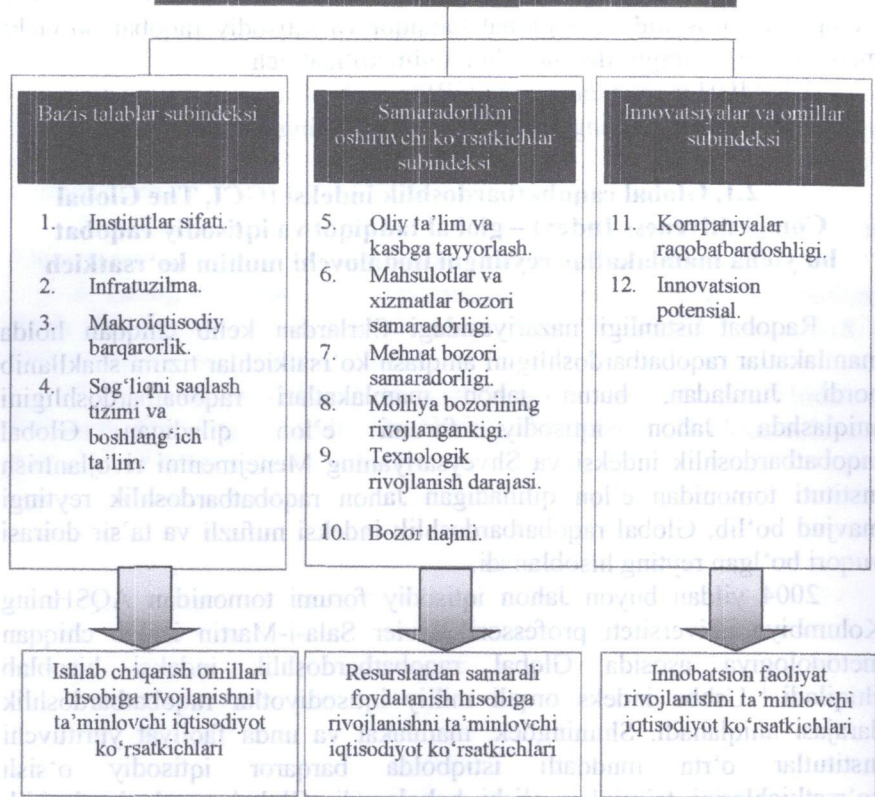
Raqobat ustunligi nazariyasidagi fikrlardan kelib chiqqan holda mamlakatlar raqobatbardoshligini aniqlash ko'rsatkichlar tizimi shakllanib bordi. Jumladan, butun jahon mamlakatlari raqobatbardoshligini aniqlashda Jahon iqtisodiy forumi e'lon qiladigan Global raqobatbardoshlik indeksi va Shveysariyaning Menejmentni rivojlantirish instituti tomonidan e'lon qilinadigan Jahon raqobatbardoshlik reytingi mavjud bo'lib, Global raqobatbardoshlik indeksi nufuzli va ta'sir doirasi yuqori bo'lgan reyting hisoblanadi.

2004 yildan buyon Jahon iqtisodiy forumi tomonidan AQSHning Kolumbiya universiteti professori Xavier Sala-i-Martin ishlab chiqqan metodologiya asosida Global raqobatbardoshlik indeksi hisoblab chiqiladi.¹ Ushbu indeks orqali milliy iqtisodiyotlar raqobatbardoshlik darajasi aniqlanadi. Shuningdek, mamlakat va unda faoliyat yurituvchi institutlar o'rta muddatli istiqbolda barqaror iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlarini ta'minlay olishi baholanadi. Global raqobatbardoshlik indeksi hisobotlarida milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligining yuqori ko'rsatkichlariga ega mamlakatlar o'z fuqarolarining yuqori darajadagi farovonligini ta'minlay olishi ta'kidlanadi. Shu bilan birgalikda mamlakatlarning iqtisodiy o'sish va raqobatbardoshlikni ta'minlashdagi to'siqlarni engib o'tishda indeksdan foydalanish tavsiya etiladi, ya'ni indeksda ifodalangan ko'rsatkichlar orqali mamlakatlarning iqtisodiy siyosatdagi muammoli jihatlarni tahlil qilish va barqaror iqtisodiy o'sishga erishish maqsadida strategiyalar ishlab chiqish nazarda tutilgan.

¹ <https://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index/info>

Milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligi juda ko'plab omillarni hisobga olish orqali aniqlanadi. Global raqobatbardoshlik indeksi 12 guruhga jamlangan 114 ta ko'rsatkichlardan tashkil topgan.

GLOBAL RAQOBATBARDOSHLIK INDEKSI

2.1-rasm. Global raqobatbardoshlik indeksining asosiy ko'rsatkichlari²

Tadqiqotchilar iqtisodiyot raqobatbardoshligini to'g'ri baholash maqsadida doimiy ravishda ko'rsatkichlarni takomillashtirib borishadi. Ulardan 2/3 qismi kompaniyalar o'rtasida o'tkazilgan global so'rov natijalari, qolgan 1/3 qismi mamlakatlarning iqtisodiy ko'rsatkichlari bilan bog'liq statistik ma'lumotlar hisoblanadi.

² The Global Competitiveness Report 2017–2018 World Economic Forum. Geneva. 393 p.; Chapter 2: Key Findings of the Global Competitiveness Index 2017–2018 P. 12. www.weforum.org

GRI hisoblashda mamlakatlarning guruhlanishi va subindekslar ulushi³

	Rivojlanish darajasi				
	1-bosqich. Ishlab chiqarish omillari hisobiga rivojlanishni ta'minlovchi iqtisodiyot	1-bosqichdan 2-bosqichga o'tayotgan iqtisodiyot	2-bosqich. Resurslardan samarali foydalanish hisobiga rivojlanishni ta'minlovchi iqtisodiyot	2-bosqichdan 3-bosqichga o'tayotgan iqtisodiyot	3-bosqich. Innovatsion faoliyat hisobiga rivojlanishni ta'minlovchi iqtisodiyot
Aholi jon boshiga to'g'ri keladigan YAIM hajmi (AQSH dollari)*	<2000	2000-2999	3000-8999	9000-17000	>17000
Bazis talablar subindeksi	60%	40-60%	40%	20-40%	20%
Samaradorlikni oshiruvchi ko'rsatkichlar subindeksi	35%	35-50%	50%	50%	50%
Innovatsiyalar va omillar subindeksi	5%	5-10%	10%	10-30%	30%

*Mineral resurslarga yuqori darajada bog'liq bo'lgan mamlakatlar uchun aholi jon boshiga to'g'ri keladigan YAIM hajmi rivojlanish darajasini aniqlovchi yagona mezon emas.

Ushbu ko'rsatkichlar nazariy va empirik tadqiqotlarga asoslangan bo'lib, hech bir ko'rsatkich yakka holda iqtisodiyot raqobatbardoshligini ifodalamaydi. Har bir ko'rsatkichlar o'zaro bog'liq: kadrlar malakasining pastligi mehnat bozori samaradorligiga salbiy ta'sir etadi, bu esa o'z navbatida ta'lim sohasiga ajratiladigan xarajatlarning ko'paytirilishiga undashi yoki foyda miqdori investitsiyalar hajmidan oshsagina, tadbirkorlar yangi texnologiyalarni joriy etishi mumkin. shundan kelib chiqqan holda, Jahon iqtisodiy forumi mutaxassisleri barcha faktorlar o'rtasidagi aloqadorlikni hisobga olgan holda iqtisodiy siyosat yuritadigan mamlakatlar yuroqi raqobatbardoshlik ko'rsatkichlariga erishishini ta'kidlaydilar. Tabiiyki tizimli islohotlar bilan natijaga erishish imkoniyatlari ortadi, chunki ma'lum bir sohada olib borilayotgan islohotlarning natijalari odatda bir necha yillardan so'ng namoyon bo'ladi.

³ The Global Competitiveness Report 2017-2018 World Economic Forum. Geneva, 393 p.; Chapter 2: Key Findings of the Global Competitiveness Index 2017-2018 P. 12. www.weforum.org

Global raqobatbardoshlik indeksi (GRI)ni hisoblashda mamlakatdagi samaradorlik va unumdorlik darajasini aniqlovchi institutlar, siyosat va omillar jamlanmasi baholanadi. Samaradorlik va unumdorlik darajasi o'z navbatida iqtisodiyotda erishish mumkin bo'lgan farovonlik darajasini va investitsiyalar kiritish orqali olingan foyda me'yorini aniqlash imkonini beradi. Boshqacha qilib aytganda, raqobatbardosh iqtisodiyot bu barqaror o'sish sur'atlarini ta'minlay olishni anglatadi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, GRI 12 guruhga ajratilgan 114 ta ko'rsatkichlarni o'z ichiga oladi va har bir ko'rsatkich 1-7 ball oralig'ida baholanadi. GRI da mavjud uch subindeks ma'lum bir ulushga ega, ya'ni mamlakatlar aholi jon boshiga to'g'ri keladigan YAIM hajmiga ko'ra besh guruhga ajratiladi va yakuniy indeks hisoblanishida bazis talablar subindeksi 20-60 %, samaradorlikni oshiruvchi ko'rsatkichlar subindeksi 35-50 %, innovatsiyalar va omillar subindeksi 5-30 % ulushga ega bo'ladi.

O'z navbatida har bir subindeks qamrab olgan ko'rsatkichlar subindeksni hisoblashda ma'lum bir ulushlarni tashkil etishi belgilangan. Yuqoridagi jadvalda mamlakatlar aholi jon boshiga to'g'ri keladigan daromadiga ko'ra guruhlanishi va ularga mos subindekslar ulushi keltirilgan.

2.2. MDH mamlakatlarining GRI dagi o'rni

Mamlakatalar guruhlariga ajratilish jarayonida mineral resurslarga yuqori darajada bog'liq bo'lgan mamlakatlar uchun aholi jon boshiga to'g'ri keladigan YAIM hajmi rivojlanish darajasini aniqlovchi yagona mezon emasligi ta'kidlangan. Jami eksport hajmida mineral resurslarning ulushi 70 %dan yuqori bo'lsa 1-guruh mamlakatlari qatoridan joy oladi. Bunda Xalqaro savdo markazi tomonidan ishlab chiqilgan savdoning samaradorlik indeksi muvofiq mineral resurslar qatoriga xom neft, neft mahsulotlari, tabiiy gaz, ko'mir, metallar, qimmatbaho toshlar va boshqa foydali qazilmalar kiritiladi. Misol uchun, ushbu reytingni hisoblashda Quvayt 1-bosqichdan 2-bosqichga o'tayotgan iqtisodiyot, Saudiya Arabistoni 2-bosqichdan 3-bosqichga o'tayotgan iqtisodiyot, BAA esa innovatsion faoliyat hisobiga rivojlanishni ta'minlovchi iqtisodiyot sifatida e'tirof etilgan.

Davlat va xususiy sektor manfaatdor tomonlarining xatti-harakatlari va samarali faoliyat ko'rsatishi institutsional muhitni belgilab beradi. Alohida shaxslar, firmalar va hukumatning o'zaro aloqalarini tartibga soluvchi huquqiy va tashkiliy tizim davlat tashkilotlarining qay darajada

samarali faoliyat yuritayotganligini aniqlaydi, shuningdek, raqobatbardoshlik va iqtisodiy o'sishga kuchli ta'sir o'tkazadi. Davlat institutlari faoliyatini baholashda mulk huquqlari, intellektual mulk huquqi himoyasi, korrupsiya darajasi, sud tizimi, davlat sektori samaradorligi, jumladan, davlat xarajatlari sarflanish samaradorligi, davlat siyosatining shaffofligi, xafvsizlik masalalari hisobga olinadi. Xususiyy institutlar faoliyati korporativ boshqaruv madaniyati, audit va hisobot topshirish standartlarining qat'iyiligi, minoritar aksionerlar, investorlar huquqlarining himoya qilinish darajasi orqali aniqlanadi.

Keng ko'lamdagi va rivojlangan infratuzilma iqtisodiyotlarning samarali amal qilinishi ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Samarali transport tizimi, jumladan yuroqi sifatli yo'llar, temir yo'llar, portlar va havo transporti tarbirkorlarning mahsulot va xizmatlarni xavfsiz va o'z vaqtida olish, shuningdek eksport va import xarajatlarini kamaytirish imkonini beradi. Elektr energiyasi etkazib berilishida barqarorlik bo'lishi korxonalarining uzilishsiz ishlashiga sharoit yaratadi. Mustahakam va keng miqyosli telekommunikatsiya tizimi esa tez va to'siqsiz axborotlarni olish imkonini berib, iqtisodiyot sub'ektlari o'rtasidagi muloqotni ta'minlaydi va tezkor qarorlar qabul qilishga sharoit yaratadi. Shuningdek, mamlakatda samarali infratuzilmaning mavjudligi transport, telekommunikatsiya xizmatlari eksporti rivojlanishini ta'minlashi mumkin. Masalan, BAA aviakompaniyalari, Singapur porti, Daniyaning Maersk logistik kompaniyasi, AQSH FedEx yoki Germaniyaning DHL pochta eltuv xizmatlari jahonning ko'plab mamlakatlarida faoliyat olib boradi va o'z mamlakatlari iqtisodiyotiga katta naf keltiradi.

Barqaror makroiqtisodiy muhit nafaqat nafaqat biznes uchun, balki mamlakat raqobatbardoshligi uchun ahamiyatli hisoblanadi. Davlat byudjeti balansi, yalpi milliy jamg'arish, inflyasiya, davlat qarzlari, mamlakatning kredit reytingi makroiqtisodiy muhit ko'rsatkichida aks etadi. Gretsiya tashqi qarzlari bilan bog'liq muammolar sababli kredit reytingi tushib ketishiga olib keldi, yakunda bu mamlakat raqobatbardoshligiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Agarda inflyasiya darajasi keskin oshib ketsa firmalar samarali faoliyat olib borolmaydi, xorijiy investorlarning biznes yuritish faolligi pasayishi mumkin.

Aholining umr ko'rish davomiyligi, yuqumli kasalliklar tarqalish darajasi sog'liqni saqlash tizimi samaradorligi aniqlash ko'rsatkichlari sifatida qaraladi. Shuningdek, boshlag'ich ta'lim sifati va qamrab olish darajasi ham hisobga olinib, ushbu ko'rsatkich malakali ishchi kuchini tayyorlashning bazis talabi bo'lgan boshlang'ich ta'limning rivojlanganlik

darajasini aks ettiradi.

Globallashuv jarayoni milliy iqtisodiyotlardan o'zgaruvchan ishlab chiqarish jarayoni talablariga tez moslashuvchan, kompleks vazifalarni bajara oladigan malakali ishchi kuchini talab etmoqda. Malakali ishchi kuchi sifatli ta'lim va qayta malaka oshirish tizimi orqali ta'minlanadi. Bunda o'rta va oliy ta'limga qamrab olinganlik darajasi, ta'lim tizimi, matematika va tabiiy fanlar ta'limi sifati, ixtisoslashgan malaka oshirish markazlari va kadrlarni tayyorlash darajasi singari ko'rsatkichlar o'rganiladi.

Mahsulotlar va xizmatlar bozori samaradorligida ichki va tashqi raqobat muhitini baholanib, monopoliyaga qarshi kurashish, soliq tizimi, biznesni boshlash uchun talab etiladigan jarayonlar soni va unga ketadigan vaqt, savdo to'siqlari va tariflari, import YAIMdagi ulushi, iste'molchilarning talab shart-sharoitlar singari ko'rsatkichlar tahlil etiladi. Ichki raqobat quyidagicha hisoblanadi:

$$(C+I+G+X)/(C+I+G+X+M),$$

bu erda C – iste'mol, I – investitsiyalar, G – davlat xarajatlari, X – eksport, M – import.

Tashqi raqobat esa $M/(C+I+G+X+M)$ importning iste'mol, investitsiyalar, davlat xarajatlari, tashqi savdo hajmiga nisbati orqali aniqlanadi.

Sog'lom ichki raqobat muhiti mahalliy firmalarning tashqi bozorlarda ham o'z o'rnini topishida katta ahamiyatga ega bo'lib, ishlab chiqarish unumdorligi va firmalar faoliyati samaradorligiga ta'sir o'tkazadi.

Moliya bozori rivojlanganligi ichki va xorijiy moliyaviy resurslarni milliy iqtisodiyotga jalb etish imkonini berib, investitsiyalar hajmini oshiradi. Texnologik tayyorgarlik ishlab chiqarish unumdorligini oshirish maqsadida mavjud yoki yangi texnologiyalarni ko'llash, axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishdagi (internetga va uyali aloqa tizimiga ulanish, internet va uyali aloqa tizimi foydalanuvchilari soni) moslashuvchanlik va imkoniyatlarni ifodalaydi. Misol uchun hozirda aksariyat kompaniyalar OAV bilan bir qatorda o'z mahsulotlarini ijtimoiy tarmoqlar orqali reklama qilmoqda. Shuningdek, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar mamlakatga xorijiy texnologiyalar kirib kelishining asosiy manbalaridan biri hisoblanadi.

Ichki va tashqi bozor hajmi firmalarga bozor ko'lamidan foydalanish imkonini berib, faoliyatini yanada kengaytirishda katta ahamiyatga ega. Masalan, Xitoy firmalari yirik mahalliy bozor imkoniyatlaridan

foydalangan holda ko'lam samarasi orqali mahsulot tannarxi raqobatbardoshligiga erishishmoqda. Bundan tashqari, Xitoy o'z firmalari mahsulot va texnologiyalari eksport bozorini kengaytirish maqsadida Janubiy Amerika va Afrika mamlakatlaridagi loyihalari sonini oshirmoqda.

Alohida firmalar strategiyasi, mamlakatdagi biznes vakillarining hamkorligi ishlab chiqarish zanjirini yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. Iste'molchi va ta'minotchi kompaniyalarning geografik jihatdan yaqin joylashuvi, ya'ni klasterli ishlab chiqarish tizimi ishlab chiqarish samaradorligiga ijobiy ta'sir o'tkazishi, transaksion xarajatlarini kamaytirishi va yakunda mahsulot tannarxi kamayishiga olib kelishi mumkin. Xitoyda mavjud klasterli ishlab chiqarish iste'molchilarga tovarlarni tez fursatlarda, nisbatan arzon narxlarda etkazib berish imkonini beradi.

Innovatsion faoliyat yuqori texnologiyali ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish, mahsulot sifatini yaxshilash, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish orqali mamlakat iqtisodiyoti raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradi. Xususan, GRIda tadqiqotlarga yo'naltiriladigan investitsiyalar, yangi texnologiyalarni yaratish uchun bazis bilimlarni shakllantiruvchi ilmiy-texnik muasasalar faoliyati sifati, oliy ta'lim muasasalari va ishlab chiqarish korxonalarining tadqiqotlar va texnologik ishlanmalar sohasidagi hamkorligi, intellektual mulk huquqi himoyasi mamlakatlardagi innovatsion faoliyatga baho beruvchi indikatorlar hisoblanadi.

2.3. O'zbekistonning GRIGa a'zo bo'lishining ahamiyati

O'zbekiston statistik ma'lumotlar taqdim etish bilan bog'liq va Jahon iqtisodiy forumi bilan hamkorlik jihatlar sababli Global raqobatbardoshlik indeksi reytingiga kiritilmagan. Jahon iqtisodiy forumining "Global raqobatbardoshlik indeksi"ga mamlakatimizni kiritish masalasi yuzasidan 2018 yilda Moliya vazirligi olib borgan muzokaralar natijasida indeksga kirish jarayoni 2 yil muddatni talab etishi ma'lum bo'ldi.

Birinchi yilda tashkilot tomonidan O'zbekistonda rasmiy so'rovnoma o'tkazish uchun hamkor, ya'ni nodavlat notijorat tashkilotlar, ilmiy-tadqiqot institutlari tanlab olinadi va so'rovnoma o'tkaziladi. Ikkinchi yilda so'rovnoma natijalaridan kelib chiqib, O'zbekistonning indeksdagi norasmiy o'rni belgilanadi hamda ularning O'zbekiston ko'rsatkichlarining haqiqiy tendensiyalari bilan qay darajada mos kelishi tekshirib ko'riladi.

Tendensiyalar maxsus ekspertlar tomonidan 2 yil mobaynida muntazam kuzatilib boriladi va tahlil qilinadi.

Global raqobatbardoshlik indeksi nufuzi jihatdan Jahon banking Biznesni yuritish reytingidan ortda qolsada (01.12.2018 holatiga ko'ra Google qidiruv tizimida Biznesni yuritish reytingi 2 mlrd.dan ortiq, Global raqobatbardoshlik indeksi 38,6 mln natijalarni ko'rsatadi), investorlar qarorlariga ta'sir etuvchi reytinglar qatorida turadi. Shuningdek, ushbu reyting iqtisodiyotning qaysi sohalarida muammolar mavjudligi va mamlakatlarga ushbu kamchiliklarni bartaraf etish kerakligi bo'yicha yo'nalish berishga xizmat qiladi.

Mamlakatning xalqaro reytinglardagi o'rnini oshirish singari balandparvoz maqsadlar birlamchi vazifa emas, balki ushbu reytinglarni shakllantirishda to'g'ri va ob'ektiv statistik ma'lumotlarni taqdim etish, iqtisodiyotdagi kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish, iqtisodiy siyosat yo'nalishlarini belgilab olish asosiy vazifa bo'lishi kerak. Natijada reytinglardagi ko'rsatkichlarni yaxshilashga intilish orqali mamlakatda biznes, investitsion, institutsional va raqobat muhiti yaxshilanishi, yakunda esa bu mamlakatlarining asosiy maqsadi bo'lgan barqaror iqtisodiy o'sish va aholi farovonligini ta'minlashga zamin yaratadi.

Ta'kidlash lozimki, mamlakatimizda O'zbekistonning xalqaro reyting va indekslardagi o'rnini oshirish borasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, mamlakatning investitsiyaviy jozibadorligi va xalqaro maydondagi imidjini mustahkamlash, davlat organlari va tashkilotlarida xalqaro reyting va indekslar bilan ishlashning yangi mexanizmlarini joriy qilish maqsadida 2020 yil 2 iyunda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining xalqaro reyting va indekslardagi o'rnini yaxshilash hamda davlat organlari va tashkilotlarida ular bilan tizimli ishlashning yangi mexanizmini joriy qilish to'g'risida"gi PF-6003-son Farmoni qabul qilindi. Farmonga muvofiq, Xalqaro reyting va indekslar bilan ishlash bo'yicha respublika kengashi tuzildi va kengashning asosiy vazifalari etib quyidagilar belgilandi:

- mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy-huquqiy taraqqiyot darajasini tizimli tahlil qilib borish, turli sohalarida amalga oshirilayotgan tub o'zgarishlarning O'zbekiston Respublikasi uchun ustuvor bo'lgan xalqaro reyting va indekslarda mamlakatning o'rnini yaxshilash maqsadlariga xizmat qilishini ta'minlash, mazkur yo'nalishdagi ishlarning samaradorligiga to'siq bo'layotgan muammolarni bartaraf etish;

O'zbekiston Respublikasi uchun ustuvor bo'lgan xalqaro reyting va indekslarda mamlakatning o'rnini yaxshilash maqsadida davlat hokimiyati

va boshqaruvi tizimini takomillashtirish, jamiyatni demokratlashtirish, ilg'or xalqaro tajribaga asoslangan davlat va jamiyat qurilishi sohasidagi islohotlarni amalga oshirish bo'yicha tashabbuslarni ilgari surish;

davlat va jamiyat hayotining turli jabhalarini tartibga solishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar va ularning loyihalarini O'zbekiston Respublikasi uchun ustuvor bo'lgan xalqaro reyting va indekslardagi mamlakatning o'rniga ta'siri nuqtai nazaridan kompleks baholab borish.

Ushbu vazifalarning bajarilishi mamlakatimizning xalqaro reyting va indekslardagi mavqeining oshishiga olib keladi.

Asosiy atamalar va tushunchalar

raqobatbardoshlik, xalqaro reytinglar, Jahon iqtisodiy forumi, global raqobatbardoshlik indeksi, global raqobatbardoshlik indeksini aniqlovchi ko'rsatkichlar.

Qisqacha xulosa

Global tadqiqot va iqtisodiy raqobat bo'yicha mamlakatlar reytingini ifodalovchi muhim ko'rsatkich sifatida Global raqobatbardoshlik indeksining o'rnini va ahamiyati keyingi yillarda mustahkamlanib bormoqda. Mazkur indeksning tarkibiy unsurlari, hisoblash metodologiyasi va unga ta'sir ko'rsatuvchi omillar o'ziga xos bo'lib, yildan-yilga takomillashib kelmoqda. Natijada, mamlakatlarning jahon miqyosidagi raqobatbardoshligini baholashda bugungi kunda asosiy ko'rsatkichlardan biri bo'lib qolmoqda.

Global raqobatbardoshlik indeksini hisoblashda ko'rsatkichlar guruhlari va subindekslardan foydalanib mamlakatlar tasniflanadi va indeks asosida ularning reytingi aniqlanadi. MDH mamlakatlarining Global raqobatbardoshlik indeksining o'rnini bugungi kunda nisbatan past bo'lib, ob'ektiv ravishda ushbu mamlakatlarda shakllangan iqtisodiy holat va omillarni aks ettiradi.

O'zbekiston statistik ma'lumotlar taqdim etish bilan bog'liq va Jahon iqtisodiy forumi bilan hamkorlik jihatlar sababli Global raqobatbardoshlik indeksi reytingiga kiritilmagan.

Nazorat uchun savollar

1. Global raqobatbardoshlik indeksi mamlakatlarning qaysi jihatini

baholaydi?

2. Global raqobatbardoshlik indeksini nechta ko'rsatkichlar asosida shakllantiriladi?

3. Global raqobatbardoshlik indeksining subindekslarni sanab bering.

4. Innovatsiyalar va omillar subindeksi va samaradorlikni oshiruvchi ko'rsatkichlar subindeksi mazmuni nimadan iborat?

5. Global raqobatbardoshlik indeksi ko'rsatkichlari asosida mamlakatlar qanday guruhlanadi?

6. MDH mamlakatlarining global raqobatbardoshlik indeksidagi o'rinlarining pastligining asosiy sabablari nimalardan iborat?

Tavsiya etiladigan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4047-son Farmoni. // "Xalq so'zi", 2017 yil 8 fevral

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 25 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasining xalqaro reytinglar va indekslardagi o'rnini yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-4210-sonli qarori. <http://www.lex.uz/docs/4215422>

3. Porter M. The Competitive Advantage of Nations. - New York: The Free Press, 1990. - 255 pp.

4. Xavier Sala-i-Martin, Jennifer Blanke, Margareta Drzeniek Hanouz, Thierry Geiger, Irene Mia, Fiona Paua. The Global Competitiveness Index: Measuring the Productive Potential of Nations. The Global Competitiveness Report 2007-2008. World Economic Forum 2007. 38 p.

5. Шваб, Клаус. Технологии Четвертой промышленной революции: [перевод с английского] / Клаус Шваб, Николас Дэвис. - Москва: Эксмо, 2018. - 320 с.

6. The Global Competitiveness Report 2017-2018 World Economic Forum. Geneva. 393 p.; Chapter 2: Key Findings of the Global Competitiveness Index 2017-2018 P. 12. www.weforum.org

7. Ўзбекистон халқаро рейтингларда. Нима учун ва қай тарзда ўз ўринларини яхшилаши керак? Center for Economic Research, UNDP Country Office in Uzbekistan. 5 б. www.cer.uz

8. Бородин К.Г. Теории международной торговли и торговая политика. Российский внешнеэкономический вестник. № 1 (Январь) 2006. С.9-18.

9. Дик А., Гуринов Е. Оценка международной конкурентоспособности стран по методике Всемирного экономического форума. Наука и инновации №11 (128) Ноябрь 2013. С.27-31.

10. Козырь Н.С. Подходы к определению глобальной конкурентоспособности. Финансы и кредит, 26 (2015) С. 39-52.

11. Хватов Ю.Ю. Сравнительный анализ международных рейтингов конкурентоспособности стран. Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. 2012. № 1 (5). Том 2. С.390-398.

12. Конкурентоспособность национальных экономик и регионов в контексте глобальных вызовов мировой экономики: монография: в 3 т. / [Е. С. Аверкиева и др.]; Южный федеральный университет; под ред. А. Б. Яценко. – Ростов-на-Дону; Таганрог: Издательство Южного федерального университета, 2017. – Т.1. – 308 с.

13. Конкурентоспособность экономики: оценка и факторы роста в контексте интеграционных процессов. / М.Л. Зеленкевич [и др]; под общ. ред. З.Стаховяка, М.Л.Зеленкевич. – Минск: ГИУСТ БГУ, 2016. – 216 с.

14. <https://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index/info>

3-MAVZU. GLOBAL INNOVATSIYALAR INDEKSI (THE GLOBAL INNOVATION INDEX)DA MDH MAMLAKATLARINING ISHTIROKI

3.1. Global innovatsiyalar indeksi (The Global Innovation Index)ning mohiyati va asosiy ko'rsatkichlari

3.2. MDH mamlakatlarining GIIdagi o'rni va uni oshirish imkoniyatlari

3.3. Rossiya Federatsiyasining GIIdagi o'rining o'zgarishi va uning sabablari

3.4. Qozog'istonning GIIdagi o'rining o'zgarishi va uning sabablari

3.5. O'zbekistonning GIIda ishtirokini ta'minlash va uning ahamiyati

3.1. Global innovatsiyalar indeksi (The Global Innovation Index)ning mohiyati va asosiy ko'rsatkichlari

Global innovatsiyalar indeksi 2007 yildan buyon Fransiyaning Xalqaro biznes maktabi INSEAD tomonidan hisoblanib boriladi. Keyingi bosqichlarda Global innovatsiyalar indeksini (GII) tashkilotchilari safi kengayib unga AQSHning Kornel universiteti (Cornell University) va qarorgohi Jenevada joylashgan Butunjahon intellektual mulk tashkiloti (WIPO) olimlari ham qo'shilishgan.

GII ishlab chiqilishidan asosiy maqsad – turli-tuman shakllarda yuzaga keluvchi innovatsiyalarni to'la qonli baholashga qaratilgan yondashuv va indikatorlarni izlab topishdir. Ushbu indeks global miqyosda olib boriladigan tadqiqotlar natijasi bo'lib, uning asosida mamlakatlarda innovatsiya rivojlanishi darajasi bo'yicha reytingi aniqlanadi. GII hisoblash jarayonida 81 ta turli omillar bo'yicha o'zgarishlar hisobga olinadi va mamlakatlarning innovatsion rivojlanish darajalariga baho beriladi.

GII tadqiqotchilari fikriga ko'ra, iqtisodiyotning istiqboli mavjud innovatsion salohiyat va uni amalga oshirish shart-sharoitlariga bog'liq. Shu sababdan ham GII ikki guruhdan ko'rsatkichlar guruhi asosida hisoblanadi.

1. Mavjud resurslar va innovatsiyalarni amalga oshirish shart-sharoitlari (Innovation Input):

- institutlar;
- inson kapitali va tadqiqotlar;
- infrastruktura;

- ichki bozorning rivojlanishi;

- biznesning rivojlanishi

2. Innovatsiyani amalga oshirishda erishilgan amaliy natijalar (Innovation Output):

- texnologiyalar va bilimlar iqtisodiyotini rivojlanishi;

- ijodkorlik faoliyati natijalari.

Yakuniy indeks sarf-xarajatlarni va samaraning natijasi bo'lib, muayyan bir mamlakatda innovatsiyalarni rivojlantirishga qaratilgan hatti-harakatlarning samaradorligiga ob'ektiv bahodir.

3.1-jadval

Global innovatsiyalar indeksi tarkibi⁴

Global innovatsiya indeksi						
Kirish ko'rsatkichlari Innovation Input					CHIqish ko'rsatkichlari Innovation Output	
Institutlar	Inson kapitali va tadqiqotlar	Infrastruktura	Bozorning barqarorligi	Biznesning barqarorligi	Texnologiyalar va bilimlar iqtisodiyotining rivojlanishi	Ijodkorlik faoliyati natijalari
Siyosiy muhit	Ta'lim	Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari	Kredit	Kasbiy bilimlar	Bidimlar yaratish	Nomoddiy aktivlar
Tartibga soluvchi muhit	Oliy ta'lim	Asosiy infrastruktura	Investitsiyalar	Innovatsion aloqalar	Bilimlarning ta'sir ko'rsatishi	Kreativ tovar va xizmatlar
Biznes muhit	Tadqiqot va ishlanmalar	Ekologik barqarorlik	Savdo va raqobat	Bilimlarni o'zlashtirish	Bilimlarni tarqalishi	Onlayn kreativlik

GII hisoblash modeli 81 ta birlamchi ko'rsatkichlarni qo'shgan holda natijaga erishini ko'zda tutadi. Ko'rsatkichlar 3 ta kategoriyaga bo'linadi:

1. Miqdor ko'rsatkichlari – jami 57 ta bo'lib, rasmiy manbalar (BMT, VOIS, JB, PwC, Thomson Reuters va b.)dan olinadi. Turli mamlakatlar iqtisodiyotlari ko'lamini qiyoslash uchun nisbiy ko'rsatkichlar aholi sonidan kelib chiqqan holda, YAIM esa joriy narxlarda yoki xarid qobiliyati pariteti bo'yicha AQSH dollarida olindi;

2. Kompozit ko'rsatkichlar – 19 ta. Bularga turli nufuzli tashkilotlar va muassasalar indekslari kiradi: JB, BMT, Xalqaro telekommunikatsiya ittifoqi, Yel va Kolumbiya universitetlari;

3. So'rovnoma ma'lumotlari – 5 ta ko'rsatkich. Ushbu tadqiqotlar Butunjahon iqtisodiy forumi sharhlaridan olinadi.

Barcha 81 ta ko'rsatkich 0 dan 100 diapazon oralig'ida olinadi.

⁴ https://www.globalinnovationindex.org/userfiles/file/reportpdf/GII_2020_KeyFindings_RU_web.pdf

Ushbu shakllantirishda qo'llanilgan metodologiya va ma'lumotlar manbalari mamlakatlarni qiyoslovchi yillik hisobotlarda chop etib boriladi. Hisobotda umumiy natijalar bilan birga har bir mamlakat kesimida indeksni shakllantirishda ishtirok etgan ko'rsatkichlar bo'yicha ham alohida natijalar e'lon qilinadi. Ushbu alohida mamlakatlar kesimidagi natijalarga qarab, muayyan mamlakat qaysi ko'rsatkichlar bo'yicha afzalliklarga ega va qaysi ko'rsatkichlar bo'yicha orqada borayotganligini ko'rishi mumkin bo'ladi.

3.2-jadval

2015-2020 yillarda Global innovatsiyalar indeksi bo'yicha etakchi 10 ta mamlakatlar ro'yxati⁵

2015	2016	2017	2018	2019	2020
Shveysariya	Shveysariya	Shveysariya	Shveysariya	Shveysariya	Shveysariya
Buyuk Britaniya	Shvetsiya	Shvetsiya	Niderlandiya	Shvetsiya	Shvetsiya
Shvetsiya	Buyuk Britaniya	Niderlandiya	Shvetsiya	AQSH	AQSH
Niderlandiya	AQSH	AQSH	Buyuk Britaniya	Niderlandiya	Buyuk Britaniya
AQSH	Finlyandiya	Buyuk Britaniya	Singapur	Buyuk Britaniya	Niderlandiya
Finlyandiya	Singapur	Daniya	AQSH	Finlyandiya	Daniya
Singapur	Irlandiya	Singapur	Finlyandiya	Daniya	Finlyandiya
Irlandiya	Daniya	Finlyandiya	Daniya	Singapur	Singapur
Lyuksemburg	Niderlandiya	Germaniya	Germaniya	Germaniya	Germaniya
Daniya	Germaniya	Irlandiya	Irlandiya	Isroil	Janubiy Koreya

Global innovatsiyalar indeksi reytingida 2020 yilda 131 mamlakat bo'yicha hisoblangan bo'lib, Shveysariya etakchilik qiladi. Reytingning yuqori pog'onalarini asosan, Iqtisodiy rivojlanish va hamkorlik tashkilotiga (OECD) a'zo davlatlar hisoblanuvchi jahonning sanoati rivojlangan etakchi mamlakatlari egallaydi. Etakchi o'ntalikda Shvetsiya, AQSH, Buyuk Britaniya, Niderlandiya, Daniya, Finlyandiya, Singapur keyingi yillarda mustahkam o'rin egallab kelmoqda.

Shveysariya tomonidan innovatsion rivojlanishni tashkil etish bilan bog'liq faoliyat keyingi yillarda muntazam yuqori baholanib kelmoqda. Mamlakatda mavjud innovatsion salohiyat va uni ruyobga chiqarish jarayonlarining sifati Shvetsiya, AQSH, Buyuk Britaniyani ham etakchi guruh mamlakatlari sifatida qayd etish imkonini beradi. Ushbu

⁵ https://www.globalinnovationindex.org/userfiles/file/reportpdf/GII_2020_KeyFindings_RU_web.pdf

mamlakatlarning GII yuqori reytingga ega ekanligi sabablari sifatida birinchi navbatda inson kapitali va tadqiqotlar, shuningdek, biznesning rivojlanish shart-sharoitlarining qulayligini qayd etish lozim. Rivojlangan mamlakatlarda ijodkorlik faoliyati natijalari va texnologiyalar va bilimlar iqtisodiyotining rivojlanishi ko'rsatkichlari ham an'anaviy tarzda yuqori baholanib kelinadi.

Demak, xulosa qilib aytadigan bo'lsa, Global innovatsiyalar indeksi bu mamlakatlararo qiyosiy yillik reyting bo'lib, muayyan mamlakatlarda innovatsiya faoliyatini rivojlanish darajasini baholovchi indikatorlar guruhidir.

3.2. MDH mamlakatlarining GII'dagi o'rni va uni oshirish imkoniyatlari

MDH mamlakatlari keyingi yillarda GII muntazam ishtirok etib kelishlariga qaramay nisbatan past ko'rsatkichlar qayd etishmoqda. Ushbu mamlakatlardagi innovatsion faoliyat va uning rivojlanish darajasi albatta global reytingda o'z aksini topmoqda.

Xususan, 2020 yilda Global innovatsiyalar indeksida MDH mamlakatlari va sobiq ittifoq mamlakatlaridan Estoniya (25-o'rin), Latviya (36), Litva (40), Ukraina (45), Rossiya Federatsiyasi (47) birinchi 50 ta mamlakat orasidan o'rin olgan bo'lsa, Moldova (59), Armaniston (61), Gruzziya (63), Belorus (64), Qozog'iston (77), Ozarbayjon (82), O'zbekiston (93), Qirg'iziston (94) va Tojikiston (109) ko'rsatkichlari nisbatan past hisoblanadi.

3.3-jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, MDH mamlakatlarining GII reyting darajasi nisbatan past bo'lib, rivojlangan mamlakatlarga qaraganda ancha quyi o'rinlarni egallaydilar. MDH mamlakatlari asosan Osiyo va Lotin Amerikasining rivojlanayotgan mamlakatlar qatoridan joy olgan.

Global innovatsiyalar indeksi yuqorida ta'kidlanganidek, a). mavjud resurslar va innovatsiyalarni amalga oshirish shart-sharoitlari (Innovation Input) va b). innovatsiyani amalga oshirishda erishilgan amaliy natijalar (Innovation Output)dan tashkil topgan. Yakuniy indeks reytingi ikkala yo'nalishlarning yig'indisi asosida hisoblanadi. MDH mamlakatlarining ikki yo'nalishlarda egallagan o'rinlari shuni ko'rsatadiki, erishilgan yakuniy natija asosan, nisbatan yuqori natijalar qayd etilgan birinchi guruh ko'rsatkichlari hisobidan shakllangan. Ikkinchi yo'nalish bo'yicha erishilgan ko'rsatkichlar, afsuski ancha past bo'lib, yakuniy ko'rsatkichga salbiy ta'sir ko'rsatgan.

MDH mamlakatlarining Global innovatsiyalar indeksida tutgan o'rn⁶

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Rossiya	48	43	45	46	46	47
Moldova	44	46	54	48	58	59
Armaniston	61	-	59	68	64	61
Belorus	53	79	88	86	72	64
Qozog'iston	82	75	78	74	79	77
Ozarbayjon	93	85	82	82	84	82
Tojikiston	11	86	94	101	100	109
Qirg'iziston	109	103	95	94	90	94
O'zbekiston	122	-	-	-	-	93
Turkmaniston	-	-	-	-	-	-

MDH mamlakatlaridan Rossiya Federatsiyasining ko'rsatkichi eng yuqori bo'lib, qiyoslanish amalga oshirilayotgan mamlakatlar orasida 47-o'rnini egallagan. Rossiya Federatsiyasidan oldingi 45 va 46 pog'onalarni mos ravishda Ukraina va Ruminiya egallaganini e'tiborga olgan holda MDH mamlakatlarining global innovatsiya rivojlanishdagi ahvoliga bilvosita baho berish mumkin. MDH mamlakatlari orasida eng past natija qayd etgan Tojikiston (109 o'rin)ning reytingdagi qo'shnilari Gana (108) va Kambodja (110) bugungi kunda iqtisodiy rivojlanish darajasi past mamlakatlar qatoriga kiradi.

MDH mamlakatlarining Global innovatsiyalar indeksidagi ishtirokining yana bir salbiy jihati, egallangan darajaning ijobiy tomonga nisbatan past sur'atlar bilan o'zgarishidir. Xususan, Rossiya Federatsiyasining global indeksdagi o'rn⁶ 2012 yildan 2020 yilga kelib 4 pog'onaga oshgan. Ijobiy dinamika shuningdek, Armaniston (8 pog'onaga o'sish), Belorus (14), Qozog'iston (6), Ozarbayjon (7), Qirg'iziston (15) va O'zbekistonda (34) qayd etilgan. Aksincha, Moldova 2020 yilga kelib, 2012 yilga nisbatan 9 pog'ona va Tojikiston 1 pog'ona pastga tushgan. Turkmaniston ma'lumotlar taqdim etmaganligi sababli reytingda ishtirok etmagan.

MDH mamlakatlarining GII dagi nisbatan past ko'rsatkichlarining sabablari ushbu mamlakatlarda shakllangan iqtisodiy rivojlanish modellari va tashqi bozorlarda shakllanayotgan shart-sharoitlarga chambarchas bog'liqdir.

⁶https://www.globalinnovationindex.org/userfiles/file/reportpdf/GII_2020_KeyFindings_RU_web.pdf

Birinchiidan, MDH mamlakatlarining iqtisodiy rivojlanish modellarida ma'muriy tartiblarning o'rne va ko'lami yuqori bo'lib, monopol korxonalarining iqtisodiy jarayonlarga ta'siri yuqori va bozor mexanizmlari zaifligicha qolmoqda.

Ikkinchiidan, MDH mamlakatlari iqtisodiyotining aksariyati xomashyo eksportiga kuchli bog'liq. Jumladan, Rossiya Federatsiyasi, Qozog'iston, Ozarbayjon, O'zbekiston, Turkmaniston yoqilg'i-energetika kompleksi mahsulotlarini yirik eksport qiluvchi sifatida jahon bozori kon'yunkturasi bog'liq. Moldova, Armaniston, Qirg'iziston va Tojikiston iqtisodiyotining salohiyati past bo'lib, asosan cheklangan eksport imkoniyatlari va past samarali agrar iqtisodiy tarkibga ega.

Innovatsion salohiyatni rivojlantirish uchun mavjud resurslar va innovatsiyalarni amalga oshirish shart-sharoitlari (Innovation Input) bugungi kunda MDH mamlakatlarida nisbatan noqulayligicha qolmoqda. Mamlakatlar hukumatlari tomonidan GII reytingiga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi innovatsion faoliyat doirasida institutlar, inson kapitali va tadqiqotlar, infrastruktura, ichki bozor va biznesning rivojlanishi bilan bog'liq o'zgarishlarni jadal joriy etish to'g'risida tushunish bo'lsa-da, ushbu o'zgarishlarni amalda joriy etish nihoyatda sekin kechmoqda.

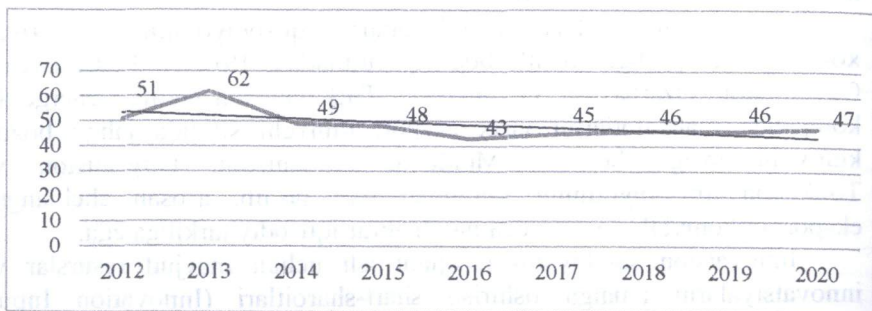
Shuningdek, MDH mamlakatlarida ilmiy salohiyat va ilmiy-texnik daraja jahon mamlakatlari ichida nihoyatda past baholanadi. Ilmiy va fundamental tadqiqotlarning samaradorligi va amaliyotga qo'llanish darajasi jahonning qator mamlakatlaridan orqada qolmoqda. Jumladan, MDH mamlakatlari oliy ta'lim va ilmiy-tadqiqot muassasalari turli xalqaro reytinglarda juda past o'rinlarni egallaydi yoki ko'rsatkichlarning o'ta pastligi sababli reyting tizimi qayd eta olmaydi.

Ko'rinib turibdiki, dinamik innovatsion rivojlanishni tashkil etish barcha MDH mamlakatlarida tizimli muammolar sababli cheklolarga duch keladi. Natijada, innovatsion faoliyatni tashkil etish va uning natijalarini amaliyotga joriy etishda MDH mamlakatlaridan juda katta siyosiy iroda talab qilinadi va innovatsiyalarni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlovchi keskin chora-tadbirlarni qabul qilish talab etiladi.

3.3. Rossiya Federatsiyasining GIIdagi o'rnining o'zgarishi va uning sabablari

Rossiya Federatsiyasi MDH mamlakatlari orasida GII reytingida 2020 yilda 47 o'rinni egallab (2019 y.da 46 o'rin) etakchi mamlakat hisoblanadi. 2012-2020 yillar davomida Rossiya Federatsiyasining GIIdagi

o'rnini nisbatan past darajada bo'lsa-da, ijobiy tomonga o'zgardi. Xususan, 2012 yilda 51 o'rnini egallagan bo'lsa, eng yaxshi ko'rsatkich (43 o'rin) 2016 yilda qayd etildi.

3.1-rasm. 2012-2020 yillarda Rossiya Federatsiyasining GII reytingi dinamikasi⁷

Rossiya Federatsiyasining GII reytingining alohida unsurlari bo'yicha egallagan o'rnini tahlil qilish orqali mamlakat natijasi asosan qaysi omillar hisobidan shakllanganligini ko'rish mumkin.

**3.4-jadval
2019 va 2020 yillarda Rossiya Federatsiyasining Global innovatsiyalar indeksining unsurlari bo'yicha egallagan o'rnining o'zgarishi⁸**

Global innovatsiyalar indeksi unsurlari	2019	2020
inson kapitali va tadqiqotlar	23	30
biznesning rivojlanishi	35	42
GII	46	47
texnologiyalar va bilimlar iqtisodiyotini rivojlanishi	47	50
ichki bozorning rivojlanishi	61	55
ijodkorlik faoliyati natijalari	62	60
infrastruktura	72	60
institutlar	74	71

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, 2020 yilda Rossiya Federatsiyasining GII reytingida egallagan o'rnini 2019 yilga nisbatan bir pog'onaga pasaygan va deyarli sezilarli o'zgarishsiz qoldirgan. Shuning bilan birga, ayrim yo'nalishlarda yaxshi natijalar evaziga umumiy reyting

⁷ https://www.globalinnovationindex.org/userfiles/file/reportpdf/GII_2020_KeyFindings_RU_web.pdf

⁸ https://www.globalinnovationindex.org/userfiles/file/reportpdf/GII_2020_KeyFindings_RU_web.pdf

yaxshilangan bo'lsa, qolgan yo'nalishlarda esa ko'rsatkichlarning yuqori ulushi hisobiga yakuniy natija salbiy tomonga qarab o'zgartirgan. Xususan, 2020 yil natijalariga e'tibor bersak, ikki yo'nalishda, jumladan, inson kapitali va tadqiqotlar (30 o'rin) va biznesni rivojlanish darajalari (42 o'rin) ko'rsatkichlari bo'yicha Rossiya Federatsiyasining reyting ko'rsatkichlari yuqori baholanib yakuniy natijani yaxshilashga xizmat qilgan. Texnologiyalar va bilimlar iqtisodiyotini rivojlanishi kategoriyasi bo'yicha 2020 yilda qayd etilgan 50 o'rin sezilarli salbiy ta'sir ko'rsatmagan yoki ta'siri neytral bo'lgan bo'lsa, ichki bozorning rivojlanishi bo'yicha 55 o'rin, ijodkorlik faoliyati natijalari bo'yicha 60 o'rin, infrastruktura bo'yicha 60 o'rin va institutlar bo'yicha 70 o'rinni qayd etib yakuniy ko'rsatkichni pasayishiga olib kelgan.

O'z navbatida maksimal ijobiy ta'sir ko'rsatgan inson kapitali va tadqiqotlar yo'nalishini tahlil qiladigan bo'lsak, keyingi yillarda Rossiya Federatsiyasida oliy ta'lim tizimida quyidagi ijobiy ko'rsatkichlarga erishildi: tabiiy va injenerlik yo'nalishlari bitiruvchilari soni oshdi; oliy ta'lim qamrovi kengaydi; xalqaro tan olingan QS reytingida Rossiya universitetlarining pozitsiyalari yaxshilandi; o'rta ta'limda o'quvchilar va o'qituvchilar sonining nisbati yaxshilandi.

Biznesning barqarorligi ko'rsatkichi ham o'z navbatida kasbiy bilim va ko'nikmalar, innovatsion aloqalar, yangi bilimlarni o'zlashtirish tizimlarni jadal rivojlanib borishi ortidan ijobiy baho olgan. Xuddi shuningdek, texnologiyalar va bilimlar iqtisodiyotini rivojlanishi ko'rsatkichlari tizimi ham Rossiya Federatsiyasida keyingi yillarda bilimlar yaratish, bilimlarning ta'sir ko'rsatishi, bilimlarni tarqalishi kabi jarayonlarda erishilgan ijobiy jarayonlar ta'sirida nisbatan yuqori baholandi.

Biroq, bozorning barqarorligi ko'rsatkichlari (kredit, investitsiyalar, savdo va raqobat), ijodkorlik faoliyati natijalari (nomoddiy aktivlar, kreativ tovarlar, xizmatlar va onlayn chiqishlar), infrastruktura, institutlar (siyosiy muhit, tartibga soluvchi muhit, biznes muhiti) ko'rsatkichlari bo'yicha Rossiya Federatsiyasida shakllangan holat natijasida past baholanib mamlakatning umumiy natijasini pasayishiga olib keldi. Amalda mamlakat ko'rsatkichi nisbatan pasaygan bo'lsa-da, iqtisodiy va ijtimoiy sohalarni liberallashtirishga qaratilgan chora-tadbirlarni ko'plab qabul etilayotganligi yaqin va o'rta istiqbolda Rossiya Federatsiyasining GII reytingini sezilarli yaxshilanishini ta'minlaydi.

3.4. Qozog'istonning GII'dagi o'rnining o'zgarishi va uning sabablari

Global innovatsiyalar indeksida Qozog'iston 2020 yilda 77-o'rinni egalladi. Bu MDH mamlakatlari orasida Rossiya, Moldova, Armaniston va Belorusdan keyin beshinchi ko'rsatkich hisoblanadi. Qozog'iston GII reytingidagi eng yaxshi ko'rsatkich – 74 o'rinni 2018 yilda qayd etgan. Umuman olganda, jahon GII reytingida 77 o'rin ancha past ko'rsatkich bo'lib, mamlakatning xomashyo eksportyori maqomidan dalolat beradi. 2012-2020 yillar davomida Qozog'istonning GII reytingdagi o'rni juda sust o'zgarib bor-yo'g'i 7 pog'onaga yaxshilandi.

Qozog'iston Respublikasi 2020 yilda 2019 yilga nisbatan GII o'zining reytingini 2 pog'onaga yaxshilashga muvaffaq bo'lgan. Jadval ma'lumotlari ko'rsatadiki, institutlar sifati ko'rsatkichi bo'yicha reytingda 49 o'rin qayd etilgan va bu natija o'z navbatida umumiy reytingni ijobiy tomonga o'zgarishini ta'minlagan. Shuningdek, ichki bozorning rivojlanishi ko'rsatkichi bo'yicha ham muvaffaqiyatli ko'rsatkich qayd etilgan. Xususan, ushbu ko'rsatkich bo'yicha mamlakat 2019 yilda 69 o'rinni qayd etgan bo'lsa, 2020 yilga kelib 16 pog'onaga yaxshilangan va 53 o'rin qayd etilgan.

3.5-jadval

2019 va 2020 yillarda Qozog'istonning Global innovatsiyalar indeksining unsurlari bo'yicha egallagan o'rnining o'zgarishi⁹

Global innovatsiyalar indeksi unsurlari	2019	2020
institutlar	49	49
ichki bozorning rivojlanishi	69	53
infrastruktura	67	66
inson kapitali va tadqiqotlar	67	68
biznesning rivojlanishi	78	71
GII	79	77
texnologiyalar va bilimlar iqtisodiyotini rivojlanishi	81	80
ijodkorlik faoliyati natijalari	102	105

Infrastruktura (2020 yilda 66 o'rin), inson kapitali va tadqiqotlar (68), biznesni rivojlanishi (71) ko'rsatkichlari bo'yicha erishilgan reyting umumiy natijani yaxshilashga ijobiy hissa qo'shgan. Shuningdek, texnologiyalar va bilimlar iqtisodiyotini rivojlanishi (80) ko'rsatkichi

⁹ https://www.globalinnovationindex.org/userfiles/file/reportpdf/GII_2020_KeyFindings_RU_web.pdf

bo'yicha erishilgan reyting umumiy natijaga nisbatan neytral xarakterda bo'lgan. Biroq, ijodkorlik faoliyati natijalari ko'rsatkichi 2019 yilda 102 o'rindan 2020 yilda 3 pog'onaga pasaygan va 105 o'rin bilan yakuniy natijaga sezilarli ravishda salbiy ta'sir ko'rsatgan.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Qozog'istonning GII reyting ko'rsatkichi asosan innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlovchi omillarning (kirish ko'rsatkichlari-Innovation Input) qulayligi asosida shakllangan. Xususan, institutlar ko'rsatkichi bo'yicha: siyosiy muhit, tartibga soluvchi muhit va biznes muhitlarning sifati va bozor barqarorligi ko'rsatkichi bo'yicha tadbirkorlar uchun kredit, investitsiyalar, savdo va raqobat omillarining sifatinig yuqoriligi bilan ijobiy baholanadi.

Biroq, o'zida natijadorlikni aks ettiruvchi (chiqish ko'rsatkichlari-Innovation Output) ko'rsatkichlar hisoblanmish texnologiyalar va bilimlar iqtisodiyotini rivojlanishi, ijodkorlik faoliyati natijalari yo'nalishlaridagi birlamchi shart-sharoitlarning yaxshi emasligi va sifatinig pastligi sababli ushbu yo'nalishlarda past natija qayd etilib umumiy mamlakat natijasiga o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatgan.

Istiqbolda Qozog'iston Respublikasining GIIda reyting ko'rsatkichlarini yaxshilash, yuqori o'rinlarni egallash uchun birinchi navbatda innovatsion faoliyatning natijalarini ishlab chiqarish va jamiyat hayotiga jadal tadbiriq etish mexanizmlarini takomillashtirish, davlat tashkilotlari va tadbirkorlik sub'ektlarining innovatsion faoliyat natijalaridan foydalanishni rag'batlantirishga e'tiborni qaratishi lozim. Shuningdek, o'zida innovatsion sarf-xarajatlarni aks ettirgan kirish ko'rsatkichlari yo'nalishida ham olib borilayotgan ijobiy o'zgarishlarni davom ettirish tavsia etiladi.

3.5. O'zbekistonning GIIda ishtirokini ta'minlash va uning ahamiyati

O'zbekiston Respublikasining GII reytingidagi ishtirokini bir tekis deb bo'lmaydi. Mamlakat 2016-2019 yillarda reyting tahlillariga turli sabablarga ko'ra ishtirok etmadi. Faqatgina 2020 yilga kelib reytingda ishtirok etish qayta tiklandi va shu yilning o'zida umumiy mamlakat ko'rsatkichi 93-o'rinni tashkil etdi. Ushbu ko'rsatkich MDH mamlakatlari orasida past ko'rsatkichlardan biri bo'lib, bundan ham yomon ko'rsatkich Qirg'iziston (94 o'rin) va Tojikistonda (109) qayd etilgan. Albatta bunday baho mamlakatda innovatsiya jarayonlarining ahvoli va innovatsion rivojlanish imkoniyati va istiqbollari darajalarini ko'rsatadi.

GII reytingi xalqaro qiyosiy tadqiqotlar va tahlillar bo'lib, uning natijalari muayyan mamlakatlarda innovatsiyalarning rivojlanishi uchun yaratilgan shart-sharoitlar va uning natijalaridan amaliy foydalanish imkoniyatlari baholanadi. Mazkur xalqaro reytingda jahonning 150 ga yaqin mamlakatlari ishtirok etishadi va yillik natijalar e'lon qilib boriladi. Shuningdek, yakuniy natijalar bilan birga ushbu reytingga ta'sir ko'rsatgan omillar tarkibi va ta'sir darajalari ham e'lon qilib boriladi. Natijada, e'lon qilingan rasmiy ma'lumotlar innovatsiya sohasida mamlakatlar va hukumatlar tomonidan islohotlarning yo'nalishlarini tanlash, modernizatsiyalash va takomillashtirish bilan bog'liq qarorlar qabul qilishga asos bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekistonning xalqaro reytinglarda, shu jumladan, global innovatsiya indeksida ishtirok etishini ta'minlash va o'rnini yanada mustahkamlash maqsadida 2019 yilning 25 fevralida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining xalqaro reytinglar va indekslardagi o'rnini yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4210-sonli Qarori qabul qilindi.

O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligining Innovatsion ishlanmalarni tatbiq etishning ilmiy-amaliy markazi qaror bilan Global innovatsiyalar indeksi (The Global Innovation Index)ni yurituvchi xalqaro tashkilotlar bilan ishlash uchun ma'sul etib tayinlandi.

Respublikadagi tadqiqot institutlari va shu jumladan mazkur markazga quyidagi vazifalar biriktirildi:

- "xalqaro reytinglarning metodologik va boshqa tarkibiy qismlarini aniqlash, ularni amaldagi qonunchilikka implementatsiya qilish, O'zbekiston Respublikasining xalqaro reytinglardagi past ko'rsatkichlariga sabab bo'layotgan asosiy omillarni aniqlash;

- o'zini o'zi baholash uchun ustuvor xalqaro reytinglarning mezonlari va indikatorlari asosida milliy indekslarni ishlab chiqish;

- loyihalar va amaldagi normativ-huquqiy hujjatlarni mamlakatimizning xalqaro reytinglardagi o'rnini yuksaltirishga to'sqinlik qilayotgan normalarni aniqlash nuqtai nazaridan ekspert tahlil qilish hamda tahlil natijalariga ko'ra tegishli tavsiyalar ishlab chiqish;

- O'zbekiston Respublikasining tegishli reytinglardagi rivojlanish jarayoni to'g'risidagi axborotlarni, shuningdek, baholanayotgan yo'nalishlar bo'yicha tavsiyalar va xorijiy davlatlarning ilg'or tajribasini o'z ichiga olgan axborotlar ma'lumot bazasini yaratish;

- O'zbekiston Respublikasining ustuvor xalqaro reytinglardagi o'rnini yaxshilashga to'sqinlik qilayotgan mavjud haqiqiy muammolarning

tizimli tahlilini olib borish, ularni hal etish bo'yicha takliflar ishlab chiqish;

- xalqaro tashkilotlar, reyting agentliklari va ilmiy muassasalarning ekspertlari bilan hamkorlik o'rnatish va konstruktiv muloqotni yo'lga qo'yish;

- tegishli tarmoqlardagi muammolarni aniqlash va ahvolni o'rganish uchun ijtimoiy so'rovlar o'tkazish, shuningdek, mamlakatda keng ko'lami islohotlarni amalga oshirish doirasida turli sohalarda yuz berayotgan tub o'zgarishlar to'g'risida jamoatchilik va xalqaro reyting agentliklarini xabardor qilish¹⁰.

Quyida O'zbekistonning Global innovatsiyalar indeksidagi ishtirokini tahlil qilsak. Tahlil 2020 yildagi GII hisoboti ma'lumotlari asosida amalga oshiriladi.

3.6-jadval

O'zbekistonning 2020 yilda Global innovatsiyalar indeksining unsurlari bo'yicha egallagan o'rn¹¹

Global innovatsiya indeksi unsurlari	2020 y.
ichki bozorning rivojlanishi	27
infrastruktura	72
inson kapitali va tadqiqotlar	77
texnologiyalar va bilimlar iqtisodiyotining rivojlanishi	90
GII	93
Institutlar	95
biznesning rivojlanishi	127
ijodkorlik faoliyati natijalari	127

2020 yilda GII mamlakat ko'rsatkichi 93-o'rinda qayd etildi. Unsurlar kesimida ichki bozor rivojlanish ko'rsatkichlari eng yuqori (27-o'rin) baholangan, infrastruktura va inson kapitali va tadqiqotlar ko'rsatkichi o'rtacha mamlakat ko'rsatkichidan nisbatan yaxshiroq qayd etilgan bo'lsa, texnologiyalar va bilimlar iqtisodiyotining rivojlanishi (90), institutlar (95) ko'rsatkichlari o'rtacha mamlakat ko'rsatkichiga yaqin bo'lib neytral xarakterda bo'ldi. Biroq, biznesning rivojlanishi (127-o'rin) va ijodkorlik faoliyati natijalari (127-o'rin) ko'rsatkichlari bo'yicha o'ta past natija qayd etilgan va mamlakatning yakuniy ko'rsatkichini pasayishiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Haqiqatdan ham, mamlakatda

¹⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 25 февралдаги “Ўзбекистон Республикасининг халқаро рейтинглар ва индекслардаги ўрнини яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-4210-сонли қарори. /<http://www.lex.uz/docs/4215422>

¹¹ https://www.globalinnovationindex.org/userfiles/file/reportpdf/GII_2020_KeyFindings_RU_web.pdf

tadbirkorlik va innovatsiyalar uchun shart-sharoitlar va qulayliklar muntazam yaratib borilayotganligiga qaramay O'zbekistonning 2020 yildagi GII reytingi 93 o'rinda qayd etilishi o'ta ayanchli holdir.

Xalqaro reyting agentliklari indekslarni hisoblab chiqishda yoki reytinglarni tuzishda, asosan, mamlakatning turli statistik ko'rsatkichlariga tayanadi. Tan olish lozim, pandemiya sababli statistik ko'rsatkichlarning yaxshi tomonga o'zgarishiga nisbatan ularning yomonlashish ehtimoli yuqoriroq.

Shu sababli keyingi yillarda xalqaro reyting va indekslardagi o'rnimizning joriy holatida saqlab qolinishi yoki pastlashishi ehtimolini nazardan qochirib bo'lmaydi. Biroq unutmazlik kerakki, pandemiya bitta yoki bir nechta davlatda emas, balki butun dunyo mamlakatlariga bevosita salbiy ta'sirini o'tkazmoqda.

Shu bois, balki boshqa davlatlarning ham reytinglardagi o'rnini pastlashishi sabab mamlakatimizning o'rnini tom ma'noda ko'tarilishi yoki joriy holatda saqlanib qolishi ham ehtimoldan xoli emas.

Asosiy atamalar va tushunchalar

Butunjahon intellektual mulk tashkiloti, global innovatsiyalar indeksi, kirish ko'rsatkichlari, chiqish ko'rsatkichlari, inson kapitali va tadqiqotlar, infrastruktura va institutlar.

Qisqacha xulosa

Global innovatsiyalar indeksi jahon mamlakatlarining innovatsiyalar sohasida olib borayotgan faoliyatini samarali baholovchi asosiy kompozit ko'rsatkich hisoblanadi. Global innovatsiyalar indeksi mavjud resurslar va innovatsiyalarni amalga oshirish shart-sharoitlari (Innovation Input) hisoblanuvchi institutlar, inson kapitali va tadqiqotlar, infrastruktura, ichki bozorning rivojlanishi va biznesning rivojlanishi omillarini o'z ichiga oladi. Innovatsiyani amalga oshirishda erishilgan amaliy natijalar (Innovation Output) texnologiyalar va bilimlar iqtisodiyotini rivojlanishi bilan birga ijodkorlik faoliyati natijalarini o'zida jamlaydi. Sodda qilib aytganda global innovatsiyalar indeksi innovatsion faoliyatga qilingan sarf-xarajatlarni va u orqali olingan va erishilgan natijani o'zida aks ettiradi.

Shveysariya, Shvetsiya, AQSH, Buyuk Britaniya va boshqa rivojlangan mamlakatlar bugungi kunda innovatsiyalarga sarf-xarajatlar va

ularning natijasidan foydalanish borasida erishgan ko'rsatkichlariga ko'ra global innovatsiyalar indeksida muntazam yuqori o'rinlarni egallab kelmoqda. Biroq, MDH mamlakatlari va Shuningdek, O'zbekistonning GII o'rni bugungi kunda past bo'lib, innovatsion faoliyatni tashkil etish va natijalardan foydalanish borasidagi holatning ob'ektiv baholaydi. MDH va O'zbekistonda ayniqsa, innovatsion faoliyat natijalaridan foydalanish ko'rsatkichlari pastligicha qolmoqda. Mintaqa mamlakatlarining GII o'rnini yaxshilash, salohiyatlarini oshirib borish uchun innovatsion faoliyatni davlat va xususiy kapital tomondan qo'llab-quvvatlashni yanada faollashtirish, faoliyat natijalarini tijoratlashga alohida e'tibor qaratish lozim bo'ladi.

Nazorat uchun savollar

1. Global innovatsiyalar indeksi qaysi yildan va qanday tashkilotlar tomonidan hisoblanib kelinadi?
2. GII hisoblash jarayonida nechta omillar bo'yicha hisob-kitoblar amalga oshiriladi?
3. Kirish ko'rsatkichlari (Innovation Input) unsurlari tarkibini ayting.
4. CHiqish ko'rsatkichlari (Innovation Output) unsurlari tarkibini ayting.
5. Global innovatsiyalar indeksi ko'rsatkichlari nechta kategoriyaga bo'linadi?
6. Keyingi besh yilda GIIda etakchi o'ntalikka kirgan mamlakatlarni sanab bering?
7. 2020 yilda Rossiya Federatsiyasi, Qozog'iston va O'zbekistonning GIIda egallagan o'rinlarini va unga ta'sir ko'rsatgan omillarni aytib bering.
8. MDH mamlakatlarining GII dagi nisbatan past ko'rsatkichlarining sabablari nimadan iborat?

Tavsiya etiladigan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4047-son Farmoni. // "Xalq so'zi", 2017 yil 8 fevral
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 25 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasining xalqaro reytinglar va indekslardagi o'rnini yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-4210-sonli qarori. <http://www.lex.uz/docs/4215422>

3. Ўзбекистон халқаро рейтингларда. Нима учун ва қай тарзда ўз ўринларини яхшилаши керак? Center for Economic Research, UNDP Country Office in Uzbekistan. 5 б. www.cer.uz

4. Козырь Н.С. Подходы к определению глобальной конкурентоспособности. Финансы и кредит, 26 (2015) С. 39-52.

5. Хватов Ю.Ю. Сравнительный анализ международных рейтингов конкурентоспособности стран. Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. 2012. № 1 (5). Том 2. С.390-398.

6. Конкурентоспособность национальных экономик и регионов в контексте глобальных вызовов мировой экономики: монография: в 3 т. / [Е. С. Аверкиева и др.]; Южный федеральный университет; под ред. А. Б. Яценко. – Ростов-на-Дону; Таганрог: Издательство Южного федерального университета, 2017. – Т.1. – 308 с.

7. Конкурентоспособность экономики: оценка и факторы роста в контексте интеграционных процессов. / М.Л. Зеленкевич [и др]; под общ. ред. З.Стаховяка, М.Л.Зеленкевич. – Минск: ГИУСТ БГУ, 2016. – 216 с.

8. <https://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index/info>

4-MAVZU. BIZNES YURITISH (DOING BUSINESS) REYTINGI VA UNING MDH MAMLAKATLARIDA BIZNES MUHITIGA BAHO BERISHDAGI ROLI

4.1. Biznes yuritish (Doing business) reytingi va uning asosiy ko'rsatkichlari

4.2. Doing business mamlakatda tadbirkorlik rivojlanishiga baho berishning muhim mezonlari

4.3. MDH mamlakatlarning Biznes yuritish reytingidagi o'rnining o'zgarish xususiyatlari

4.4. Biznes yuritish reytingi va investitsiyalar oqimi o'rtasidagi bog'liqlik

4.5. O'zbekistonning biznes yuritish reytingidagi o'rnini va uni oshirish yo'llari

4.1. Biznes yuritish (Doing business) reytingi va uning asosiy ko'rsatkichlari

Biznes yuritish loyihasiga Jahon banki tomonidan 2002 yilda asos solingan bo'lib, jahonning 190 ta iqtisodiyotlarida biznes yuritishni tartibga solish me'yorlarini baholashga qaratilgan. Mazkur loyiha kichik va o'rta miqyosdagi korxonalar faoliyatini tadqiq etadi va ularga nisbatan qo'llanilayotgan tartibga solish me'yorlarini baholaydi.

"Doing Business"ning (DB) birinchi ma'ruzasi 2003 yilda nashr etilib 133 mamlakat iqtisodiyoti bo'yicha 5 ta indikatorni o'z ichiga olgan edi. DBning 2014 yilgi ma'ruzasi 189 ta mamlakatni qamragan holda 10 ta indikatorni o'z ichiga olgan edi. DBning 2017 yilgi ma'ruzasida Somalining kiritilishi natijasida mamlakatlar soni 190 ga etdi.

Ma'ruzada keltirilgan miqdor ko'rsatkichlari va ma'lumotlar turli iqtisodiyotlarda biznesni yuritish sharoitlarini va ma'lum muddat davomida ularni o'zgarib borishini taqqoslash imkonini beradi. Ushbu ma'ruza biznesni tartibga solish samaradorligi bo'yicha mamlakatlar o'rtasida raqobatni kuchaytirishga va ushbu yo'nalishda tegishli islohotlarni amalga oshirish bo'yicha takliflar beradi. "Doing Business" loyihasi doirasida shuningdek, alohida mamlakatlar darajasida turli shahar va mintaqalarda biznesni tartibga solish va islohotlar borishini o'rganilgan submilliy ma'ruzalar ham chop etib boriladi.

"Doing Business" indeksini hisoblash metodikasi ilmiy konsultantlar tomonidan so'rovnomalarda ishlab chiqish va o'tkazish asosida amalga

oshiriladi. So'rovnomada mahalliy ekspertlar (xizmatchilar, hisobchilar, yuristlar, ekspeditorlar va b.) ham jalb qilinadi.

4.1-jadval

“Doing Business” indeksini hisoblash ko'rsatkichlari

“Doing Business” ma’ruzasiga kiritilgan indikatorlar	Parametrlari	Mazmuni
Korxonada tashkil etish	Tadbirlar soni. Tadbirlar qiymati. Muddati, kun. Ustav kapitalining minimal hajmi	Namunaviy korxonada misolida baho beriladi. Korxonada ochmoqchi bo'lgan tadbirkorning sarflangan muddat va pul va ustav kapitalining minimal hajmi hisobga olinadi.
Qurilish uchun ruxsatnoma olish	Tadbirlar soni. Muddat, kun. Narxi.	1300 kv.m. maydonga ega omborxonada qurilish uchun qurilish korxonasi o'tishi lozim bo'lgan tadbirlar soni hisobga olinadi. Ruxsat olish uchun muddat kunlarda va qurilish uchun sarflangan xarajatlar jamlanadi.
Elektr ta'minotiga ulanish	Tadbirlar soni. Muddat, kun. Narxi.	Standart omborxonani muntazam elektr ta'minotiga ulash uchun lozim bo'lgan tadbirlar soni, muddat va xarajatlar baholanadi
Mulkni ro'yxatdan o'tkazish	Tadbirlar soni. Muddat, kun. Narxi.	Mulk va mulk huquqini sotuvchidan xaridoraga o'tishida mavjud tadbirlar ketma-ketligi baholanadi.
Kredit olish	Qonuniy huquqlar. Qonuniy huquqlarning ta'sirchanlik indeksi. Kredit axboroti indeksi. Kredit ma'lumotlari byurosining qamrovi. Davlat kredit reestri qamrovi	Ikki guruh ko'rsatkichlari baholanadi. Birinchi guruh amalga oshirilgan bitimlar bo'yicha qarzdorlik va kreditdorning qonuniy huquqlarini baholaydi va qonunchilik doirasida qarz berishni engillashtiruvchi imkoniyatlarni (garov, bankrotlik) o'lchaydi; ikkinchi guruh kredit to'g'risidagi ma'lumotlar bilan almashinuvni o'rganadi va kredit byurosi va kredit reestri orqali kredit ma'lumotlarini olish imkoniyatlarini, hajmini va qamrovini baholaydi.
Minoritar investorlarni himoyalash	Manfaatlar to'qnashuvi. Aksionerlik boshqaruvi	Ikki guruh ko'rsatkichlari yordamida korporativ boshqaruvdagi investorlar huquqi va shuningdek, korporatsiya direktorlari tomonidan aktivlardan noqonuniy asosda shaxsiy foyda olish uchun foydalanish holatlarida minoritar aksionerlarni himoyalash darajasi baholanadi.
Soliqqa tortish	Bir yilda hisobot tayyorlashgaketadigan vaqt, soat. Soliq to'lovlari. Soliq stavkalari	O'rta hajmdagi namunaviy korxonada bir yilda to'lashi lozim bo'lgan soliq va majburiy ajratmalar tahlil qilinadi. Soliq stavkalariga foydaning ulushi sifatida baho beriladi.
Xalqaro savdo	Hujjatlar soni. Muddati, kun. Narxi	Shartli tovar va kompaniya misolida standartlashgan tovarni dengiz transporti orqali eksport qilishda sarflangan vaqt va mablag'lar baholanadi
Kontraktlar ijrosining ta'minlanishi	Tadbirlar soni. Muddat, kun. Narxi. Sud xarajatlari hajmi	Sud tizimining samaradorligi mahalliy sud tomonidan tijorat kelishmovchiligini bartaraf etishda batafsil nazorat qila olishi asosida baholanadi.
To'lov qobiliyatini yo'qotish (bankrotlik tadbiri)	Vaqt (yil). Mablag'. Qarzni qaytarish koeffitsienti	Bankrotlik tadbirini o'tkazishga majbur bo'lgan korxonada harakatlarining tartibi baholanadi (muddatlari, qiymati, kredit mablag'larini qaytarish darajasi)

Odatda anketalar asosida tashkil etilgan so'rovnomalarda 30 minggaacha ekspertlar ishtirok etishi mumkin.

So'rovnomada to'plangan ma'lumotlar o'z navbatida 10 indikatorni hisoblash uchun jalb qilinadi. Quyida asosiy indikatorlar keltirilgan.

Mamlakatlarning indikatorlaridagi ko'rsatkichlar asosida har bir mamlakatning biznes yuritishni qulaylik reytingi hisoblanadi. Reyting "Doing Business" 2020 ma'ruzasiga kiritilgan mamlakatlar soniga mos ravishda 190 ta pozitsiyaga ega. Mamlakatning reytingdagi o'rni qancha yuqori bo'lsa, shu mamlakatda tadbirkorlik muhiti qulay va korxonalarni ochildish va yuritish sharoitlari oson hisoblanadi.

4.2. Doing business mamlakatda tadbirkorlik rivojlanishiga baho berishning muhim mezonlari

Biznes yuritish (Doing business) reytingi 2002 yildan buyon Jahon banki tomonidan yuritib kelar ekan, bugunga kelib, mazkur reytingning ahamiyati global miqyosda yuqori hisoblanadi. Buning bir qancha sabablari va jihatlari mavjud.

Birinchidan, Doing business reytingining yuqori pog'onalardan joy olishning mamlakatlar uchun nufuzi baland bo'lib, bunday sharafga ega bo'lgan mamlakatning xorijiy investorlar nazarida jozibadorligi oshishiga qat'iy asos bo'lib xizmat qiladi. Ma'lumki, mamlakatlar o'z xorijiy investorlar uchun ijobiy imidjlarini shakllantirish yo'lida juda katta moliyaviy mablag' va tashkiliy-iqtisodiy xarajatlarni sarflaydilar. Ko'p hollarda mazkur xarajatlarning samaradorligi boshqa omillar ta'sirida o'ta past bo'lishi yoki kutilmagan natijalarni keltirib chiqarishi ham mumkin. Biznes yuritish (Doing business) reytingidagi yuqori o'rin esa, investorlar uchun har qanday targ'ibot va chorlovlardan afzal bo'lib, qisqa muddatlarda ulkan moliyaviy resurslarni jalb etish, yirik moliyaviy mablag'larni talab etuvchi loyihalarni amalga oshirish imkoniyatini beradi.

Ikkinchidan, Doing business reytingidan egallangan yuqori o'rin amalda ushbu mamlakatda yaratilgan qulay biznes muhit natijasi bo'lib, ichki bozorda raqobat muhitini yaxshilab milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Natijada, YAIM, korxonalar va aholi daromadlarini oshirishga, keng aholi qatlamlarining turmush darajasini yaxshilanishiga, yirik infrastruktura loyihalarini amalga oshirishga imkoniyat yaratadi.

Uchinchidan, Doing business reytingi muayyan mamlakatda nafaqat qulay iqtisodiy huquq va sharoitlar yaratilganligidan dalolat beradi, balki

ushbu mamlakatda siyosiy institutlarning barqarorligi, fuqarolarning siyosiy huquq va erkinliklari mustahkam himoyalanyotganligi va barqaror sud tizimi shakllanganligini ko'rsatadi. Mutaxassislarning bildirgan fikrlariga ko'ra, Doing business reytingida yuqori o'ringa ko'tarilgan yoki quyi o'rinlardan jadal yuqorilab borayotgan davlatlarning nafaqat demokratiyaning yuqori darajasiga yaqinlashib borayotganligini, balki, jamiyat hayotining turli jabhalarida ham jadal ijobiy o'zgarishlar kechayotganligidan dalolat beradi.

Doing business reytingi tomonidan qo'llanilayotgan ko'rsatkichlar o'zining soddaligi va ommaviy tusdali bilan amalda tadbirkorlikning rivojlanishini qulay baholash imkonini beradi.

Xususan, Doing business ko'rsatkichlarining mantiq va ketma-ketligiga e'tibor qaratilsa, aynan tadbirkorlikka kirib kelayotgan shaxs uchun uchraydigan va ushbu jarayonda yuzaga kelish ehtimoli yuqori bo'lgan shart-sharoitlar va tartib-qoidalardan iborat. Jumladan, yangi tadbirkor uchun korxonani ro'yxatdan o'tkazish shart-sharoitlari; yangi korxonaga uchun bino va inshootlarni barpo etish imkoniyatlari; korxonaning yangi qurilgan binosini elektr ta'minotiga ulash istiqbollari; korxonaga uchun mulk sotib olish va mulkni sotish imkoniyatlarining qulayligi; moliyaviy imkoniyatlari cheklangan yangi korxonaga uchun kredit resurslarini jalb etish mexanizmlarini soddaligi; korxonaga aksionerlarining himoyalanganligi; soliqqa tortish tizimining adolatli va soddaligi; xorijiy bozorlarga chiqish imkoniyati ta'minlanganligi; tadbirkorlik sub'ektlari o'rnatilgan iqtisodiy munosabatlar va muammolarning kafolatlangan zamonaviy echimlari ko'zda tutilganligi va boshqalar.

4.3. MDH mamlakatlarining Biznes yuritish reytingidagi o'rnining o'zgarish xususiyatlari

MDH mamlakatlari iqtisodiy va ijtimoiy sohalarida islohotlar va tarmoqlarning modernizatsiyalash jarayonlarini boshlaridan kechirmoqdalar desak xato bo'lmaydi. Haqiqatdan ham, MDH mamlakatlari ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish jarayonlari ushbu mamlakatlarda turli darajada iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy muammolar, inqirozli holatlar kuzatilayotganligini ko'rsatadi. Xususan, energetika va xomashyo resurslarini eksport qiluvchi Rossiya Federatsiyasi, Qozog'iston, Ozarbayjon va O'zbekiston jahon bozorlaridagi noqulay va nobarqaror konyunkturadan, ichki bozorlarda esa yuqori inflyasiya, moliyaviy manbalarning cheklanganligidan murakkab vaziyatlarni

boshlaridan kechirishmoqda. Iqtisodiy muammolar bilan birga ayrim mamlakatlarda siyosiy va ijtimoiy muammolarning kuchayib borishi kuzatilmoqda. Energetika resurslari eksportiga ixtisoslashmagan MDHning boshqa davlatlarida ham iqtisodiy va ijtimoiy muammolar o'z echimini kutib turibdi. Biroq, etarli ichki moliyaviy mablag'lar sharoitida tashqi bozorlardan moliya mablag'larini jalb etish o'zining afzalliklariga ega. Shu sababdan ham, MDH mamlakatlari keyingi yillarda tashqi bozorlarda va xalqaro arenada mamlakat imidjini yaxshilash, xorijiy investitsiyalarni jalb etish bo'yicha faol hatti-harakatlarni olib borishmoqdalar.

4.2-jadval

2015-2020 yillarda MDH mamlakatlarining Doing business reytingidagi o'rn¹²

	2015		2017		2018		2019		2020	
	Reyting o'rn ¹²	Ball	Reyting o'rn ¹²	Ball	Reyting o'rn ¹²	Ball	Reyting o'rn ¹²	Ball	Reyting o'rn ¹²	Ball
Qozog'iston	77	64.59	35	75.09	36	75.44	28	77.89	25	79.6
Rossiya Federatsiyasi	62	66.66	40	73.19	35	75.50	31	77.37	28	78.2
Ozərbayjon	80	64.08	65	67.99	57	70.19	25	78.64	34	76.7
Armaniston	45	70.60	38	73.63	47	72.51	41	75.37	47	74.5
Moldova	63	66.60	44	72.75	44	73.00	47	73.54	48	74.4
Belorus	57	68.26	37	74.13	38	75.06	37	75.77	49	74.3
O'zbekiston	141	54.26	87	63.03	74	66.33	76	67.40	69	69.9
Qirg'iziston	102	60.74	75	65.17	77	65.70	70	68.33	80	67.8
Tojikiston	166	48.57	128	55.34	123	56.86	126	57.11	106	61.3

MDH mamlakatlari Doing business indeksida har yili to'liq (Turkmanistondan tashqari) ishtirok etib kelishadi. 2015-2020 yillar davomida MDH mamlakatlarining Doing business reytingida egallagan o'rinlari ijobiy dinamika namoyon qiladi. Xususan, 2015 yilda MDH mamlakatlaridan faqat bitta davlat – Armaniston birinchi 50 ta mamlakatlar qatoriga kirgan bo'lsa, 2017 yilga kelib bunday mamlakatlar soni 5 taga etdi: Qozog'iston, Rossiya Federatsiyasi, Armaniston, Moldova va Belarus. 2019 yildan Ozarbayjon ham yuqorida qayd etilgan MDH mamlakatlari singari yuqori o'rin egalladi. Bugungi kunda uchta MDH davlatlari, jumladan, O'zbekiston, Qirg'iziston va Tojikistonlar birinchi 50 ta mamlakatlar qatoridan joy ola olishmadi.

MDHning Doing business reytingining birinchi 50 ta mamlakatlari orasidan o'rin egallagan quyidagi mamlakatlari: Qozog'iston, Rossiya

¹² <https://russian.doingbusiness.org/ru/rankings>

Federatsiyasi, Armaniston, Moldova va Belarus va Ozarbayjonning Doing business reytingidagi ishtirokini haqiqatdan ham yuqori baholash lozim. Xususan, Qozog'iston o'ni 2020 yilda 2015 yilga nisbatan 52 pog'onaga yaxshilangan. Ozarbayjon o'ni 46, Rossiya Federatsiyasi 34, Moldova 15, Belarus o'ni 8 pog'onaga yaxshilangan bo'lsa, xuddi shu davrda Armaniston o'ni 2 pog'onaga pasaygan.

Doing business 2020 reytingi natijalari asosida bugungi kunda tabirkorlik faoliyatini boshlash yoki olib borish uchun eng qulay shart-sharoitlar va imkoniyalar MDH mamlakatlaridan Qozog'iston (25 o'rin) va Rossiya Federatsiyasi (28 o'rin) va Ozarbayjon (34 o'rin)da shakllanganligini bilishimiz mumkin.

Armaniston (47 o'rin), Moldova (48 o'rin) va Belarus (48 o'rin)da ham biznes yuritish uchun nisbatan mu'tadil shart-sharoitlar mavjud. Biroq, O'zbekiston (69 o'rin), Qirg'iziston (80 o'rin) va Tojikiston (106 o'rin)da indeks ko'rsatkichlaridan kelib chiqib biznesni yuritishda ma'lum qiyinchilik va murakkabliklar mavjudligini ta'kidlash mumkin.

MDH mamlakatlarining 2015-2020 yillardagi Doing business reytingida egallagan o'rinlarining yaxshilanishi kabi ijobiy o'zgarishlar albatta mazkur mamlakatlarda amalga oshirilgan islohotlar natijasidir.

Birinchidan, MDH mamlakatlari biznesni ro'yxatga olish jarayonlarini soddalashtirish maqsadida ko'plab majburiy talablarni bekor qilgan hola "yagona darcha" xizmatlari orqali qat'iy belgilangan qisqa muddatlarda amalga oshirishni yo'lga qo'ydilar.

Ikkinchidan, biznes uchun (nafaqat biznes uchun) retrospektivada qonunchilikda ko'zda tutilgan tartib va to'lovlarning aksariyati bekor qilinib ro'yxatga olish amaliyoti o'rniga soddalashtirishgan qayd amaliyoti yo'lga qo'yildi. Kam sonli saqlanib qoligan to'lovlar darajasi keskin pasaytirildi.

Uchinchidan, MDH mamlakatlarida xorij mamlakatlari tajribasiga tayanib qonunchilik amaliyotlari takomillashtirildi, tadbirkorlik kafolatlari, mulkiy huquqlarni himoyalash, garov ta'minoti, biznesda o'zaro kelishmovchiliklarni tartibga solish, bankrotlik yo'nalishlarida yangi qonunchilik normalari kiritildi.

To'rtinchidan, soliqqa tortish amaliyotida ham ijobiy o'zgarishlar ro'y berdi. Xususan, amaldagi soliqlar soni qisqartirildi, soliq stavkalari qayta ko'rib chiqilib nisbatan pasaytirildi va optimallashtirildi, biznes uchun soliq yuki sezilarli kamaydi.

Yuqorida sanab o'atilgan qonunchilik va amaliyotdagi o'zgarishlar Doing business indikatorlarida o'z aksini topib MDH mamlakatlarining xalqaro reytingdagi o'rinlarini yaxshilanishiga olib keldi.

Biroq MDH mamlakatlari amaliyotida hali hanuzgacha ma'lum darajadagi cheklovlarning saqlab qolinganligi Doing business xalqaro reytingida etakchi o'rinlarni egallash imkoniyatini bermayapti. Ayniqsa bank sohasi, tadbirkorlik bilan bog'liq qonunchilik, ularni huquqlarini himoya qilish, mulkiy munosabatlarda ayrim darajada muammolar saqlanib kelinmoqda. O'ylamizki, MDH mamlakatlari hukumatlari bu borada mavjud muammolarni yaxshi biladi, yaqin va o'rta istiqbolda qayd etilgan masalalar ijobiy hal etiladi va o'z navbatida MDH mamlakatlarining Doing business xalqaro reytingdagi o'rni yanada mustahkamlanadi.

2020 yil Doing business ma'ruzasida reyting ko'rsatkichi sezilarli ravishda ijobiy tomongan o'zgargan ayrim mamlakatlar hatti-harakatlari alohida qayd etilgan va qaysi omillar evaziga erishilgani ta'kidlangan. Barcha MDH mamlakatlari bo'yicha ijobiy o'zgarishga ta'sir ko'rsatgan indikatorlar va sohalar qayd etilgan. Quyida Doing business 2020da keltirilgan ma'lumotlarga e'tibor qaratamiz.

Armaniston. Qurilishga ruxsatnomalar olish masalasida: Armaniston arxitektor va injenerlarga nisbatan qat'iy talablarni qo'yish orqali qurilish sifatini nazorat qilishni kuchaytirdi.

Minoritar investorlarni himoya qilish: Armaniston tomonlar bilan bog'liq bitimlarni mustaqil ko'rib chiqish va ma'lumotlarni tezkor oshkor qilishni talab qilish, aksiyadorlarning korporativ qaror qabul qilishda huquqlarini oshirish, egalik va boshqaruv tuzilmalarini aniqlashtirish orqali ozchilik investorlarni himoya qilishni kuchaytirdi.

Mamlakat chegaralari orqali savdo qilish, bojxona deklaratsiyalarini onlayn taqdim etish orqali eksportni tezlashtirdi.

Moldova. Qurilishga ruxsatnomalar olish masalasida: Moldova muhandislar tomonidan sifat nazorati ta'minlashda xavfi past bo'lgan yo'nalishlarda ruxsatnomalar olishni bekor qildi.

Soliqqa tortish: Moldova soliq to'lash tartibini osonlashtirdi.

Kontrakt (shartnoma)larni ijrosi masalasida: Moldova fuqarolik protsessual kodeksga o'zgartirish kiritib, kichik davolar uchun soddalashtirilgan tartiblarni joriy qildi va jarayonni osonlashtirdi.

Rossiya Federatsiyasi. Elektr energiyasi ta'minotiga ulanishda yangi qisqartirilgan muddatlar joriy etildi.

Minoritar investorlarni himoya qilish: korporativ shaffoflikni kuchaytirish orqali minoritar aksiyadorlarning himoya qilishni kuchaytirdi.

Soliqqa tortish: soliq to'lovchlarining QQSni qaytarish to'g'risidagi arizalarni ko'rib chiqish muddati qisqartirildi, IS dasturini takomillashtirish orqali to'lovlarni osonlashtirishga erishildi.

Ozarbayjon. Kadastr tizimini raqamlashtirish va qamrovni oshirish orqali mulkni ro'yxatdan o'tkazish osonlashdi va shaffoflashdi.

Kredit olish: kredit olish uchun qo'yiladigan garovlarga chelovlarni bekor qilib jarayonni yanada osonlashtirdi.

Minoritar investorlarni himoya qilish: adolatsiz bitimlar uchun boshqaruvchilar javobgarligini kuchaytirib ozchilik aksiyadorlarni himoyasini kuchaytirdi.

Kontrakt (shartnoma)larni ijrosi masalasida: dastlabki shikoyatlarni elektron tarzda jo'natish uchun platformalar joriy qilinib shartnomalar ijrosini yaxshilashga erishildi.

Tojikiston. Biznesni boshlash: kompaniyalarni ro'yxatga olishni soddalashtirdi.

Kredit olish: unifikatsiyalangan, zamonaviy va ogohlantirishga asoslangan garov reestrini yo'lga qo'yish kredit olish imkoniyatini mustahkamladi.

Tojikiston chegaralari orqali savdo qilish: tez buziladigan mahsulotlar eksportini ustuvor bojxona rasmiylashtiruviga ruxsat berish orqali eksport tezlashtirildi.

Qirg'iziston Respublikasi. Elektr ta'minotiga ulanish. Elektr ta'minotining uzilishini monitoringini kuchaytirish va uzilishlarni kamaytirish uchun infratuzilmani modernizatsiya qilindi va ta'minotning ishonchligi oshirildi.

Kredit olish: banklar, moliya institutlari va qarz oluvchilarga kredit ballari berish orqali kredit ma'lumotlari bazasiga kirishni yaxshiladi.

Soliqqa tortish: soliq to'lashning onlayn platformasi yaratilib soliq to'lash osonlashtirildi.

Qozog'iston. Biznesni boshlash: birlashayotgan kompaniyalarni QQS bo'yicha ro'yxatdan o'tkazish orqali biznesni boshlash osonlashtirildi.

Qurilishga ruxsatnomalar olish masalasida: qurilish loyihasing ekspert baholash osonlashtirildi, yangi suv ta'minotini olish engillashtirildi.

Kredit olish: to'lovga qodir kredit oluvchilarga mutlaq ustuvorlik berish, va chakana sotuvchilarning kreditlar to'g'risida ma'lumotlarni tarqatish orqali jarayonni yaxshilashga erishdi.

O'zbekiston. Minoritar investorlarni himoya qilish: aksiyadorlarning huquqlari va yirik korporatsiyalarda qarorlar qabul qilishda rolini oshirish, mulk huquqi, korporativ shaffoflik va nazorat tizimlariga aniqlik kiritish orqali ozchilik aksiyadorlarni himoya qilish kuchaytirildi.

Soliqqa tortish: infrastruktura solig'i va korporativ foyda soliqlarini birlashtirish orqali jarayon soddalashtirildi.

Chegara savdolari: import hujjatlarini soddalashtirish va xavf-xatarlar bo'yicha tekshiruvlarni joriy etib chegara savdolari yaxshilandi.

Kontrakt (shartnoma)larni ijrosi masalasida: O'zbekiston tomonlarni moliyaviy rag'batlantirish, ma'lumotlarni oshkor qilish talablarini takomillashtirib jaryonni engillashtirdi.

Yuqorida qayd etilgan MDH mamlakatlarida ijobiy o'zgarishlar asosida reyting ko'rsatkichlari yaxshilangan bo'lsa, Belorusda aksincha, reyting ko'rsatkichlari salbiy tomonga o'zgardi. Buning asosiy sababi, Belorusda aksiyadorlik jamiyatining bitimlarini jamoatchilikka, nazorat organiga yoki fond birjasiga oshqor qilish muddatini uzaytirilganligi asosida ozchilik aksiyadorlarning himoyasi zaiflashtirilganligidadir.

4.4. Biznes yuritish reytingi va investitsiyalar oqimi o'rtasidagi bog'liqlik

Doing business yoki Biznes yuritish xalqaro reytingining mohiyati aslida ehtimoliy investorlarga muayyan mamlakatda biznes yuritish istiqbollari, investorning qonunchilik va davlat institutlari tomonidan himoyalanganligi, resurslar bilan ta'minlash imkoniyatlari kafolatlanganligi va boshqa muhim ma'lumotlarni qisqa va lo'nda shaklda taqdim etishidir.

Ma'lumki investorlar o'z mablag'larini foyda olish uchun biror-bir mamlakatga kiritishni va uzoq muddatli biznes faoliyat olib borishni istashadi. Qaysi mamlakatlarga investitsiya kiritish qarorini esa usha mamlakatlarda mavjud shart-sharoitlarni baholagan holda qabul qiladi. Mamlakatlarning Doing business xalqaro reytingdagi o'rni va keyingi yillardagi undagi o'zgarishlar investorlar uchun juda muhim ma'lumot bo'lib xizmat qiladi.

Demak, mamlakatning Doing business indeksidagi o'rni qancha yuqori bo'lsa, investorlarning ushbu mamlakatga o'z mablag'larini olib

kirishlari uchun ishonch shuncha yuqori bo'ladi. Shu sababdan ham, Doing business xalqaro indeksi va investitsiyalar o'rtasida zich bog'liqlik mavjud. Ushbu fikrni tasdig'i mamlakatlarning Doing business reytingi yaqqol ko'zga tashlanadi.

4.3-jadval

DOING BUSINESS 2020 reytingi¹³

1 New Zealand 86.8	65 Puerto Rico (U.S.) 70.1	128 Barbados 57.9
2 Singapore 86.2	66 Brunei Darussalam 70.1	129 Ecuador 57.7
3 Hong Kong SAR, China 85.3	67 Colombia 70.1	130 St. Vincent and the Grenadines 57.1
4 Denmark 85.3	68 Oman 70.0	131 Nigeria 56.9
5 Korea, Rep. 84.0	69 Uzbekistan 69.9	132 Niger 56.8
6 United States 84.0	70 Vietnam 69.8	133 Honduras 56.3
7 Georgia 83.7	71 Jamaica 69.7	134 Guyana 55.5
8 United Kingdom 83.5	72 Luxembourg 69.6	135 Belize 55.5
9 Norway 82.6	73 Indonesia 69.6	136 Solomon Islands 55.3
10 Sweden 82.0	74 Costa Rica 69.2	137 Cabo Verde 55.0
11 Lithuania 81.6	75 Jordan 69.0	138 Mozambique 55.0
12 Malaysia 81.5	76 Peru 68.7	139 St. Kitts and Nevis 54.6
13 Mauritius 81.5	77 Qatar 68.7	140 Zimbabwe 54.5
14 Australia 81.2	78 Tunisia 68.7	141 Tanzania 54.5
15 Taiwan, China 80.9	79 Greece 68.4	142 Nicaragua 54.4
16 United Arab Emirates 80.9	80 Kyrgyz Republic 67.8	143 Lebanon 54.3
17 North Macedonia 80.7	81 Mongolia 67.8	144 Cambodia 53.8
18 Estonia 80.6	82 Albania 67.7	145 Palau 53.7
19 Latvia 80.3	83 Kuwait 67.4	146 Grenada 53.4
20 Finland 80.2	84 South Africa 67.0	147 Maldives 53.3
21 Thailand 80.1	85 Zambia 66.9	148 Mali 52.9
22 Germany 79.7	86 Panama 66.6	149 Benin 52.4
23 Canada 79.6	87 Botswana 66.2	150 Bolivia 51.7
24 Ireland 79.6	88 Malta 66.1	151 Burkina Faso 51.4
25 Kazakhstan 79.6	89 Bhutan 66.0	152 Mauritania 51.1
26 Iceland 79.0	90 Bosnia and Herzegovina 65.4	153 Marshall Islands 50.9
27 Austria 78.7	91 El Salvador 65.3	154 Lao PDR 50.8
28 Russian Federation 78.2	92 San Marino 64.2	155 Gambia, The 50.3
29 Japan 78.0	93 St. Lucia 63.7	156 Guinea 49.4
30 Spain 77.9	94 Nepal 63.2	157 Algeria 48.6
31 China 77.9	95 Philippines 62.8	158 Micronesia, Fed. Sts. 48.1
32 France 76.8	96 Guatemala 62.6	159 Ethiopia 48.0
33 Turkey 76.8	97 Togo 62.3	160 Comoros 47.9
34 Azerbaijan 76.7	98 Samoa 62.1	161 Madagascar 47.7
35 Israel 76.7	99 Sri Lanka 61.8	162 Suriname 47.5
36 Switzerland 76.6	100 Seychelles 61.7	163 Sierra Leone 47.5
37 Slovenia 76.5	101 Uruguay 61.5	164 Kiribati 46.9
38 Rwanda 76.5	102 Fiji 61.5	165 Myanmar 46.8
39 Portugal 76.5	103 Tonga 61.4	166 Burundi 46.8
40 Poland 76.4	104 Namibia 61.4	167 Cameroon 46.1
41 Czech Republic 76.3	105 Trinidad and Tobago 61.3	168 Bangladesh 45.0
42 Netherlands 76.1	106 Tajikistan 61.3	169 Gabon 45.0
43 Bahrain 76.0	107 Vanuatu 61.1	170 São Tomé and Príncipe 45.0
44 Serbia 75.7	108 Pakistan 61.0	171 Sudan 44.8
45 Slovak Republic 75.6	109 Malawi 60.9	172 Iraq 44.7
46 Belgium 75.0	110 Côte d'Ivoire 60.7	173 Afghanistan 44.1
47 Armenia 74.5	111 Dominica 60.5	174 Guinea-Bissau 43.2

¹³ <https://russian.doingbusiness.org/ru/rankings>

48 Moldova 74.4	112 Djibouti 60.5	175 Liberia 43.2
49 Belarus 74.3	113 Antigua and Barbuda 60.3	176 Syrian Arab Republic 42.0
50 Montenegro 73.8	114 Egypt, Arab Rep. 60.1	177 Angola 41.3
51 Croatia 73.6	115 Dominican Republic 60.0	178 Equatorial Guinea 41.1
52 Hungary 73.4	116 Uganda 60.0	179 Haiti 40.7
53 Morocco 73.4	117 West Bank and Gaza 60.0	180 Congo, Rep. 39.5
54 Cyprus 73.4	118 Ghana 60.0	181 Timor-Leste 39.4
55 Romania 73.3	119 Bahamas, The 59.9	182 Chad 36.9
56 Kenya 73.2	120 Papua New Guinea 59.8	183 Congo, Dem. Rep. 36.2
57 Kosovo 73.2	121 Eswatini 59.5	184 Central African Republic 35.6
58 Italy 72.9	122 Lesotho 59.4	185 South Sudan 34.6
59 Chile 72.6	123 Senegal 59.3	186 Libya 32.7
60 Mexico 72.4	124 Brazil 59.1	187 Yemen, Rep. 31.8
61 Bulgaria 72.0	125 Paraguay 59.1	188 Venezuela, RB 30.2
62 Saudi Arabia 71.6	126 Argentina 59.0	189 Eritrea 21.6
63 India 71.0	127 Iran, Islamic Rep. 58.5	190 Somalia 20.0
64 Ukraine 70.2		

Jadvaldan o‘rin olgan mamlakatlar mavqesiga ko‘ra ushbu mamlakatlarda qulay xorijiy investitsiyalar oqimini kuzatish mumkin.

4.5. O‘zbekistonning biznes yuritish reytingidagi o‘rni va uni oshirish yo‘llari

O‘zbekistonda tadbirkorlik muhitini yaxshilash, iqtisodiyot sohalari va jamiyat hayotini erkinlashtirishga qaratilgan keng qamrovli islohotlar natijasi o‘laroq mamlakatning Doing business xalqaro reytingdagi o‘rni mutassil yaxshilanib bormoqda. Xususan, 2015 yilda O‘zbekiston Doing business xalqaro reytingda 141 o‘ringa ega bo‘lgan bo‘lsa, 2017 yilda 87, 2018 yilda 74, 2019 yilda 76 va nihoyat 2020 yilda 69 o‘rinni qayd etdi.

Albatta O‘zbekiston 190 ta jahon mamlakatlari orasida va ayniqsa MDH mamlakatlari bilan solishtirganda quyi o‘rinlarda bormoqda. Biroq, ushbu holatda 5 yilik muddatda O‘zbekistonning reytingda katta sakrashni amalga oshirganini qayd etishimiz to‘g‘ri bo‘ladi.

Doing business xalqaro reytingda sezilarli ijobiy o‘zgarishga erishgan mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, yuqori o‘rinni egallash uchun mamlakatda kichik va o‘rta biznes sub‘ektlari uchun maksimal qulayliklarni taqdim etish lozim bo‘ladi. Shuning bilan birga, kichik va o‘rta biznes sub‘ektlarini faoliyatidagi mavjud to‘siq va cheklovlarni to‘liq bartaraf etish talab etiladi. Shuningdek, ma‘lumot yoki ruxsatnoma olish, ro‘yxatdan o‘tish, kredit mablag‘larini bank va moliya institutlaridan olish, soliqqa tortish va tadbirkorlik sub‘ektlarini huquqlarini himoya qilish bilan bog‘liq jarayonlarda shaffoflikni ta‘minlash yuqori reyting ko‘rsatkichlariga asos bo‘ladi.

Jahon banki «Biznes yuritish 2020» yangi yillik hisobotida (Doing Business 2020) so'nggi bir yilda O'zbekiston Respublikasi biznes islohotini amalga oshirishda eng katta yutuqlarga erishgan 20 ta mamlakat qatoriga kirishga imkon bergan to'rtta islohotni amalga oshirgani to'g'risidagi axborotni tarqatdi. Xususan, minoritar investorlarni himoyasi kuchaytirilgan Bunda minoritar aksiyadorlarning yirik korporatsiyalarda qarorlar qabul qilishda rolini oshirish, korporativ shaffoflik va nazorat tizimlari takomillashtirilganligi ijobiy baholangan. Shuningdek, ayrim soliqlarni birlashtirish, unifikatsiyalash orqali jarayon optimallashtirilgani, chegara savdolarida xavf-xatarlarni oldini olish mexanizmalari joriy etilganligi, import kontraktlari bilan bog'liq hujjatlar soddalashtirilganligi ta'kidlanadi.

2020 yilda O'zbekiston ushbu reyting hisobotida dunyoning 190 mamlakati orasida 69-o'rinni egallab, 7 pog'onaga ko'tarildi.

Umuman olganda davlat rahbari va hukumat boshlig'ining O'zbekistonni xalqaro maydonda nufuzi va imidjini yaxshilash, xalqaro reytinglardagi o'rini mustahkamlashga yo'naltirilgan hatti-harakatlari o'zining natijasini bera boshladi va o'ylaymizki, O'zbekistonning xalqaro reytinglardagi o'rni yaqin istiqbolda sezilarli ravishda mustahkamlanadi.

Asosiy atamalar va tushunchalar

Biznes yuritish reytingi, investitsiyalar oqimi, biznes yuritish qulayligi, biznesni ruyxatga olish, faoliyatni litsenziyalash.

Qisqacha xulosa

Biznes yuritish reytingi 2002 yildan boshlab Jahon banki tomonidan asos solingan va milliy iqtisodiyotlarda biznes faoliyatini boshlash, olib borish jarayonlarining qulayligi baholanadi. Biznes yuritish (Doing business) reytingi va uning ko'rsatkichlari so'rovnomalar natijalariga tayanib hisoblab chiqiladi va milliy mamlakatlar tomonidan nisbatan ob'ektiv baholash usuli deb tan olinadi.

Biznes yuritish reytingi na'munaviy korxonalar, tadbirkor faoliyati misolida mavjud qulaylik va to'siqlar baholanib mamlakat miqyosida umumlashtirib xalqaro reyting chiqariladi. Mazkur reytingda bugungi kunda etakchi industrial mamlakatlarning mavqei yuqori bo'lib, rivojlanayotgan mamlakatlar, shu jumladan, MDH mamlakatlarning egallagan o'rinlari nisbatan past hisoblanadi. Biroq keyingi yillarda

biznesni ruyxatga olish va moliyalashtirish yo'nalishlarida yaratilgan qulayliklar evaziga Qozog'iston, Rossiya Federatsiyasi va Ozarbayjonda reyting ko'rsatkichlari sezilarli darajada yaxshilanishiga erishildi. Shuning bilan birga, MDH mamlakatlari amaliyotida hali hanuzgacha ma'lum darajadagi cheklovlarning saqlab qolingani Doing business xalqaro reytingida etakchi o'rinlarni egallash imkoniyatini bermayapti.

Nazorat uchun savollar

1. Biznes yuritish loyihasi qaysi yili va qanday tashkilot tomonidan asos solingan?
2. "Doing Business"ning (DB) birinchi ma'ruzasi birinchi marta qaysi yili rasman chop etildi va nechta mamlakat unda ishtirok etgandi?
3. "Doing Business" indeksini hisoblash metodikasining asosini tashkil etuvchi tartib nimadan iborat?
4. "Doing Business" indeksida etakchi besh mamlakatning ketma-ketligini ayting.
5. "Doing Business" indeksida MDH mamlakatlarining o'rining ijobiy tomonga o'zgarishi asosan qaysi omillar ta'sirida kechdi?
6. Qaysi omillar va sabablar MDH mamlakatlarining reytingda etakchi o'rinlarni egallashiga tusqinlik qilmoqda?

Tavsiya etiladigan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4047-son Farmoni. // "Xalq so'zi", 2017 yil 8 fevral
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 25 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasining xalqaro reytinglar va indekslardagi o'rini yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-4210-sonli qarori. <http://www.lex.uz/docs/4215422>
3. Porter M. The Competitive Advantage of Nations. - New York: The Free Press, 1990. - 255 pp.
4. Xavier Sala-i-Martin, Jennifer Blanke, Margareta Drzeniek Hanouz, Thierry Geiger, Irene Mia, Fiona Paua. The Global Competitiveness Index: Measuring the Productive Potential of Nations. The Global Competitiveness Report 2007-2008. World Economic Forum 2007. 38 p.
5. Шваб, Клаус. Технологии Четвертой промышленной

революции: [перевод с английского] / Клаус Шваб, Николас Дэвис. – Москва: Эксмо, 2018. – 320 с.

6. The Global Competitiveness Report 2017–2018 World Economic Forum. Geneva. 393 p.; Chapter 2: Key Findings of the Global Competitiveness Index 2017–2018 P. 12. www.weforum.org

7. Ўзбекистон халқаро рейтингларда. Нима учун ва қай тарзда ўз ўринларини яхшилаши керак? Center for Economic Research, UNDP Country Office in Uzbekistan. 5 б. www.cer.uz

8. Бородин К.Г. Теории международной торговли и торговая политика. Российский внешнеэкономический вестник. № 1 (Январь) 2006. С.9-18.

9. Дик А., Гуринов Е. Оценка международной конкурентоспособности стран по методике Всемирного экономического форума. Наука и инновации №11 (128) Ноябрь 2013. С.27-31.

10. Козырь Н.С. Подходы к определению глобальной конкурентоспособности. Финансы и кредит, 26 (2015) С. 39-52.

11. Хватов Ю.Ю. Сравнительный анализ международных рейтингов конкурентоспособности стран. Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. 2012. № 1 (5). Том 2. С.390-398.

12. Конкурентоспособность национальных экономик и регионов в контексте глобальных вызовов мировой экономики: монография: в 3 т. / [Е. С. Аверкиева и др.]; Южный федеральный университет; под ред. А. Б. Яценко. – Ростов-на-Дону; Таганрог: Издательство Южного федерального университета, 2017. – Т.1. – 308 с.

13. Конкурентоспособность экономики: оценка и факторы роста в контексте интеграционных процессов. / М.Л. Зеленкевич [и др]; под общ. ред. З.Стаховяка, М.Л.Зеленкевич. – Минск: ГИУСТ БГУ, 2016. – 216 с.

14. <https://russian.doingbusiness.org/ru/rankings>

5-MAVZU. MDH MAMLAKATLARIDA INSON TARAQQIYOTI INDEKSI KO'RSATKICHLARI

- 5.1. Inson taraqqiyoti indeksi (ITI)ning mohiyati va paydo bo'lishi
- 5.2. Inson taraqqiyoti indeksining asosiy tashkil etuvchilari
- 5.3. Inson taraqqiyoti indeksining hisoblash usuli
- 5.4. Inson taraqqiyotini ifodalovchi boshqa indekslar: tengsizlikni hisobga olib tuzatilgan inson taraqqiyoti indeksi, gender rivojlanishi indeksi, gender tengsizligi indeksi
- 5.5. MDH mamlakatlarida inson taraqqiyoti indeksining tendensiyalari va uni oshirish yo'llari

5.1. Inson taraqqiyoti indeksining mohiyati va paydo bo'lishi

Inson taraqqiyoti indeksi (Human Development Index – HDI) ilk bor 1990 yilda e'lon qilingan bo'lib, 2013 yilgacha “inson salohiyatini rivojlantirish indeksi” nomi bilan ma'lum bo'lgan. Mohiyatiga ko'ra inson taraqqiyoti indeksi har yili hisoblab boriladigan integral ko'rsatkich bo'lib, turmush darajasi, savodxonlik, ta'lim va umr davomiyligi darajalarini davlatlararo qiyoslash va baholashda foydalaniladi.

XX asrda jamiyat rivojlanishida asosan iqtisodiy rivojlanish konsepsiyasi ustuvor g'oya sifatida keng tarqalgan edi. Unga ko'ra, yuqori iqtisodiy o'sish darajasiga erishish mamlakatlar uchun asosiy maqsad bo'lib, uning natijasida yalpi ichki mahsulot (YAIM) va uning aholi jon boshiga ko'rsatkichlarining yuqori darajasi va mos ravishda yuqori farovonlik darajasi ta'minlanadi.

Iqtisodiy o'sish konsepsiyasi sodda va aniqligi sababli hozirga davrgacha mamlakatlar rivojlanish darajalarini qiyoslash va tahlil qilishda keng qo'llanib kelinmoqda. Biroq, XXI asrga kelib iqtisodiy rivojlanish konsepsiyasining jamiyat va insoniyat rivojlanishini baholashdagi zaif tomonlari ko'zga tashlanib qoldi. Avvalombor, iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlari va aholi daromadlarining o'rtacha darajasi har doim ham muayyan jamiyatni tashkil etuvchi insonlarning gumanitar ehtiyojlari bilan bog'liq emasligi ayon bo'lib qoldi. Misol tariqasida aholi jon boshiga YAIM yuqori bo'lgan mamlakatda yuqori harbiy xarajatlar va milliy daromadni taqsimlanishidagi tabaqalanish ushbu mamlakat fuqarolarini turmush darajasini past darajasida bo'lishini ta'minlaydi. Ko'rinib turibdiki, inson va uning ehtiyojlarini birinchi o'ringa olib chiqish uchun

birinchi navbatda iqtisodiy rivojlanish konsepsiyasidan voz kechish va yangicha yondashuvlarni qo'llash lozimligini talab etdi.

Inson taraqqiyoti indeksining g'oyasi va asosi pokistonlik taniqli iqtisodchi Mahbub ul-Haq boshchiligidagi iqtisodchilar guruhi tomonidan ishlab chiqilgan bo'lsa, uning konseptual tarkibi asoslari hindistonlik taniqli iqtisodchi Amartya Kumar Sen tomonidan rivojlantirildi.

Inson taraqqiyoti indeksining asosida inson va uning imkoniyatlarini kengaytirish vazifasi turadi. Inson taraqqiyot konsepsiyasiga ko'ra, jamiyat rivojlanishi markazida faqatgina oddiy iqtisodiy ko'rsatkichlar emas, balki avvalo inson turadi. Taraqqiyotning pirovard maqsadi va uning samarasining bosh mezoni – odamlarning imkoniyatlarini kengaytirish, ularning tabiiy, jamiyatda umum e'tirof etilgan qadriyatlarga mos keladigan ma'naviy va moddiy ehtiyojlarini sifatliroq qondirish, yanada yuqori turmush darajasiga erishish demakdir.

5.2. Inson taraqqiyoti indeksining asosiy tashkil etuvchilari

Oddiy qilib aytganda inson taraqqiyoti indeksi (Human Development Index (HDI) mamlakatlar va jahon mintaqalarida insonning rivojlanishini tavsiflovchi yig'ma ko'rsatkichdir. Inson taraqqiyoti indeksi har yili Birlashgan millatlar tashkiloti (BMT)ning Taraqqiyot dasturi (BMTTD) ekspertlari va xalqaro mustaqil ekspertlar bilan birgalikda hisoblab chiqiladi. Ekspertlar tomonidan indeksni hisoblashda tahliliy ishlanmalar bilan birga milliy va xalqaro tashkilotlarning statistika ma'lumotlaridan foydalaniladi. Hisoblangan indekslardan Birlashgan Millatlar Tashkilotining inson taraqqiyotiga bag'ishlangan yillik ma'ruzalarida keng qo'llaniladi. BMTning inson taraqqiyoti ma'ruzalari mintaqalar, milliy va xalqaro darajalarda tayyorlanadi.

Inson solohiyatini rivojlantirish konsepsiyasi BMTTD tomonidan yaratilgan intellektual mahsulot hisoblanadi. BMTTD tomonidan mamlakatlarning iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyoti baholangan birinchi ma'ruza 1990 yilda e'lon qilindi. Unda inson taraqqiyoti quyidagicha ta'riflanadi: "insonning taraqqiyoti uning tanlov imkoniyatlarining kengayish jarayonidir". Tanlovning muhim unsurlari sifatida uzoq va sog'lom umr ko'rish, ta'lim olish va loyiq turmush darajasiga ega bo'lish belgilanadi. Siyosiy erkinliklar, kafolatlangan inson huquqlari va o'zini hurmat qilish tanlovning qo'shimcha unsurlaridir. Mazkur dunyoqarash tizimi insonning hayot sifatini oshirish, turli jabhalardagi imkoniyatlarini kengaytirish va takomillashtirishga yo'naltirilgan.

Inson taraqqiyoti to'g'risidagi 2010 yilgi ma'ruzada "inson taraqqiyoti" tushunchasi yanada kengaytirildi. Loyiha mualliflarining fikriga ko'ra, inson taraqqiyotini uning tanlash imkoniyatlarini kengayishi sifatida qarash o'ta muhim bo'lsa-da, lekin buning o'zi etarli emas. Insonning taraqqiyoti ijobiy natijalarning uzoq muddatli davomiyligini va insonlarga zulm o'tkazish va tarkibiy adolatsizlik jarayonlariga yo'l qo'ymaslikni ko'zda tutadi. Taklif etilgan o'zgartirish asosida BMT ekspertlari tomonidan inson taraqqiyoti muammolarini tadqiqoti va amaliyotiga mos keluvchi yangi, aniqlashtirilgan ta'rif taklif etildi: "inson taraqqiyoti bu insonlarning uzoq, sog'lom va ijodkorlik hayot bilan yashash erkinliklarini kengaytirish jarayonlari bo'lib, sayyoramizni barqaror rivojlanishi va adolatni ta'minlashdagi insonning faol ishtiroki kabi maqsadlarni ham o'zida jamlaydi".

Yuqorida keltirilgan ta'rifdan kelib chiqqan holda inson taraqqiyoti uchta komponentdan tarkib topadi:

Farovonlik: insonning real erkinliklarini shunday kengayishiki, natijada insonlar va jamiyat gullab-yashnaydi.

Huquqlar, imkoniyatlar va mavqe: insonlar va ular guruhlarining harakat qila olishlari va ahamiyatli natijalarga erisha olishlari imkoniyatlari.

Adolat: ijtimoiy adolatni kuchaytirish va inson huquqlarini hurmat qilish va shuningdek, olingan natijalarning barqarorligini uzoq muddatlarda ta'minlanishi.

5.3. Inson taraqqiyoti indeksining hisoblash usuli

Inson taraqqiyoti indeksi muayyan bir mamlakatdagi inson turmush darajasining kompleks ko'rsatkichi bo'lib, ko'pgina holatlarda "hayot sifati" yoki "turmush darajasi" tushunchalariga sinonim sifatida qo'llanib kelinadi. Inson taraqqiyoti indeksi mamlakat erishgan natijalarni fuqarolarning sog'lomligi, ta'lim olishi va amaldagi daromadlari nuqtai nazaridan o'lchaydi va baholaydi. Har bir yo'nalish bo'yicha o'zining alohida indeksleri mavjud:

Kutilayotgan hayot davomiyligi indeksi: inson tug'ilganida o'rtacha kutilayotgan hayot davomiyligi ko'rsatkichi orqali o'lchanadigan sog'lomlik va uzoq umr ko'rish.

Ta'lim indeksi: maktab yoshidagi bolalar o'qishining o'rtacha kutilayotgan davomiyligi va yuqori yoshdagi aholi o'qishining o'rtacha davomiyligi orqali o'lchanadigan ta'lim olish imkoniyati.

Yalpi milliy daromad indeksi: xarid qobiliyati pariteti (XQP) bo'yicha AQSH dollarida hisoblangan aholi jon boshiga yalpi milliy daromad (YAMD) hajmi orqali o'lchanadigan munosib turmush darajasi.

Ushbu uchchala o'lchamlar qiymati 0 dan 1 gacha raqamlarda standartlashtirilib, ularning o'rtacha geometrik qiymati 0 dan 1 gacha bo'lgan Inson taraqqiyoti indeksini o'zida aks ettiradi. Egallagan qiymatidan kelib chiqib, davlatlar tartibi shakllantiriladi.

2010 yilga kelib, Inson taraqqiyoti indeksini o'lchaydigan indikatorlar kengaytirilib, ITIning o'zi ham sezilarli darajada o'zgardi.

Yig'ma ko'rsatkich hisoblangan va ichki tengsizlikni hisobga olmaydigan o'rtacha mamlakat statistika ma'lumotlariga tayangan Inson taraqqiyoti indeksiga qo'shimcha ravishda yana to'rtta yangi indikator kiritildi: tengsizlikni hisobga olib tuzatilgan inson taraqqiyoti indeksi (THITI), gender tengsizligi indeksi (GTel), Gender taraqqiyoti indeksi (GTI) va ko'p o'lchamli kambag'allik indeksi (KO'KI).

Tadqiqotni tayyorlash jarayonida mamlakatlar va mintaqalarning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy tavsiflarini ochib beruvchi ko'plab quyidagicha omillar hisobga olinadi: inson huquqlari va fuqaro erkinligi holati, jamiyat hayotida ishtirok etish imkoniyalari, ijtimoiy himoyalanganlik, aholining hududiy va ijtimoiy mobilligi, madaniy rivojlanish darajasi ko'rsatkichlari, informatsiya olish imkoniyati, sog'liq, ishsizlik darajasi, jinoyatchilik va huquqbuzarlik holati, atrof-muhit himoyasi va boshqalar.

Yakuniy reytingda barcha mamlakatlar Inson taraqqiyoti indeksi asosida tartiblanadi va qabul qilingan darajalar bo'yicha to'rtta kategoriyaga tasniflanadi:

- o'ta yuqori darajali ITIga ega mamlakatlar (0.9 dan yuqori).
- yuqori darajali ITIga ega mamlakatlar (0.8 dan 0.9 gacha).
- o'rta darajali ITIga ega mamlakatlar (0.5 dan 0.8 gacha).
- past darajali ITIga ega mamlakatlar (0.5 dan past).

Indeksni hisoblashda ko'pchilik rivojlanayotgan mamlakatlarda talab etilayotgan statistik ma'lumotlarning yo'qligi, ayrim o'tish mamlakatlarida esa ma'lumotlarning to'liq ayrim turlari mavjud emasligi qiyoslash uchun kerakli ko'rsatkichlarni olishda bir qancha murakkabliklarni keltirib chiqaradi. Shuni ham qayd etish lozimki, ma'lumotlarning milliy statistika tashkilotlari tomonidan taqdim etilgan qismi har doim ham ishonchli deb bo'lmaydi, ko'pgina holatlarni milliy hukumatlar tomonidan ularni bo'rttirib ko'rsatish holatlari uchraydi.

5.4. Inson taraqqiyotini ifodalovchi boshqa indekslar: tengsizlikni hisobga olib tuzatilgan inson taraqqiyoti indeksi, gender rivojlanishi indeksi, gender tengsizligi indeksi

Yuqoridagi bo'limda qayd etilganidek, 2010 yilga kelib, Inson taraqqiyoti indeksini o'lchaydigan indikatorlar kengaytirilib, ITIning o'zi ham sezilarli darajada o'zgardi. Bunga ayni sabab, mamlakatlar va hududlarda inson taraqqiyoti bilan bog'liq jarayonlarning xususiyatini to'liq ochish va baho berish edi. Keyingi yillarda gender masalalari ahamiyatini oshib borishi natijasida gender rivojlanish bilan bog'liq indekslarga ehtiyoj paydo bo'ldi.

Yig'ma ko'rsatkich hisoblangan va ichki tengsizlikni hisobga olmaydigan o'rtacha mamlakat statistika ma'lumotlariga tayangan Inson taraqqiyoti indeksiga qo'shimcha ravishda yana to'rtta yangi indikator kiritildi: tengsizlikni hisobga olib tuzatilgan inson taraqqiyoti indeksi (THITI), gender tengsizligi indeksi (GTel), Gender taraqqiyoti indeksi (GTI) va ko'p o'lchamli kambag'allik indeksi (KO'KI).

Ilovadagi 1-jadvalda inson taraqqiyoti indeksi va boshqa yig'ma indekslarning 2019 yildagi natijalari keltirilgan.

Jadvalda mamlakatlar 4 guruhga, ya'ni o'ta yuqori darajali ITIga ega mamlakatlar (0.9 dan yuqori), yuqori darajali ITIga ega mamlakatlar (0.8 dan 0.9 gacha), o'rta darajali ITIga ega mamlakatlar (0.5 dan 0.8 gacha) va past darajali ITIga ega mamlakatlar (0.5 dan past)ga guruhlangan.

Jadvalning o'ta yuqori darajali ITIga ega mamlakatlar guruhidagi birinchi pog'onasini Norvegiya egallangan. Keyingi o'rinlarni bugungi kunda jamiyatda inson taraqqiyotining yuqori darajasini ta'minlashga erishgan davlatlar: Shveysariya, Irlandiya, Germaniya, Gonkong, Xitoy, Avstraliya, Islandiya, Shvetsiya, Singapur, Niderlandiya egallagan.

Jadvalning quyi 10 ta davlatlari asosan inson taraqqiyoti yo'nalishida ko'plab muammolarga duch kelayotgan mamlakatlar, xususan, Mozambik, Serra-Leone, Burkina-Faso, Eritreya, Mali, Burundi, Janubiy Sudan, Chad Markaziy Afrika Respublikasi, Niger. Ushbu davlatlarning aksariyatida joriy muammolar bilan birgalikda ichki harbiy to'qnashuvlar va fuqarolik urushlari borayotganligini ko'rish mumkin.

5.5. MDH mamlakatlarida inson taraqqiyoti indeksining tendensiyalari va uni oshirish yo'llari

MDH mamlakatlarida inson taraqqiyoti indeksi darajasi yuqori hisoblanmasa-da, ko'rsatkichlar tizimida nisbatan muammolarsiz guruhlardan o'rin olgan. Jumladan, Rossiya Federatsiyasi (49 o'rin), Belarus (50 o'rin) va Qozog'iston (50 o'rin) o'ta yuqori darajali ITIga ega mamlakatlar guruhidan o'rin olgan. Biroq, ushbu guruh doirasida MDH mamlakatlari nisbatan quyi o'rinlarni egallashgan.

Ikkinchi guruh hisoblanmish yuqori darajali ITIga ega mamlakatlar qatoridan Armaniston (81 o'rin), Ozarbayjon (87 o'rin), Moldova (107 o'rin), Turkmaniston (108 o'rin) va O'zbekiston (108 o'rin) joy olishgan.

O'rta darajali ITIga ega mamlakatlar qatoriga MDHning Qirg'iziston (122 o'rin) va Tojikiston (125 o'rin) davlatlari o'rin olishgan.

5.1-jadval

MDH mamlakatlarining Inson taraqqiyoti indeksida tutgan o'rni

	2018 y. ITI reytingi	ITI	Tengsizlik hisobga olingan ITI			GTI	GTel	
		qiymati	qiymati	(%)	THITI	qiymati	qiymati	Reyting
O'ta yuqori darajali ITIga ega mamlakatlar								
49	Rossiya	0,824	0,743	9,9	1	1,015	0,255	54
50	Belarus	0,817	0,765	6,4	6	1,01	0,119	27
50	Qozog'iston	0,817	0,759	7,1	4	0,999	0,203	46
YUqori darajali ITIga ega mamlakatlar								
81	Armaniston	0,76	0,685	9,9	9	0,972	0,259	57
87	Ozarbayjon	0,754	0,683	9,4	13	0,94	0,321	70
107	Moldova	0,711	0,638	10,4	21	1,007	0,228	50
108	Turkmaniston	0,71	0,579	18,5	1
108	O'zbekiston	0,71	0,939	0,303	64
O'rta darajali ITIga ega mamlakatlar								
122	Qirg'iziston	0,674	0,61	9,5	23	0,959	0,381	87
125	Tojikiston	0,656	0,574	12,5	12	0,799	0,377	84

MDH mamlakatlarining inson taraqqiyoti indeksida tutgan o'rinlari ko'p jihatdan mazkur mamlakatlarning iqtisodiy ahvoli, turmush darajasi, ta'lim tizimining davomiyligi va sifati, Shuningdek, sog'liqni saqlash tizimi sifati bilan ta'minlanganligini ko'rish mumkin. Bizning fikrimizga ko'ra, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlari ta'sirining shartli ravishda tengligini ta'kidlagan holda iqtisodiy rivojlanish va aholi daromadlari

darajasi ko'p jihatdan hal qiluvchi ahamiyat kasb etganligini ko'rish mumkin.

Xususan, o'ta yuqori darajali ITIga ega mamlakatlar guruhiga kiruvchi Rossiya Federatsiyasi, Belarus va Qozog'iston bugungi kunda YAMMning aholi jon boshiga ko'rsatkichi bo'yicha MDHda etakchi o'rinlarni egallab kelish bilan birga, keyingi guruh davlatlarini ancha orqada qoldirishgan. Ushbu guruh davlatlar iqtisodiy rivojlanish salohiyatlarini to'g'ri baholagan holda, yaqin va o'rta istiqbolda ularning inson taraqqiyoti indeksidagi o'rinlari sezilarli darajada o'zgarishsiz qolishi mumkinligini prognoz qilish mumkin.

Xuddi shuningdek, yuqori darajali ITIga ega mamlakatlar guruhi ham imkoniyatlari chegarasida faoliyat olib borayotganliklarini va ushbu mamlakatlarda kuzatilayotgan iqtisodiy va ijtimoiy qiyinchiliklar iqtisodiy o'sish sur'atlarini pasaytirgan holda qisqa va o'rta istiqbolda mazkur mamlakatlarning o'z guruhlardagi o'rinlarini o'zgarishsiz qolishini prognozlash mumkin. Shuning bilan birga, iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishning maqbul strategiyasini tanlash natijasida Ozarbayjonda yuqori guruhdagi inson taraqqiyoti indeksiga o'sish ehtimoli va imkoniyatlarini yuqori hisoblanadi.

Qirg'iziston va Tojikiston bugungi kunda MDHning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish va turmush darajasi ko'rsatkichlari bo'yicha eng kam rivojlangan mamlakatlari ekanligini va keskin iqtisodiy o'sish salohiyati turli ichki va tashqi omillar ta'sirida cheklanganligini e'tiborga oladigan bo'lsak, ushbu mamlakatlarning uzoq istiqbolda ham o'rta darajali ITIga ega mamlakatlar qatorida qolib ketishini, ayrim noxush ssenariy holatlarida yuz berganda esa quyi guruhga tushib qolishi ehtimoli yuqori ekanligini prognoz qilish mumkin.

Inson taraqqiyoti indeksida MDH mamlakatlarining o'rnini yanada oshirish vazifasi o'ta murakkab hisoblanmaydi va ushbu mamlakatlarda ijimoiy-iqtisodiy rivojlanishning optimal modellarini tanlash va hayotga tadbiq etishni talab etadi. Buning uchun MDH mamlakatlarida etarli shart-sharoitlar va resurslar mavjud. Biroq, hukumat boshqaruv "sifatining" yomonligi va ichki va tashqi omillar ko'p marotaba kuzatilganidek, belgilangan vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishga imkon bermay kelmoqda.

inson taraqqiyoti indeksi, kutilayotgan hayot davomiyligi indeksi, ta'lim indeksi, yalpi milliy daromad indeksi.

Qisqacha xulosa

Inson taraqqiyoti indeksi ilk bor 1990 yilda e'lon qilingan bo'lib, jahon mamlakatlarining ijtimoiy sohalari rivojlanishi ta'sirida insonlarning tanlov erkinliklari va qulayliklarga egalik darajalariga baho beruvchi integral ko'rsatkich hisoblanadi. Inson taraqqiyoti indeksining g'oyasi va asosi pokistonlik taniqli iqtisodchi Mahbub ul-Haq boshchiligidagi iqtisodchilar guruhi tomonidan ishlab chiqilgan bo'lsa, uning konseptual tarkibi asoslari hindistonlik taniqli iqtisodchi Amartya Kumar Sen tomonidan rivojlantirildi. Milliy mamlakatlarda shakllangan yalpi milliy daromad, ta'limning qamrovi, sifati va kutilayotgan hayot davomiyligi ko'rsatkichlari baholangan holda insonlar uchun yaratilgan qulaylik va tanlovlar darajasi aniqlanib yakuniy reyting e'lon qilib boriladi.

Reyting darajasi mamlakatda shakllangan daromadlarga qat'iy bog'langan. Olib borilgan tadqiqotlarga ko'ra, yuqori darajadagi milliy daromad o'z navbatida sifati ta'lim tizimini shakllantirish va yuqori darajadagi umr davomiyligini ta'minlab beradi. SHu sababdan ham inson taraqqiyoti indeksida rivojlangan davlatlarning mavqei o'ta yuqori darajada saqlanib kelinmoqda. MDH mamlakatlarining inson taraqqiyoti indeksida tutgan o'rinlari ko'p jihatdan mazkur mamlakatlarning iqtisodiy ahvoli, turmush darajasi, ta'lim tizimining davomiyligi va sifati, shuningdek, sog'liqni saqlash tizimi sifati bilan ta'minlanganligini ko'rish mumkin. MDH mamlakatlaridan yuqori darajali ITIga ega mamlakatlar guruhiga kiruvchi Rossiya Federatsiyasi, Belarus va Qozog'iston asosan YAMMning aholi jon boshiga ko'rsatkichi hisobiga MDHda etakchi o'rinlarni egallab kelishmoqda. Nisbatan past turmush darajasi, ta'lim va boshqa ijtimoiy ko'rsatkichlari past bo'lgan boshqa MDH mamlakatlarining reytingdagi o'rinlari pastligicha saqlanib qolmoqda.

Nazorat uchun savollar

1. Inson taraqqiyoti indeksi ilk bor qachon e'lon qilingan?
2. Inson taraqqiyoti indeksining g'oyasi va konseptual tarkibi qaysi olimlar tomonidan taklif etilgan?

3. Inson taraqqiyoti indeksi mamlakatlar va jahon mintaqalarida insonning rivojlanishini tavsiflovchi yig'ma ko'rsatkich sifatida nechta va qanday quyi indekslardan iborat?

4. Inson taraqqiyoti to'g'risidagi 2010 yilgi ma'ruzada "inson taraqqiyoti" tushunchasi qanday to'ldirildi va kengaytirildi?

5. MDH mamlakatlarining inson taraqqiyoti indeksidagi egallagan o'rinlari asosan qaysi omillar ta'sirida shakllandi?

6. MDH mamlakatlarining inson taraqqiyoti indeksidagi egallagan o'rinlarini ijobiy o'zgarishiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan omillar nimalardan iborat?

Tavsiya etiladigan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4047-son Farmoni. // "Xalq so'zi", 2017 yil 8 fevral

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 25 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasining xalqaro reytinglar va indekslardagi o'rnini yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-4210-sonli qarori. <http://www.lex.uz/docs/4215422>

3. Porter M. The Competitive Advantage of Nations. - New York: The Free Press, 1990. - 255 pp.

4. Xavier Sala-i-Martin, Jennifer Blanke, Margareta Drzeniek Hanouz, Thierry Geiger, Irene Mia, Fiona Paua. The Global Competitiveness Index: Measuring the Productive Potential of Nations. The Global Competitiveness Report 2007-2008. World Economic Forum 2007. 38 p.

5. Шваб, Клаус. Технологии Четвертой промышленной революции: [перевод с английского] / Клаус Шваб, Николас Дэвис. - Москва: Эксмо, 2018. - 320 с.

6. The Global Competitiveness Report 2017-2018 World Economic Forum. Geneva. 393 p.; Chapter 2: Key Findings of the Global Competitiveness Index 2017-2018 P. 12. www.weforum.org

7. Ўзбекистон халқаро рейтингларда. Нима учун ва қай тарзда ўз ўринларини яхшилаши керак? Center for Economic Research, UNDP Country Office in Uzbekistan. 5 б. www.cer.uz

8. Бородин К.Г. Теории международной торговли и торговая политика. Российский внешнеэкономический вестник. № 1 (Январь) 2006. С.9-18.

9. Дик А., Гуринов Е. Оценка международной конкурентоспособности стран по методике Всемирного экономического форума. Наука и инновации №11 (128) Ноябрь 2013. С.27-31.

10. Козырь Н.С. Подходы к определению глобальной конкурентоспособности. Финансы и кредит, 26 (2015) С. 39-52.

11. Хватов Ю.Ю. Сравнительный анализ международных рейтингов конкурентоспособности стран. Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. 2012. № 1 (5). Том 2. С.390-398.

12. Конкурентоспособность национальных экономик и регионов в контексте глобальных вызовов мировой экономики: монография: в 3 т. / [Е. С. Аверкиева и др.]; Южный федеральный университет; под ред. А. Б. Яценко. – Ростов-на-Дону; Таганрог: Издательство Южного федерального университета, 2017. – Т.1. – 308 с.

13. Конкурентоспособность экономики: оценка и факторы роста в контексте интеграционных процессов. / М.Л. Зеленкевич [и др]; под общ. ред. З.Стаховяка, М.Л.Зеленкевич. – Минск: ГИУСТ БГУ, 2016. – 216 с.

14. http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr_2019_overview_-_russian.pdf

6-MAVZU. O‘ZBEKISTONNING INSON TARAQQIYOTI INDEKSI VA UNI OSHIRISH IMKONIYATLARI

- 6.1. O‘zbekistonning inson taraqqiyoti indeksidagi o‘rni
- 6.2. O‘zbekistonda inson taraqqiyoti bo‘yicha milliy ma‘ruzalar va milliy dasturlar
- 6.3. Ta‘lim tizimi sifatini yaxshilash inson taraqqiyotini jadallashtirishning muhim omili
- 6.4. Inson taraqqiyoti va aholi turmush darajasi
- 6.5. O‘zbekistonda inson taraqqiyoti indeksini oshirish yo‘llari

6.1. O‘zbekistonning inson taraqqiyoti indeksidagi o‘rni.

Inson taraqqiyoti indeksi (Human Development Index – HDI)da O‘zbekiston tutgan o‘rni yildan-yilga oshib borishini kuzatishimiz mumkin. Xususan, 2000-2018 yillar davomida ijobiy o‘sgan bo‘lib, yillar oralig‘ida quyidagicha qayd etildi. 2000 yilda indeks qiymati 0,596 dan 2010 yilga kelib 0,665, 2015 yilda 0,696 va 2018 yilga kelib 0,710 gacha o‘shib bordi.

6.1-jadval
2000-2018 yillarda O‘zbekistonning inson taraqqiyoti indeksidagi o‘rni

		Inson taraqqiyot indeksi, yillar						ITI reytingida o‘zgarish	
		2000	2010	2013	2015	2016	2017	2018	2013–2018
108	O‘zbekiston	0,596	0,665	0,688	0,696	0,701	0,707	0,710	3

Bugungi kunda O‘zbekiston qayd etgan inson taraqqiyoti indeksi ko‘rsatkichi bilan jahon davlatlari orasida O‘zbekiston 108-o‘rinni egallab yuqori darajali ITIga ega davlatlar guruhidan joy olgan. Albatta, jahon mamlakatlari bo‘yicha yuqori darajali ITIga ega davlatlar qatoridan o‘rin olish sharaflari va katta natija hisoblanadi.

Inson taraqqiyoti indeksidagi ijobiy o‘zgarishlarning asosi taxminan 2000 yillardan O‘zbekistonda amalga oshirib kelinayotgan ijtimoiy va iqtisodiy islohotlar bo‘ldi, deb ta’kidlash xato bo‘lmaydi.

Birinchiidan, o'tish davrida O'zbekiston hukumati real iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish orqali jadal iqtisodiy o'sish va mos ravishda aholi turmush darajasini sezilarli yaxshilashga erishdi. Natijada mamlakatda kuzatilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni yumshatishga erishildi.

Ikkinchidan, ta'lim sohasida ham katta o'zgarishlar amalga oshirildi. Jumladan, kasbiy ta'lim tizimini joriy qilinishi, ta'limga ajratilayotgan moliyaviy mablag'lar salmog'ining davlat byudjetidagi ulushining sezilarli oshganligi ham ijtimoiy sohada ma'lum darajada ijobiy tendensiyalarni boshlab yuborilishiga sababchi bo'ldi.

Uchinchiidan, mamlakat bo'ylab chekka qishloqlargacha tibbiyot muassasalari (qishloq vrachlik punktlari)ni ochilishi, homilador ayollar sog'ligini monitoringini yo'lga qo'yilishi, bola oziqlanishi dasturlari va boshqa yangiliklar keng aholi qatlamlarining sog'ligiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

O'z navbatida, aholi farovonligini oshishi turmush tarzida ijobiy o'zgarishlarni keltirib chiqardi. Jumladan, sog'lom turmush tarziga rioya qilish, muntazam sport bilan shug'ullanish, zararli odatlardan voz kechish va boshqalar shunga misol bo'la oladi.

O'zbekistonning BMTTD tomonidan yuritiladigan inson taraqqiyoti indeksida yuqori darajali ITIga ega mamlakatlar qatoridan joy olishining sababi, sobiq ittifoq tizimi davrida asos solingan to'laqonli majburiy o'rta ma'lumot tizimi va shuningdek, aholining barcha qatlamlarini tug'ilishidan tortib vafotigacha qamrab olgan bepul tibbiyot-profilatika tizimi hissasini ham alohida ta'kidlash lozim. Ushbu ikki omil, ya'ni yaxshi rivojlangan va barcha aholi qatlamlarini to'liq qamrab olgan ta'lim va tibbiyot tizimi sobiq ittifoq mamlakatlarining barchasi uchun ahamiyatlidir. Shu sababdan ham ITI reytingida MDHning barcha davlatlari o'ta yuqori, yuqori va o'rta darajali ITIga ega mamlakatlar guruhlaridan o'rin egallagan. Xususan, nisbatan iqtisodiy, moliyaviy imkoniyatlari yuqori bo'lgan va mazkur sohalariga yirik investitsiyalarni va milliy kadrlar malakasini ta'minlashga erishgan Rossiya Federatsiyasi, Qozog'iston va Belarus ko'rsatkichlariga binoan munosib ravishda o'ta yuqori ITI mamlakatlar guruhidan o'rin olgan.

Iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy qiyinchiliklarni boshidan kechirayotganligiga qaramay ta'lim va tibbiyot tizimini munosib rivojlanish darajasini ta'minlashga harakat qilayotgan Armaniston, Ozarbayjon, Moldova, Turkmaniston va O'zbekiston munosib ravishda yuqori ITI mamlakatlar guruhidan o'rin olgan.

Biroq, qiyin iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy qiyinchiliklar ta'siriga tushib qolgan va cheklangan moliyaviy resurslarga ega bo'lgan Tojikiston va Qirg'iziston ta'lim va tibbiyot tizimiga etarli e'tibor bera olishmaganliklari sababli ITI indeksining o'rta darajali mamlakatlar guruhidan o'rin olishdi.

6.2. O'zbekistonda inson taraqqiyoti bo'yicha milliy ma'ruzalar va milliy dasturlar

Inson taraqqiyoti konsepsiyasi BMTTD tomonidan e'lon qilinadigan yillik ma'ruzalarda o'z ifodasini topadi. Global ma'ruzalar doirasida milliy ma'ruzalar va dasturlar qabul qilinadi.

Insonni rivojlantirish to'g'risidagi milliy ma'ruzalarda mustaqil va xolis tahlil, statistik va boshqa ma'lumotlar aks etadi. Har bir mamlakatda inson taraqqiyoti istiqbollarini milliy taraqqiyotning ustuvor yo'nalishlari bilan muvofiqlashtiradi.

O'zbekistonda BMTTD tomonidan birinchi milliy ma'ruza 1995 yilda tayyorlandi va "Ijtimoiy siyosat va ijtimoiy rivojlanish" deb nomlandi. Milliy ma'ruzada mehnat bozori, ijtimoiy himoya, ta'lim, sog'liqni saqlash, demografiya, ekologiya va barqaror rivojlanish, inson taraqqiyotini moliyalashtirish, gender va boshqa masalalar o'rin olgan.

Qabul qilingan Milliy ma'ruzalar mavzusidan aynan O'zbekiston uchun ustuvor yo'nalishlar kun tartibiga qo'yilgan va batafsil tahlil tayyorlangan.

1996 yilgi Insonni taraqqiyoti to'g'risidagi milliy ma'ruzasida iqtisodiy o'sish bilan insonni rivojlantirish o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik tadqiq etildi. SHu maqsadda insonni rivojlantirishga xizmat qiladigan bozor islohotlariga baho berilgan, qishloq joylaridagi, sog'liqni saqlash va ta'limning ijtimoiy infratuzilmalarini mustaxkamlash muammolar ko'tarilgan, Shuningdek kambag'allik va uning turlicha o'lchamlari tahlil etilgan.

1997 yilgi milliy ma'ruza mavzusi "ijtimoiy yakkilik va insonni rivojlantirish" bo'lib, ijtimoiy yakkilikning ijtimoiy muammolar, jinoyatchilik va jamiyat rivojlanishining boshqa turli jihatlariga ta'sirining yuqori ekanligini e'tirof etgan holda mazkur masala kun tartibiga olib chiqildi.

1998 yilgi milliy ma'ruza mavzusi "Bozor iqtisodiyotga o'tish davrida davlatning demokratik, iqtisodiy va ijtimoiy islohotlar o'tkazishdagi roli" deb tanlandi. Ma'ruzada davlatning o'tish davrida

iqtisodiy, ijtimoiy va demokratik islohotlarni amalga oshiridagi roli tahlil etildi. Shuningdek, jadallashtirish dasturlari munosabati bilan mamlakatda ishlab chiqilgan va amalga oshirilgan ijtimoiy strategiya ham o'z ifodasini topdi.

6.2-jadval

1995-2008 yillarda BMTTD tomonidan O'zbekiston bo'yicha qabul qilingan Milliy ma'ruzalar mavzulari¹⁴

1995	Ijtimoiy siyosat va ijtimoiy rivojlanish
1996	Iqtisodiy o'sish va inson taraqqiyoti
1997	Ijtimoiy yakdillik va inson taraqqiyoti
1998	Bozor iqtisodiyotga o'tish davrida davlatning demokratik, iqtisodiy va ijtimoiy islohotlar o'tkazishdagi roli
1999	O'zbekiston mustaqillikka erishgan yildan beri o'tgan davrga inson taraqqiyoti jihatidan nazar tashlash
2000	Inson taraqqiyotini kichik va o'rta biznesni kengaytirish va rivojlantirish orqali kuchaytirish
2005	Markazsizlashtirish va inson taraqqiyoti
2006	Salomatlik barcha uchun: O'zbekistonning yangi mingyillikdagi asosiy maqsadi
2007/2008	O'zbekistonda ta'lim: talab va taklifning mutanosibliigi

1999 yilgi Inson taraqqiyotiga bahishlangan milliy ma'ruzada XX asrning so'nggi o'n yiligidagi mamlakatni rivojlantirish yakunlari tadqiq etilgan. Ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirishning ijobiy tendensiyalari va qonuniyatlari insonni rivojlantirish nuqtai nazaridan tahlil qilingan. Mavjud global va mintaqaviy muammolar va qiyinchiliklarga baho berilgan.

2000 yilgi milliy ma'ruzada O'zbekistonda inson taraqqiyotining ahvoli, kichik va o'rta biznesning rivojlanish muammolari tahlil etilgan. Ma'ruzada inson taraqqiyoti bilan bog'liq madaniyat, tengsizlik va globallashtirish muammolari atroflicha tadqiq etilgan.

2001-2003 yillarda mamlakatda insonni rivojlantirishda sodir bo'lgan o'zgarishlar O'zbekistonning 2005 yilgi ma'ruzasida o'z ifodasini topgan. BMTning Mingyillik deklaratsiyasida qayd etilgan kambag'allikka barham berish, inson qadr-qimmatini, tengligi tamoyillarini qaror toptirish, tinchlik, demokratiya va barqaror rivojlanishni ta'minlash bo'yicha vazifalar yoritilgan. Ma'ruzada inson taraqqiyoti va jamiyatni demokratlashtirishga

¹⁴ <https://www.uz.undp.org/content/uzbekistan/uz/>

qaratilgan muhim vazifalarini hal etishda davlat boshqaruvini markazlashsiztirish masalalari muhokama qilingan.

Inson taraqqiyotining muhim asoslaridan biri hisoblangan inson salomatligi masalalari 2006 yilgi milliy ma'ruzada muhokama qilingan. Inson taraqqiyoti sohasidagi umumiy tendensiyalar tahlil etilgan, sog'liqni saqlash ko'rsatkichlarining inson taraqqiyoti va boshqa indikatorlari bilan o'zaro aloqadorligi o'rganilgan. Ma'ruzada shuningdek, BMTning Mingyillik rivojlanish maqsadlari muammolariga, jumladan O'zbekiston oldida turgan muammolarga hamda mamlakatda inson taraqqiyotining milliy maqsadlariga erishish uchun ko'rilayotgan choralarga bag'ishlangan.

2007-2008 yillardagi Insonni taraqqiyoti to'g'risidagi milliy ma'ruzada ta'lim ko'rsatkichlarining inson taraqqiyotining boshqa indikatorlariga ta'siri tahlil etilgan. Ma'ruzada O'zbekiston ta'lim tizimining ahvoli jahondagi boshqa mamlakatlar ko'rsatkichlari bilan qiyoslangan. Mamlakatning iqtisodiyoti va ijtimoiy siyosatida sodir bo'layotgan o'zgarishlar tahlil etilgan.

Milliy ma'ruzalarning asoslari sifatida Mingyillik rivojlanish maqsadlari dasturi va Barqaror taraqqiyot dasturi (BTD)ning maqsadlariga e'tiborni qaratsak.

Xususan, 2000 yilda BMTning Bosh Assambleyasida qabul qilingan Mingyillik rivojlanish maqsadlari dasturi 2015 yilga borib inson taraqqiyotida belgilangan yuqori ko'rsatkichlarga erishish maqsadlarini qo'ydi. Dasturni qabul etgan mamlakatlar fikriga ko'ra erishilgan yaxshi natijalar sababli 2030 yilgacha mo'jallangan Barqaror rivojlanish dasturi qabul qilindi.

Mingyillik rivojlanish maqsadlari global loyiha hisoblanadi. Mazkur global dasturga mos ravishda har bir davlatning sharoiti, o'ziga xos xususiyatlari, belgilangan maqsadlarga erishish imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda milliy maqsad va vazifalarni aniq belgilanadi.

Keng jamoatchilik xabardorligini oshirish va inson taraqqiyoti muammolari bo'yicha aniq choralarni ishlab chiqish maqsadlarida alohida mamlakat doirasida insonni rivojlantirish to'g'risida milliy ma'ruzalar ham tayyorlanishi ko'zda tutilgan. Ma'ruzalar Birlashgan Millatlar Tashkiloti tahlil va strategik faoliyatining eng muhim manbalari hisoblanadi.

O'zbekiston hukumati BMTning Mingyillik rivojlanish maqsadlarida ko'zda tutilgan vazifalarning milliy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishdagi ahamiyati va muxumligini e'tirof qilgan holda Insonni rivojlantirishning

milliy maqsadlari tegishli vazifalari va asosiy ko'rsatkichlarini ishlab chiqdi.

6.3. Ta'lim tizimi sifatini yaxshilash inson taraqqiyotini jadallashtirishning muhim omili

Inson rivojlanishi konsepsiyasida ta'lim asosiy tarkibiy qismlardan biri hisoblanadi. Insoniyat sivilizatsiyasi davomida ta'lim va ilm-fanni yuqori darajada rivojlantirish ijtimoiy, texnik hamda iqtisodiy taraqqiyotning muhim harakatlantiruvchi kuch hisoblangan. Olimlar tomondan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, 2000 yilgacha bo'lgan davrda oliy ma'lumotga ega aholining daromadi ma'lumotga ega bo'lmaganlarning daromadidan o'rtacha 1,5 baravar ko'pni tashkil etgan ekan. 2005 yilda esa bunday daromadlar o'rtasidagi farq 1,6 martani tashkil etdi va yanada o'sish tendensiyasiga ega. Shuningdek, tadqiqotlar ma'lumoti past odamlar ko'proq kam ta'minlanganlar safida bo'lishi mumkinligini ko'rsatdi. Ayni paytda, oila boshlig'ining ma'lumoti to'liq o'rtadan past bo'lmasa, o'sha oilaning kambag'allashish xavfi kamroq. Aholisining savodi nisbatan yuqori mamlakat ishlab chiqarishni rivojlantirish, ish o'rinlarini tashkil etish bo'yicha ko'proq imkoniyatga ega. Bunday mamlakatlarda odatda ishsizlik va ishga layoqatli aholining ish izlab boshqa davlatlarga borish darajasi past.

Yuqori ma'lumotli odamlar, kasbiy mahoratini muntazam oshirish, eng murakkab texnologiyalarni o'zlashtirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan xodimlarga ega mamlakat transmilliy korporatsiyalar e'tiborini doim o'ziga jalb qiladi. Bu, ayniqsa, ilmtalab tovarlar ishlab chiqarish va yuqori texnologiyali xizmatlar ko'rsatishga ixtisoslashgan kompaniyalarning investitsiya siyosati haqida gap borganda juda seziladi. Odatda, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiya ma'lumot darajasi yuqori bo'lgan mamlakatlarga oqib keladi va bu erda yangi, ko'p haq to'lanadigan ish o'rinlarini tashkil etadi.

Aholisining ma'lumoti nisbatan pastroq bo'lgan, kam sonli malakali ishchilar, muhandislar, menedjer va boshqa yuqori malakali mutaxassislariga ega mamlakatlar esa o'z moliyaviy jamg'armasi hisobidan rivojlanishi qiyin. Bunday mamlakatlar iqtisodiyotida xomashyo qazib olish, uni etarlicha qayta ishlash, murakkab bo'lmagan texnika yig'ish va hokazolar bilan band past yoki o'rta texnologik ishlab chiqarishga mahkumdirlar.

Ma'lumoti yuqori odamning ma'lumotsiz kishiga qaraganda ish topishi osonroq. Har qanday mamlakatda ishsizlik darajasi har doim ma'lumotsiz aholisi orasida yuqori.

O'zbekistonda uy-ro'zg'or xo'jaliklari byudjetiga oid tadqiqotlar materiallari ishsizlik darajasi to'liqsiz yoki to'liq oliy ma'lumotga, ya'ni oliy ma'lumotga ega shaxslar orasida pastligini ko'rsatadi. Shu sababli ta'limni rivojlantirish, undan har bir fuqaroning foydalanishini kengaytirish ishsizlikka qarshi kurash bo'yicha davlat siyosatining tarkibiy qismiga aylanishi shart.

Ta'lim va ijtimoiy tengsizlik. Ta'lim sohasidagi islohotlar, Shuningdek, ilmiy-texnika taraqqiyoti sur'ati va yo'nalishi dunyoning turli mamlakatlari hamda mintaqalariga bir xil ta'sir ko'rsatgani yo'q. Natijada, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar o'rtasida tafovut yanada kuchaydi. Rivojlangan mamlakatlarda oliy ta'limning umumiy va uzluksiz ta'lim amalga oshirilgan bo'lsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda esa hanuzgacha umumiy savodxonlik xususidagi masala hal etilganicha yo'q. Ta'limdan foydalanish borasidagi tengsizlik global taraqqiyot va har bir mamlakat rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Qashshoq mamlakatlarning hamma narsadan mahrum aholisining bilim olishi uchun davlat tomonidan ajratiladigan mablag' ulushi aholi umumiy soni hisobga olinadigan bo'lsa, yuqorida qayd etilgan aholi ulushidan ancha kam. Buning sababi kam ta'minlangan oilalardan chiqqan kishilar ko'pincha o'rta, ayniqsa oliy ma'lumotga ega bo'lish imkoniyatidan mahrumligicha qolmoqda. Qator qashshoq davlatlarda pulli ta'limning joriy etilishi ta'lim qamrovini kamayishiga olib kelmoqda. Ma'lumki, kam ta'minlangan oilalarning o'z farzandlarining bilim olishi uchun pul to'lash imkoniyatlari cheklangan bo'ladi. Etim va qarovsiz bolalar ham shunday ahvolda. Dunyoning kam rivojlangan ko'plab mamlakatlarida ularning soni nihoyatda ko'p.

Bundan tashqari, bilim olishdan keng foydalanish mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy tengsizlikni, shuningdek, bir mamlakat miqyosida odamlar o'rtasidagi tengsizlikni ham bartaraf etishi mumkin.

Bu borada, ayniqsa, qashshoq oilalarga ularning farzandlari boshlang'ich maktabga borish sharti bilan oziq-ovqat bilan ta'minlanish imkonini bergan «Maktab ta'limi uchun oziq-ovqat» dasturi o'z samarasini berdi. Bu tadbir maktablarga qizlarni jalb qilish ko'rsatkichini oshirish va o'qishni tashlab ketadiganlar sonini kamaytirishga yordam berdi. Bangladeshning ta'lim sohasidagi muvaffaqiyati unga nafaqat yuqori

iqtisodiy o'sish sur'ati, balki ijtimoiy tengsizlik ko'lamini kamaytirish imkonini berdi.

Bilim olish uchun keng imkoniyatlar yaratilgan aksariyat davlatlarda aholi daromadining tabaqalashtirilgan darajasi aholisining ta'limdan foydalanish sharoiti yomon bo'lgan mamlakatlarga qaraganda ancha past.

Ta'lim va aholi salomatligi. Ta'lim aholining salomatlik darajasi ko'rsatkichi va uning kutilayotgan umr ko'rish davomiyligi, ya'ni inson rivojlanishining yana bir ko'rsatkichi bilan bevosita bog'liqdir. O'zbekistondagi inson taraqqiyoti to'g'risidagi 2006 yilgi ma'ruzada «yaxshi ta'lim olgan aholi o'z salomatligiga nisbatan yaxshiroq yondashadi, profilaktika choralarini vaqtida qo'llaydi, sog'lom turmush tarzini yo'lga qo'yadi, vaqtida kasallikni aniqlashga, o'ziga-o'zi birinchi yordam ko'rsatishga, sifatli tibbiy yordam olishga qodir bo'ladi», deb ta'kidlangan.

Salomatlik darajasi yuqori bo'lgan aholining ish sharoiti ham, daromadi ham yaxshi bo'ladi. Demak, o'z vaqtida ko'rsatiladigan va yuksak malakali tibbiy xizmat haqini to'lash imkoniyatiga ham ega bo'lishini unutmash kerak. Bilim darajasining yuqoriligi va ilm-fanni rivojlantirish yuzaga keladigan epidemiya va pandemiyalarga yaxshiroq qarshilik ko'rsatish imkonini beradi.

Bilim darajasi yuqori bo'lgan davlatlarda sil, o'tkir ichak infeksiyalari, bezgak, vabo, o'lat kabi ijtimoiy xavfli, tez tarqaladigan kasalliklar darajasi ancha past.

Xotin-qizlar bilim darajasining yuqoriligi tug'ish darajasini kamaytirishga yordam beradi. Tug'ilish darajasi yuqori bo'lgan sharoitda O'zbekiston uchun bu demografik muammolar, xotin-qizlar va bolalarning kamqonlik bilan kasallanish darajasini kamaytirishning muhim omili hisoblanadi. Buesa o'z navbatida, bolalar va onalar o'limini pasaytirishga olib keladi. Bilim darajasi yuqori bo'lgan ayollar tug'adigan bolalar odatda optimal vaznga ega bo'ladi, tug'ilishda xavf-xatar va o'sish davrida kasalliklarga kamroq duchor bo'ladi.

Ta'lim va gender tengligi. O'rta daromadli mamlakatlarda erkaklarning savodxonlik ko'rsatkichi xotin-qizlarnikiga qaraganda ancha yuqori bo'lsa, past daromadli mamlakatlarda bu ko'rsatkich 1,3–1,5 ni tashkil qiladi. Dunyoning eng qashshoq mamlakatlarida erkaklarning savodxonlik darajasi xotin-qizlarga nisbatan ikki baravardan ortadi. Bundan tashqari shuni ta'kidlash joizki, 15–24 yoshli aholi yosh toifasidagi gender tafovuti garchi mavjud bo'lsa-da, uning darajasi ancha past, ayrim mamlakatlarda bu ko'rsatkich nolga tenglashtirilgan.

O'zbekiston uchun aholi savodxonligida gender tafovuti masalasi unchalik dolzarb emas, chunki bu erda erkaklarning ham, xotin-qizlarning ham savodsizligi bir necha o'n yillar avval bartaraf etilgan.

Ta'lim va demokratik jamiyatni rivojlantirish. Jamiyatdagi ta'lim darajasi va aholiga berilgan erkinliklar darajasi o'rtasida bevosita bog'liqlik bor, deb hisoblanadi. Bu ma'lum darajada zamonaviy G'arbiy Evropaning deyarli barcha mamlakatlariga taalluqlidir. Ushbu davlatlarda ta'lim darajasini rivojlantirish va kengaytirish demokratik erkinliklarni hamda aholining ulardan foydalanishini kengaytirish bilan bir paytda amalga oshirildi.

Shuningdek, ta'lim darajasini oshirish, demokratiya va demokratik institutlarni rivojlantirish bir vaqtda amalga oshirilmaydigan jarayonlar ekanligini ko'rsatuvchi ko'plab tarixiy hamda zamonaviy misollar mavjud. Odatda, aholi bilim darajasini oshirish vaqt bo'yicha jamiyatni demokratlashtirish darajasini yuksaltirishdan ancha oldin amalga oshiriladi. Albatta, bilimsiz jamiyatda demokratiyani erkinlashtirish va rivojlantirish mumkinligini tasavvur qilish qiyin. Biroq bilim darajasi yuqori bo'lgan jamiyatda ham demokratiyani rivojlantirish avtomatik tarzda amalga oshiriladigan jarayon emas. Bilim darajasi tez o'sadigan jamiyatda, ayniqsa, ilgari demokratik institutlar va erkinliklar mavjud bo'lmagan jamiyatda demokratiyani rivojlantirish ma'lum vaqt hamda katta kuch talab qiladi. Bu nafaqat ta'lim, balki ko'proq aholining bilim darajasini oshirish kabi tez o'zgartirib bo'lmaydigan mentaliteti bilan bog'liqdir. Albatta, bilim olishdan foydalanishni kengaytirish va uning darajasini oshirish shart, ammo bu jamiyatni demokratlashtirishning yagona sharti emas.

Bilimli odamlar erkinlikni shunchaki qadrlamaydi va afzal ko'rmaydi. Muhimi, ular erkinlik va demokratik qadriyatlardan jamiyat zarari emas, balki foydasi uchun foydalanadi. Aholida demokratik mentalitetni shakllantirish, uning demokratik institutlar va erkinlikka bo'lgan ehtiyoji uchun zarur davrni hatlab o'tishga urinish muvaffaqiyatsiz yakunlanadi. Shu tariqa, inson rivojlanishi konsepsiyasi ta'limni muhim insoniy (individual va ijtimoiy) kapital sifatida ko'rib chiqar ekan, unga zamonaviy sivilizatsiyaning asosiy muammolarini hal qilishda muhim o'rin ajratadi.

Shu bilan birga tarixdan ma'lumki, ta'limning ijtimoiy taraqqiyotga ta'sir darajasi uchta asosiy omilga bog'liqdir.

Birinchi omil — bu hukumatning ta'lim va ilm-fanni rivojlantirishga qaratilgan manfaatdorligi, siyosiy irodasi va qobiliyati. Qayd etilgan

jihatlarning har biri ta'limni rivojlantirishda hal qiluvchi o'ringa ega va buni ushbu sohani rivojlantirishda hukumatning roli deb atash mumkin, ya'ni agar bularning bittasi amalga oshmasa ham ta'limni rivojlantirishda muvaffaqiyatga erishib bo'lmaydi.

Hukumatning ta'limni rivojlantirishdan manfaatdorligi aholisi turmush darajasini oshirishga intilayotgan hokimiyatdagina namoyon bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, ko'pincha boyish yoki o'z nafsoniyatini qondirishni ko'zlagan hokimiyat aholi bilim darajasini oshirishga sun'iy ravishda to'sqinlik qiladi. Afsuski, hukumat (hukmdorlar) aholining bilim olish imkoniyatini ongli ravishda cheklaganligi haqidagi misollarni nafaqat qadimiy yoki o'rta asr tarixidan bilamiz, balki buni hozirgi kunda ham kuzatish mumkin. Chalasavod va qashshoq aholini boshqarish oson. Bunday paradigma uzoq muddatli nuqtai nazardan qaraganda, mamlakat uchun ham, uning xalqi uchun ham falokatlidir.

Islohotlarni amalga oshirish va keng ko'lamli ta'lim dasturlarini amalga oshirish uchun manfaatdor bo'lishdan tashqari siyosiy irodaga ham ega bo'lish darkor. Mamlakat aholisining bilim darajasini oshirishdan manfaatdor bo'lmagan tashqi va ichki kuchlar hukumatning siyosiy irodasiga qarshilik qilishi mumkin. Turli davlatlarda turli tarixiy davrlarda bunday to'siqlarni mutaassib din namoyandalari tashkil qilgan va hozir ham tashkil etadi. Bugungi kunda ham qator davlatlarda diniy aqidaparastlik jamiyatda ta'lim va ilm-fanni rivojlantirishga to'sqinlik qilayotganiga oid misollar keltirish mumkin. Dunyoning aksariyat davlatlarida hukumatning siyosiy irodasiga ko'rsatiladigan ushbu salbiy ta'sirni bartaraf etish uchun din va uning institutlari faoliyati davlatdan ajratildi.

Hukumatning ta'lim sohasidagi islohotlar amalga oshirilishini va aholining bilim olishdan keng foydalanishini ta'minlash salohiyati hukumat a'zolarining bilim saviyasi hamda davlatning moliyaviy imkoniyatlariga bog'liq.

Ikkinchi omil – bu ta'limdan aholi keng qatlamining foydalanish darajasi. Qadimgi sivilizatsiya mamlakatlari, shuningdek, Uyg'onish davri va ilk o'rta asrda Evropa hamda Markaziy Osiyo davlatlarida yangi era boshlanguncha ilm-fan va madaniyatning yuksalishi o'zining muayyan cheklanishiga ega bo'lgan. Buning sababi jamiyatning tor doiradagi, elita qismi yuqori sifatli ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'lgani tufayli taraqqiyot ham unga asoslanganidadir. Natijada o'sha davrning buyuk odamlarining kashfiyotlariga talab bo'lmadi. Negaki, jamiyat bu kashfiyotlarni qabul qilish va hayotga tatbiq etishga tayyor emasdi.

Aholining keng qatlami uchun ta'limdan foydalanish imkoniyatini yaratib bergan Evropa mamlakatlari, Osiyo va Amerikaning qator davlatlarida ta'lim tizimidagi islohotlar XX asrda ko'plab sanoat hamda ilmiy-texnika sohasidagi inqiloblarning asosiy sababiga aylandi.

Uchinchi omil — bu ta'lim sifati va uni inson faoliyati natijalariga aylantirish qobiliyati. Aholi savodxonligining yuqori darajasi aholi bilim

6.4. Inson taraqqiyoti va aholi turmush darajasi

Inson taraqqiyoti va aholi turmush darajasi o'rtasida juda katta bog'liqlik mavjud. Inson taraqqiyoti indeksida yuqori reytingga ega mamlakatda aholining ham juda yuqori turmush darajasi qayd etiladi. Misollarga murojaat qilsak. Reytingda eng yuqori pog'onani egallagan Norvegiyada aholi jon boshiga YAMM hajmi 2018 yilda 68059 AQSH dollarini tashkil etgan. Shuningdek, reytingda o'ta yuqori ITIga ega mamlakatlarning barchasida yuqori turmush darajasi qayd etilgan. Ayrimlarida esa o'ta yuqori turmush darajasining ko'rsatkichlarini qayd etilganligi e'tiborli. Jumladan, eng yuqori ko'rsatkich Qatarda (110489 AQSH doll.), keyingi yuqori turmush darajasi Lixtenshteyn (99732), Singapur (83793)da qayd etilgan. Shuningdek, birinchi guruh 63 ta mamlakatning 40 tasida, yoki qariyb 65 foizida turmush darajasi ko'rsatkichi (aholi jon boshiga YAMM) 30 ming AQSH dollaridan yuqori bo'lgan.

Inson taraqqiyoti va turmush darajasi o'rtasidagi yaqindan bog'liqlikni yuqori ITIga ega mamlakatlar guruhida ham kuzatish mumkin. Mazkur guruhda turmush darajasi birinchi guruh mamlakatlariga nisbatan biroz past bo'lib, eng yuqori ko'rsatkichlar nisbatan kichik yoki orol mamlakatlar hisoblanmish Trinidad va Tobago (28497), Sen-Kits va Nevis (26770), Mavrikiy (22724), Antigua va Barbuda (22201)da qayd etilgan. Shuningdek, ikkinchi guruh 53 ta mamlakatning 37 tasida, yoki qariyb 70 foizida turmush darajasi ko'rsatkichi (aholi jon boshiga YAMM) 10 ming AQSH dollaridan yuqori bo'lgan.

Inson taraqqiyoti va turmush darajasi o'rtasidagi yaqindan bog'liqlik qoidasi yoki tartibi qolgan ikki guruhda ham takrorlanadi va yuqoridagi tadqiqotlar natijasini tasdiqlaydi.

MDH mamlakatlarida qayd etilgan turmush darajasi ham inson taraqqiyoti bilan bog'likni o'zida aks ettiradi. Xususan, 25036 AQSH dollari ko'rsatkichi bilan Rossiya Federatsiyasi MDH mamlakatlari orasida etakchilik qiladi.

jihatlarining har biri ta'limni rivojlantirishda hal qiluvchi o'ringa ega va buni ushbu sohani rivojlantirishda hukumatning roli deb atash mumkin, ya'ni agar bularning bittasi amalga oshmasa ham ta'limni rivojlantirishda muvaffaqiyatga erishib bo'lmaydi.

Hukumatning ta'limni rivojlantirishdan manfaatdorligi aholisi turmush darajasini oshirishga intilayotgan hokimiyatdagina namoyon bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, ko'pincha boyish yoki o'z nafsoniyatini qondirishni ko'zlagan hokimiyat aholi bilim darajasini oshirishga sun'iy ravishda to'sqinlik qiladi. Afsuski, hukumat (hukmdorlar) aholining bilim olish imkoniyatini ongli ravishda cheklaganligi haqidagi misollarni nafaqat qadimiy yoki o'rta asr tarixidan bilamiz, balki buni hozirgi kunda ham kuzatish mumkin. Chalasavod va qashshoq aholini boshqarish oson. Bunday paradigma uzoq muddatli nuqtai nazardan qaraganda, mamlakat uchun ham, uning xalqi uchun ham falokatlidir.

Islohotlarni amalga oshirish va keng ko'lamli ta'lim dasturlarini amalga oshirish uchun manfaatdor bo'lishdan tashqari siyosiy irodaga ham ega bo'lish darkor. Mamlakat aholisining bilim darajasini oshirishdan manfaatdor bo'lmagan tashqi va ichki kuchlar hukumatning siyosiy irodasiga qarshilik qilishi mumkin. Turli davlatlarda turli tarixiy davrlarda bunday to'siqlarni mutaassib din namoyandalari tashkil qilgan va hozir ham tashkil etadi. Bugungi kunda ham qator davlatlarda diniy aqidaparastlik jamiyatda ta'lim va ilm-fanni rivojlantirishga to'sqinlik qilayotganiga oid misollar keltirish mumkin. Dunyoning aksariyat davlatlarida hukumatning siyosiy irodasiga ko'rsatiladigan ushbu salbiy ta'sirni bartaraf etish uchun din va uning institutlari faoliyati davlatdan ajratildi.

Hukumatning ta'lim sohasidagi islohotlar amalga oshirilishini va aholining bilim olishdan keng foydalanishini ta'minlash salohiyati hukumat a'zolarining bilim saviyasi hamda davlatning moliyaviy imkoniyatlariga bog'liq.

Ikkinchi omil – bu ta'limdan aholi keng qatlamining foydalanish darajasi. Qadimgi sivilizatsiya mamlakatlari, shuningdek, Uyg'onish davri va ilk o'rta asrda Evropa hamda Markaziy Osiyo davlatlarida yangi era boshlanguncha ilm-fan va madaniyatning yuksalishi o'zining muayyan cheklanishiga ega bo'lgan. Buning sababi jamiyatning tor doiradagi, elita qismi yuqori sifatli ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'lgani tufayli taraqqiyot ham unga asoslanganidadir. Natijada o'sha davrning buyuk odamlarining kashfiyotlariga talab bo'lmadi. Negaki, jamiyat bu kashfiyotlarni qabul qilish va hayotga tatbiq etishga tayyor emasdi.

Aholining keng qatlami uchun ta'limdan foydalanish imkoniyatini yaratib bergan Evropa mamlakatlari, Osiyo va Amerikaning qator davlatlarida ta'lim tizimidagi islohotlar XX asrda ko'plab sanoat hamda ilmiy-texnika sohasidagi inqiloblarning asosiy sababiga aylandi.

Uchinchi omil — bu ta'lim sifati va uni inson faoliyati natijalariga aylantirish qobiliyati. Aholi savodxonligining yuqori darajasi aholi bilim

6.4. Inson taraqqiyoti va aholi turmush darajasi

Inson taraqqiyoti va aholi turmush darajasi o'rtasida juda katta bog'liqlik mavjud. Inson taraqqiyoti indeksida yuqori reytingga ega mamlakatda aholining ham juda yuqori turmush darajasi qayd etiladi. Misollarga murojaat qilsak. Reytingda eng yuqori pog'onani egallagan Norvegiyada aholi jon boshiga YAMM hajmi 2018 yilda 68059 AQSH dollarini tashkil etgan. Shuningdek, reytingda o'ta yuqori ITIga ega mamlakatlarning barchasida yuqori turmush darajasi qayd etilgan. Ayrimlarida esa o'ta yuqori turmush darajasining ko'rsatkichlarini qayd etilganligi e'tiborli. Jumladan, eng yuqori ko'rsatkich Qatarda (110489 AQSH doll.), keyingi yuqori turmush darajasi Lixtenshteyn (99732), Singapur (83793)da qayd etilgan. Shuningdek, birinchi guruh 63 ta mamlakatning 40 tasida, yoki qariyb 65 foizida turmush darajasi ko'rsatkichi (aholi jon boshiga YAMM) 30 ming AQSH dollaridan yuqori bo'lgan.

Inson taraqqiyoti va turmush darajasi o'rtasidagi yaqindan bog'liqlikni yuqori ITIga ega mamlakatlar guruhida ham kuzatish mumkin. Mazkur guruhda turmush darajasi birinchi guruh mamlakatlariga nisbatan biroz past bo'lib, eng yuqori ko'rsatkichlar nisbatan kichik yoki orol mamlakatlar hisoblanmish Trinidan va Tobago (28497), Sen-Kits va Nevis (26770), Mavrikiy (22724), Antigua va Barbuda (22201)da qayd etilgan. Shuningdek, ikkinchi guruh 53 ta mamlakatning 37 tasida, yoki qariyb 70 foizida turmush darajasi ko'rsatkichi (aholi jon boshiga YAMM) 10 ming AQSH dollaridan yuqori bo'lgan.

Inson taraqqiyoti va turmush darajasi o'rtasidagi yaqindan bog'liqlik qoidasi yoki tartibi qolgan ikki guruhda ham takrorlanadi va yuqoridagi tadqiqotlar natijasini tasdiqlaydi.

MDH mamlakatlarida qayd etilgan turmush darajasi ham inson taraqqiyoti bilan bog'likni o'zida aks ettiradi. Xususan, 25036 AQSH dollari ko'rsatkichi bilan Rossiya Federatsiyasi MDH mamlakatlari orasida etakchilik qiladi.

MDH mamlakatlarining inson taraqqiyoti indeksi va komponentlari tarkibi

		ITI qiymati	Tug'ilgan da kutilayotgan umr davomiyligi	Ta'limning kutilayotgan davomiyligi	Ta'limning o'rtacha davomiyligi	Aholi jon boshiga YAMM, AQSH doll. 2011y XQP asosida	Aholi jon boshiga YAMM minus ITI reytingi	ITI reytingi
		2018	2018	2018a	2018	2018	2018	2017
O'ta yuqori darajali ITIga ega mamlakatlar								
49	Rossiya	0,824	72,4	15,5	12,0	25036	2	49
50	Belarus	0,817	74,6	15,4	12,3	17039	18	50
50	Qozog'iston	0,817	73,2	15,3	11,8	22168	8	51
Yuqori darajali ITIga ega mamlakatlar								
81	Armaniston	0,76	74,9	13,2 e	11,8	9277	26	81
107	Moldova	0,711	71,8	11,6	11,6	6833	16	106
108	Turkmaniston	0,71	68,1	10,9 e	9,8	16407	-38	108
108	O'zbekiston	0,71	71,6	12	11,5	6462	18	109
O'rta darajali ITIga ega mamlakatlar								
122	Qirg'iziston	0,674	71,3	13,4	10,9	3317	30	122
125	Tojikiston	0,656	70,9	11,4 e	10,7	3482	26	126
	Jahon, o'rtacha	0,731	72,6	12,7	8,4	15745	-	-

Inson taraqqiyoti va turmush darajasi ko'rsatkichi muhim ekanligini O'zbekiston va Turkmaniston ko'rsatkichlarini solishtirganda yaqqol kuzatish mumkin. Jumladan, O'zbekistonning hayot davomiyligi va ta'lim bo'yicha ko'rsatkichlari Turkmanistondan ustun bo'lishiga qaramay, aholi jon boshiga YAMM ko'rsatkichidagi ustunlik bilan Turkmaniston O'zbekiston bilan teng inson taraqqiyoti indeksi ko'rsatkichni ta'minlashga erishdi.

6.5. O'zbekistonda inson taraqqiyoti indeksini oshirish yo'llari

Inson taraqqiyoti indeksi komponentlaridan kelib chiqib, O'zbekistonning mazkur xalqaro indeksdagi o'rnini oshirish uchun uchta yo'nalishda ishlarni tashkil etish nazarda tutiladi.

Birinchi yo'nalish, tibbiyot tizimi sifatini oshirish natijasida aholining hayot sifatini va o'z navbatida kutilayotgan umr davomiyligini oshirish.

Ikkinchi yo'nalish ta'lim davomiyligi va sifatini oshirish.

Uchinchi yo'nalish aholi turmush darajasini, ya'ni aholi jon boshiga to'g'ri keladigan YAMMni oshirish.

Bugungi kunda O'zbekiston birinchi va ikkinchi yo'nalishlarda nisbatan maksimal natijalarni qayd etgan va mazkur yo'nalishlardagi salohiyat nisbatan to'liq amalga oshirilgan. Bu yo'nalishlardagi o'zgarishlar odatda konservativ xarakterda bo'lib, odatda o'rta va uzoq istiqbolda o'zini namoyon etadi.

O'zbekistonning inson taraqqiyoti indeksidagi o'rnini oshirishning eng to'g'ri va tez yo'li aholi jon boshiga to'g'ri keluvchi YAMM ko'rsatkichni ijobiy o'zgarishi bilan bog'liq bo'ladi.

"O'zbekiston Respublikasini 2030 yilga qadar ijtimoiy-iqtisodiy kompleks rivojlantirish konsepsiyasi" loyihasida mamlakat Inson taraqqiyoti indeksi reytingini hozirgi egallagan darajadan 40-o'ringa ko'tarish prognoz qilinmoqda. BMT Taraqqiyot dasturining 2019-yil dekabr oyida e'lon qilingan hisobotida O'zbekiston ushbu indeks reytingida 108-o'rinni egalladi. Bu degani, yaqin 10 yilda respublika mazkur reytingda 108-o'rindan 40-o'ringa, ya'ni 68 pog'onaga ko'tarilishi kerak.

O'zbekiston ijtimoiy-iqtisodiy kompleks rivojlantirish konsepsiyasi loyihasida prognoz qilinganidek, 2030 yilga qadar mazkur reytingda 40-o'rinni egallash ko'zda tutilgan. Bu degani, inson taraqqiyotining juda yuqori ko'rsatkichiga ega davlatlar qatoridan o'rin olish taxmin qilinmoqda. Xo'sh, buning uchun qanday natijalarga erishish va qaysi mamlakatlar qatoridan o'rin olish kerak bo'ladi? Inson taraqqiyot indeksi yig'ma ko'rsatkich bo'lib, o'zida odamlarni yashash darajasining uchta tarkibiy qismini (umr davomiyligi, ta'lim sifati va farovonlik darajasi) o'z ichiga qamrab olgani sababli, aynan qaysi ko'rsatkich bo'yicha qanday natijaga erishish kerakligini bashorat qilish qiyin. Ammo, mazkur reytingda 35 dan 45 o'ringacha joy olgan mamlakatlar erishgan natijalarga qarab buni taxmin qilish mumkin.

Shuni taxmin qilish mumkinki, mazkur maqsadga erishish uchun yaqin 10 yil ichida O'zbekistonda o'rtacha umr davomiyligi kamida 3,5 yilga uzayishi (71,6 yoshdan 75 yoshgacha) hamda aholi jon boshiga hisoblangan yalpi milliy daromad miqdori ham kamida 4 barobarga oshishi kerak.

Asosiy atamalar va tushunchalar

inson taraqqiyoti bo'yicha milliy ma'ruza va milliy dastur, aholi turmush darajasi, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Taraqqiyot Dasturi, ijtimoiy tenglik, ijtimoiy tengsizlik.

Qisqacha xulosa

O'zbekiston Inson taraqqiyoti indeksidagi ijobiy o'zgarishlarning asosi sifatida O'zbekistonda amalga oshirib kelinayotgan ijtimoiy va iqtisodiy islohotlarni ta'kidlash lozim. Xususan, o'tish davrida O'zbekiston hukumati real iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish orqali jadal iqtisodiy o'sish va mos ravishda aholi turmush darajasini keskin pasayishini oldini oldi va sezilarli yaxshilashga erishdi. Mamlakat ta'lim sohasida ham katta o'zgarishlar amalga oshirilib, kasbiy ta'lim tizimi joriy qilindi, ta'limga ajratilayotgan moliyaviy mablag'lar salmog'ining davlat byudjetidagi ulushining sezilarli oshirildi. Mamlakat bo'ylab chekka qishloqlargacha tibbiyot muassasalari (qishloq vrachlik punktlari)ni ochilishi, homilador ayollar sog'ligini monitoringini yo'lga qo'yilishi, bola oziqlanishi dasturlari va boshqa yangiliklar keng aholi qatlamlarining sog'ligiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Aholi farovonligini oshishi turmush tarzida ijobiy o'zgarishlarni keltirib chiqardi. Iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy qiyinchiliklarni boshidan kechirayotganligiga qaramay ta'lim va tibbiyot tizimini munosib rivojlanish darajasini ta'minlashga harakat qilayotgan O'zbekiston munosib ravishda yuqori ITI mamlakatlar guruhidan o'rin oldi.

Biroq, O'zbekistonning ITI bo'yicha salohiyati hali to'laligicha ochildirilmagan va keyingi yillarda ayrim pozitsiyalar bo'yicha oqsoqlanish kuzatilmog'ida. Ijtimoiy sohaga ajratilayotgan mablag'lar ulushini va aholi turmush darajasini muntazam oshirib borish O'zbekistonning ITIgi o'rnini yanada oshirish uchun asos bo'ladi.

Nazorat uchun savollar

1. O'zbekistonning inson taraqqiyoti indeksidagi o'rning ijobiy tomonga o'zgarish sabab va omillari nimalardan iborat?
2. O'zbekistonda inson taraqqiyoti bo'yicha tayyorlangan milliy ma'ruzalar va milliy dasturlarning mavzulari qaysi sohalarga bag'ishlangan edi?
3. Nima sababdan milliy ma'ruzalar va milliy dasturlarni ishlab chiqish amaliyoti to'xtatildi?
4. Inson taraqqiyoti va aholi turmush darajasi o'rtasida qanday bog'liqlik mavjud?
5. Ta'lim tizimining sifatining inson taraqqiyoti indeksiga ta'siri qanday?

6. O'zbekistonda inson taraqqiyoti indeksini oshirish uchun qanday amaliy chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim?

Tavsiya etiladigan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4047-son Farmoni. // "Xalq so'zi", 2017 yil 8 fevral

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 25 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasining xalqaro reytinglar va indekslardagi o'rini yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-4210-sonli qarori. <http://www.lex.uz/docs/4215422>

3. Porter M. The Competitive Advantage of Nations. - New York: The Free Press, 1990. - 255 pp.

4. Xavier Sala-i-Martin, Jennifer Blanke, Margareta Drzeniek Hanouz, Thierry Geiger, Irene Mia, Fiona Paua. The Global Competitiveness Index: Measuring the Productive Potential of Nations. The Global Competitiveness Report 2007-2008. World Economic Forum 2007. 38 p.

5. Шваб, Клаус. Технологии Четвертой промышленной революции: [перевод с английского] / Клаус Шваб, Николас Дэвис. - Москва: Эксмо, 2018. - 320 с.

6. The Global Competitiveness Report 2017-2018 World Economic Forum. Geneva. 393 p.; Chapter 2: Key Findings of the Global Competitiveness Index 2017-2018 P. 12. www.weforum.org

7. Ўзбекистон халқаро рейтингларда. Нима учун ва қай тарзда ўз ўринларини яхшилаши керак? Center for Economic Research, UNDP Country Office in Uzbekistan. 5 б. www.cer.uz

8. Бородин К.Г. Теории международной торговли и торговая политика. Российский внешнеэкономический вестник. № 1 (Январь) 2006. С.9-18.

9. Дик А., Гуринов Е. Оценка международной конкурентоспособности стран по методике Всемирного экономического форума. Наука и инновации №11 (128) Ноябрь 2013. С.27-31.

10. Козырь Н.С. Подходы к определению глобальной конкурентоспособности. Финансы и кредит, 26 (2015) С. 39-52.

11. Хватов Ю.Ю. Сравнительный анализ международных рейтингов конкурентоспособности стран. Бюлетень Міжнародного

12. Конкурентоспособность национальных экономик и регионов в контексте глобальных вызовов мировой экономики: монография: в 3 т. / [Е. С. Аверкиева и др.]; Южный федеральный университет; под ред. А. Б. Яценко. – Ростов-на-Дону; Таганрог: Издательство Южного федерального университета, 2017. – Т.1. – 308 с.

13. Конкурентоспособность экономики: оценка и факторы роста в контексте интеграционных процессов. / М.Л. Зеленкевич [и др]; под общ. ред. З.Стаховяка, М.Л.Зеленкевич. – Минск: ГИУСТ БГУ, 2016. – 216 с.

14. <https://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index/info>

7-MAVZU. MDH MAMLAKATLARIDA IQTISODIY ERKINLIK INDEKSI

7.1. Iqtisodiy erkinlik indeksining mohiyati va uni tashkil etuvchi indikatorlari tavsifi

7.2. MDH mamlakatlarining iqtisodiy erkinlik indeksidagi o'rnining qiyosiy tahlili

7.3. MDH mamlakatlarining iqtisodiy erkinlik indeksidagi mavqecini oshirish istiqbollari

7.1. Iqtisodiy erkinlik indeksining mohiyati va uni tashkil etuvchi indikatorlari tavsifi

Iqtisodiy erkinlik indeksi (Index of Economic Freedom) va davlatlarning iqtisodiy erkinlik darajasi bo'yicha har yillik reytingi (Economic freedom ranking) AQSHning Heritage Foundation ("Me'ros" jag'armasi) tadqiqot markazi tomonidan Wall Street Journal bilan hamkorlikda 1995 yildan tayyorlanib kelinadi va nashr qilinadi.

Indeks mualliflarining bergan ta'rifiga ko'ra, iqtisodiy erkinlik bu har bir shaxsning o'z mehnati va mulkiga mutlaq egalik qilish huquqidir. Iqtisodiy erkinlik hukm surgan jamiyatda insonlar erkin ravishda ishlash, mahsulot yaratish, iste'mol va investitsiya qila oladilar. Bunday jamiyatda hukumat mehnat, kapital va tovarlar bozorlarini erkin amal qilishini ta'minlaydilar va ushbu erkinliklarni cheklashdan o'zlarini tiyib turadilar.

Mamlakatlar reytingi Iqtisodiy erkinlik indeksi (IEI) asosida o'rnatiladi. Iqtisodiy erkinlik indeksi 1 dan 100 gacha bo'lgan raqamli baho bo'lib, alohida olingan davlatda ta'minlanayotgan iqtisodiy erkinlik darajasini aks ettiradi. Indeks qiymati qancha yirik bo'lsa, ushbu davlat shunchalik erkin hisoblanadi.

Jamg'arma ekspertlarining fikriga ko'ra, iqtisodiy farovonlik bilan indeks asosida baholangan iqtisodiy erkinlik o'rtasida kuchli korrelyasiya bog'liqligi kuzatiladi.

Iqtisodiy erkinlik indeksini baholashda qo'llaniladigan 12 ta tarkibdan iborat indikatorlar iqtisodiy erkinlikning to'rt o'lchamini aniqlashga qaratilgan to'rtta guruhga birlashtirilgan:

I. Qonun ustuvorligi (Rule of Law) guruhi.

II. Davlat hajmi (Government Size) guruhi.

III. Regulyativ (tartibga solish) samaradorligi (Regulatory Efficiency) guruhi.

IV. Bozor ochiqqligi (Market Openness) guruhi.

Quyida har bir yig'ma indikator tarkibiga kiruvchi subindikatorlar keltirilgan:

Qonun ustuvorligi (Rule of Law) guruhi ko'rsatkichlari:

1. Mulkka egalik huquqini himoya qilish;
2. Sud tizimining samaradorligi;
3. Davlat xizmatchilarining etikasi;

Davlat hajmi (Government Size) guruhi:

4. Soliq yuki hajmi;
5. Davlat xarajatlari hajmi;
6. Fiskal salomatlik;

Regulyativ (tartibga solish) samaradorligi (Regulatory Efficiency) guruhi:

7. Biznes erkinligi;
8. Mehnat munosabatlari erkinligi;
9. Monetar erkinlik;

Bozor ochiqqligi (Market Openness) guruhi:

10. Savdo erkinligi;
11. Investitsiyalar erkinligi;
12. Moliya erkinligi.

7.1-jadval

Iqtisodiy erkinlik yig'ma indikatorining tarkibi¹⁵

Qonun ustuvorligi (Rule of Law)	Davlat hajmi (Government Size)	Regulyativ samaradorlik (Regulatory Efficiency)	Bozor ochiqqligi (Market Openness)
1. Mulkka egalik huquqini himoya qilish 2. Sud tizimining samaradorligi 3. Davlat xizmatchilarining etikasi	1. Soliq yuki hajmi 2. Davlat xarajatlari hajmi 3. Fiskal salomatlik	1. Biznes erkinligi 2. Mehnat munosabatlari erkinligi 3. Monetar erkinlik	1. Savdo erkinligi 2. Investitsiyalar erkinligi 3. Moliya erkinligi

“Mulkka egalik huquqini himoya qilish” indikatorini shaxslarning xususiy mulkka egalik qilish, undan foydalanish va boshqarish huquqlari davlat tomonidan qaysi darajada himoya etilishiga baho beriladi. O'z

¹⁵ <https://www.heritage.org/>

navbatida, ushbu masala samarali qonunchilik va uni amalga oshirish mexanizmi mavjudligiga chambarchas bog'liqdir.

“Sud tizimining samaradorligi” indikatori. YAxshi ishlaydigan sud tizimi fuqarolar huquqlarini boshqa shaxslarning, shu jumladan davlat va lobbistlarning noqonuniy hatti-harakatlaridan himoya qilishda muhim ahamiyatga ega. Sud tizimining samaradorligini baholashda bir xil kuchga ega bo'lgan uchta subindekatorlardan foydalaniladi: sud tizimining mustaqilligi; sud jarayonining samaradorligi; davlat xizmatchilarining qabul qilgan qarorlarida favoritizm.

“Davlat xizmatchilarining etikasi” indikatori. Korrupsiya iqtisodiy erkinlik asosiga putur etkazadi va iqtisodiy munosabatlarga o'zining salbiy ta'sirini o'tkazadi. Jamiyatda poraxurlik, qarindoshurug'chilik, talon-tarojlik va boshqa illatlarni kengayishiga olib keladi.

“Soliq yuki hajmi” indikatori. Yuqori stavkali soliqlar “soyadagi” iqtisodiyotning hajmini oshishiga olib keladi. soliq yukini hajmi quyidagi subindikatorlar bilan baholanadi: jismoniy shaxslar daromad solig'ining maksimal chegaraviy stavkasi, korporativ foyda solig'ining maksimal chegaraviy stavkasi, YAMMga nisbatan umumiy soliq yuki.

“Davlat xarajatlari hajmi” indikatori. Davlat sektori hajmi va ko'lamining oshishi resurslarni oqilona taqsimlashga salbiy ta'sir ko'rsatadi va iqtisodiy samaradorlikni pasaytiradi va o'z navbatida davlat xarajatlarini oshib borishiga olib keladi.

“Fiskal salomatlik” indikatori. Byudjet xarajatlarini yomon boshqarish byudjet kamomadi va qarzdorlik yukini keltirib chiqargan holda mamlakatning umumiy moliya viy ahvolidan yomonlashuviga olib keladi.

“Biznes erkinligi” indikatori. Mazkur yig'ma indikator qonunchilik va infrastruktura muhiti tomonidan biznesning samarali faolliyati cheklovchi ta'sir darajasini ulchaydi. Ushbu yig'ma indikatorda Jahon Bankining “Biznesni yuritish” xalqaro reytingida qo'llaniladigan ko'rsatkichlardan 13 ta subindikator shaklida qo'llaniladi.

“Mehnat munosabatlari erkinligi” indikatori. Ushbu yig'ma indikator mehnat bozorini tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy bazani o'lchaydi va unga baho beradi. Asosiy e'tibor ishchi xodimlarning mehnat huquqlarini qonunchilik tomonidan qanchalik himoyalanganligiga qaratiladi.

“Monetar erkinlik” indikatori. Mazkur indikator o'zida narxlar barqarorligi va narxlar nazorati masalalarini mujassam etadi. Inflyasiya va narx nazorati bozorning faolligini buzib ko'rsatadi.

“Savdo erkinligi” indikator tovarlar va xizmatlar importi va eksportiga ta’sir ko’rsatuvchi tarif va notarif baretlar darajasini o’lchashga mo’ljallangandir.

“Investitsiyalar erkinligi” indikator. Iqtisodiyoti erkin mamlakatda investitsiyalarga hech qanday cheklovlar joriy etilmaydi. Biroq, amalda ko’pchilik davlatlarda investitsiyalarga nisbatan turli cheklovlar qo’llaniladi. Misol uchun turli qonunchilikni qo’llash, valyutaga cheklovlar kiritish, ayrim tarmoqlarni investitsiyalar uchun yopish va boshqalar. Mazkur indikator investitsiyalarga qo’llanilayotgan cheklovlarni baholaydi.

“Moliya erkinligi” indikator bank samaradorligi ko’rsatkichi bo’lib, davlatning moliyaviy sektorga aralashuvidan mustaqillik darajasini baholaydi.

Yakuniy indikatorning hisoblanishi va ma’lumotlar manbalari. Yuqorida sanalgan barcha indikatorlar o’zining hisoblash usuliga ega va 0 dan tortib 100 gacha bo’lgan shkalada o’lchanadi. Odatda, indikatorlar yakunlangan yilning o’rtalaridagi holatda mavjud bo’lgan ma’lumotlar asosida hisoblanadi. Hisob-kitoblarda Butunjahon iqtisodiy forumi, Xalqaro valyuta jamg’armasi, “The Economist Intelligence Unit”, “Transparence International” tomonidan to’lanadigan ma’lumotlardan foydalaniladi. Iqtisodiy erkinlikning yakuniy indeksi 12 ta tarkibiy indikatorning o’rtacha arifmetik qiymati ko’rinishida hisoblanadi. Shuningdek, jahon mamlakatlari reytingdagi egallagan o’rinlariga qarab quyidagi guruhlarga taqsimlanadi: erkin, asosan erkin, o’rtacha erkin, asosan erkin emas, va erkin emas.

Iqtisodiy erkinlik indeksi interaktiv foydalanuvchilar uchun ochiq ma’lumot sifatida “Heritage Foundation” tashkilotining <https://www.heritage.org/> veb sahifasida chop etib boriladi. O’quvchilar mamlakatlar va mamlakatlar guruhlari to’g’risida 20 yillik kuzatuvlarni o’z ichiga olgan tadqiqotlar natijalari bilan tanishishlari mumkin. Ushbu tadqiqot natijalari orqali mamlakat va guruhlardagi iqtisodiy erkinlikning dinamikasi, amalatlarning ushbu ko’rsatkich bo’yicha qiyoslanishi grafik, xarita va boshqa ko’rgazmali shakllarda taqdim etilgan.

Reytingga jalb etilgan barcha 180 ta mamlakat bo’yicha 12 ta yig’ma indikatorlar ko’rsatkichlari qiymatlarini o’z ichiga olgan batafsil ma’lumotlar keltiriladi. Har bir mamlakatning iqtisodiy erkinlik profili yaratilib yillik tahliliy ma’ruzada chop etib boriladi. Shuningdek, har bir mamlakat bo’yicha statistik ma’lumotlar bilan birga uning kuchli va

kuchsiz tomonlariga batafsil baho beriladi. Ma'lumotlar konkret yil va dinamik qatorlarda berib boriladi.

Tashkilot veb sahifasida shuning bilan birga mamlakatlar guruhlarining xususiyatlari, iqtisodiy erkinlik bo'yicha erishilgan ijobiy tendensiyalar, salbiy amaliyot va ularning sabablari o'rganilib tahliliy natijalari e'lon qilib boriladi.

7.2-jadval

2020 yilda Iqtisodiy erkinlik indeksi bo'yicha mamlakatlar reytingi¹⁶

Rey-ting	Mamlakat	indeks	o'zgarish	Rey-ting	Mamlakat	indeks	o'zgarish
Erkin mamlakatlar (100-80)							
1	Singapore	89.4	0.0	4	Australia	82.6	+1.7
2	Hong Kong	89.1	-1.1	5	Switzerland	82.0	+0.1
3	New Zealand	84.1	-0.3	6	Ireland	80.9	+0.4
Asosan erkin mamlakatlar (79.9-70)							
7	United Kingdom	79.3	+0.4	23	Czech Republic	74.8	+1.1
8	Denmark	78.3	+1.6	24	Malaysia	74.7	+0.7
9	Canada	78.2	+0.5	25	South Korea	74.0	+1.7
10	Estonia	77.7	+1.1	26	Israel	74.0	+1.2
11	Taiwan	77.1	-0.2	27	Germany	73.5	0.0
12	Georgia	77.1	+1.2	28	Norway	73.4	+0.4
13	Iceland	77.1	0.0	29	Austria	73.3	+1.3
14	Netherlands	77.0	+0.2	30	Japan	73.3	+1.2
15	Chile	76.8	+1.4	31	Qatar	72.3	-0.3
16	Lithuania	76.7	+2.5	32	Latvia	71.9	+1.5
17	United States	76.6	-0.2	33	Rwanda	70.9	-0.2
18	United Arab Emirates	76.2	-1.4	34	Armenia	70.6	+2.9
19	Luxembourg	75.8	-0.1	35	Macau	70.3	-0.7
20	Finland	75.7	+0.8	36	Bulgaria	70.2	+1.2
21	Mauritius	74.9	+1.9	37	Cyprus	70.1	+2.0
22	Sweden						
O'rtacha erkin mamlakatlar (69.9-60)							
38	Romania	69.7	+1.1	69	The Bahamas	64.5	+1.6
39	Kazakhstan	69.6	+4.2	70	Philippines	64.5	+0.7
40	Botswana	69.6	+0.1	71	Turkey	64.4	-0.2
41	North Macedonia	69.5	-1.6	72	Seychelles	64.3	+2.9
42	Malta	69.5	+0.9	73	Guatemala	64.0	+1.4
43	Thailand	69.4	+1.1	74	Italy	63.8	+1.6
44	Azerbaijan	69.3	+3.9	75	Oman	63.6	+2.6
45	Colombia	69.2	+1.9	76	Cabo Verde	63.6	+0.5
46	Poland	69.1	+1.3	77	Fiji	63.4	+1.2
47	Uruguay	69.1	+0.5	78	Morocco	63.3	+0.4
48	Belgium	68.9	+1.6	79	Kuwait	63.2	+2.4
49	Jamaica	68.5	-0.1	80	Paraguay	63.0	+1.2

¹⁶ <https://www.heritage.org/>

50	Saint Lucia	68.2	-0.5	81	Kyrgyz Republic	62.9	+0.6
51	Peru	67.9	+0.1	82	Bosnia and Herzegovina	62.6	+0.7
52	Slovenia	67.8	+2.3	83	Saudi Arabia	62.4	+1.7
53	Kosovo	67.4	+0.4	84	Croatia	62.2	+0.8
54	Indonesia	67.2	+1.4	85	Bhutan	62.1	-0.8
55	Panama	67.2	0.0	86	Samoa	62.1	-0.1
56	Portugal	67.0	+1.7	87	Moldova	62.0	+2.9
57	Albania	66.9	+0.4	88	Belarus	61.7	+3.8
58	Spain	66.9	+1.2	89	Tanzania	61.7	+1.5
59	Saint Vincent and the Grenadines	66.8	+1.0	90	El Salvador	61.6	-0.2
60	Slovakia	66.8	+1.8	91	Montenegro	61.5	+1.0
61	Brunei Darussalam	66.6	+1.5	92	Barbados	61.4	-3.3
62	Hungary	66.4	+1.4	93	Honduras	61.1	+0.9
63	Bahrain	66.3	-0.1	94	Russia	61.0	+2.1
64	France	66.0	+2.2	95	Dominican Republic	60.9	-0.1
65	Serbia	66.0	+2.1	96	Namibia	60.9	+2.2
66	Jordan	66.0	-0.5	97	Dominica	60.8	-2.8
67	Mexico	66.0	+1.3	98	Vanuatu	60.7	+4.3
68	Costa Rica	65.8	+0.5	99	Madagascar	60.5	+3.9
Asosan erkin emas mamlakatlari (59.9-50)							
100	Greece	59.9	+2.2	131	Eswatini	55.3	+0.6
101	Côte d'Ivoire	59.7	-2.7	132	Kenya	55.3	+0.2
102	Uganda	59.5	-0.2	133	Benin	55.2	-0.1
103	China	59.5	+1.1	134	Ukraine	54.9	+2.6
104	Ghana	59.4	+1.9	135	Pakistan	54.8	-0.2
105	Vietnam	58.8	+3.5	136	Afghanistan	54.7	+3.2
106	South Africa	58.8	+0.5	137	Niger	54.7	+3.1
107	Tonga	58.8	+1.1	138	Lesotho	54.5	+1.4
108	Papua New Guinea	58.4	0.0	139	Nepal	54.2	+0.4
109	Trinidad and Tobago	58.3	+1.3	140	Togo	54.1	+3.8
110	Senegal	58.0	+1.7	141	Burma	54.0	+0.4
111	Belize	57.4	+2.0	142	Egypt	54.0	+1.5
112	Sri Lanka	57.4	+1.0	143	Comoros	53.7	-1.7
113	Cambodia	57.3	-0.5	144	Brazil	53.7	+1.8
114	Uzbekistan	57.2	+3.9	145	Cameroon	53.6	+1.2
115	Nicaragua	57.2	-0.5	146	Ethiopia	53.6	0.0
116	Nigeria	57.2	-0.1	147	Zambia	53.5	-0.1
117	Burkina Faso	56.7	-2.7	148	Guinea-Bissau	53.3	-0.7
118	Gabon	56.7	+0.4	149	Argentina	53.1	+0.9
119	Maldives	56.5	+3.3	150	Solomon Islands	52.9	-1.7
120	India	56.5	+1.3	151	Djibouti	52.9	+5.8
121	Guinea	56.5	+0.8	152	Malawi	52.8	+1.4
122	Bangladesh	56.4	+0.8	153	Haiti	52.3	-0.4
123	The Gambia	56.3	+3.9	154	Angola	52.2	+1.6
124	Guyana	56.2	-0.6	155	Tajikistan	52.2	-3.4
125	São Tomé and Príncipe	56.2	+2.2	156	Micronesia	52.0	+0.1
126	Mali	55.9	-2.2	157	Lebanon	51.7	+0.6

127	Mongolia	55.9	+0.5	158	Ecuador	51.3	+4.4
128	Tunisia	55.8	+0.4	159	Central African Republic	50.7	+1.6
129	Laos	55.5	-1.9	160	Mozambique	50.5	+1.9
130	Mauritania	55.3	-0.4	161	Chad	50.2	+0.3
Erkin bo'lmagan mamlakatlar (49.9-0)							
162	Democratic Republic of Congo	49.5	-0.8	172	Kiribati	45.2	-2.1
163	Suriname	49.5	+1.4	173	Sudan	45.0	-2.7
164	Iran	49.2	-1.9	174	Zimbabwe	43.1	+2.7
165	Liberia	49.0	-0.7	175	Bolivia	42.8	+0.5
166	Burundi	49.0	+0.1	176	Republic of Congo	41.8	+2.1
167	Equatorial Guinea	48.3	+7.3	177	Eritrea	38.5	-0.4
168	Sierra Leone	48.0	+0.5	178	Cuba	26.9	-0.9
169	Algeria	46.9	+0.7	179	Venezuela	25.2	-0.7
170	Turkmenistan	46.5	-1.9	180	North Korea	4.2	-1.7
171	Timor-Leste	45.9	+1.7				

2020 yilda Iqtisodiy erkinlik indeksi reytingi bo'yicha to'liq, hech qanday cheklavlarsiz erkin davlat sifatida 80 dan 100 gacha indeks ko'rsatkichiga ega 6 ta mamlakat: Singapur, Gon Kong, Yangi Zelandiya, Avstraliya, Shveysariya va Irlandiya tan olingan.

Shuning bilan birga, reyting ma'lumotlarida yuqori pog'onalarda asosan rivojlangan davlatlar o'rin olganligini ko'rish mumkin. Bundan ko'rinadiki, rivojlangan mamlakatlardagi qonun ustuvorligi, biznes faoliyatining mustaqil sud tizimi orqali samarali himoyalanihi, soliq va moliya sohasidagi aniq va barqaror tendensiyalar o'z samarasini berib ushbu mamlakatlarning reyting tizimidagi yuqori o'rinlarni egallashlarini ta'minlagan.

Reytingning quyi pog'onasidan, erkin bo'lmagan davlatlar guruhidan o'rin olgan mamlakatlarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, asosan diktatorlik, yakka hokimlik hukm surayotgan yoki fuqarolik urushlari va mintaqaviy tuqnashuvlar iskanjasida qolgan mamlakatlarni ko'rishimiz mumkin.

7.2. MDH mamlakatlarining iqtisodiy erkinlik indeksidagi o'rnining qiyosiy tahlili

MDH mamlakatlarining "Heritage Foundation" tomonidan yuritilayotgan Iqtisodiy erkinlik indeksi yuqori baholanmaydi va turli mamlakatlar guruhi bo'yicha notekis taqsimlangan. Jamg'arma tomonidan 2020 yilda e'lon qilingan Iqtisodiy erkinlik indeksining erkin

MDH mamlakatlarining Iqtisodiy erkinlik indeksidagi reytingi va komponentlari kesimida baholanishi¹⁷

Reyting	Mamlakat	Iqtisodiy erkinlik indeksi																								
		Mulkka egalik huquqini himoya qilish			Sud tizimining samaradorligi		Davlat xizmatchilarining etkasi		Soliq yukli hajmi		Davlat xarajatlari hajmi		Fiskal salomatlik		Biznes erkinligi		Mehnat munosabatlari erkinligi		Monetar erkinlik		Savdo erkinligi		Investitsiyalar erkinligi		Moliya erkinligi	
		Qonun ustuvorligi (Rule of Law)					Davlat hajmi (Government Size)					Regulyativ samaradorlik (Regulatory Efficiency)					Bozor ochiqchiligi (Market Openness)									
Asosan erkin mamlakatlar (79.9-70)																										
34	Armaniston	70.6	60.7	54.1	43.4	84.9	80.6	68.8	81.0	72.5	76.0	80.6	75.0	70.0												
O'rtacha erkin mamlakatlar (69.9-60)																										
39	Qozog'iston	69.6	61.3	62.1	40.9	92.3	85.5	84.1	74.6	86.0	68.1	80.2	50.0	50.0												
44	Ozərbayjon	69.3	67.1	53.9	38.7	88.0	63.0	99.2	80.8	66.2	69.8	74.6	70.0	60.0												
81	Qirg'iziston	62.9	53.6	31.3	32.0	94.1	58.5	66.7	73.6	79.6	76.4	79.2	60.0	50.0												
87	Moldova	62.0	60.5	31.7	37.2	86.1	71.6	96.2	68.1	37.0	72.0	78.0	55.0	50.0												
88	Belarus	61.7	63.2	48.4	37.4	88.8	54.1	95.4	76.4	74.8	69.8	82.0	30.0	20.0												
94	Rossiya	61.0	56.8	44.4	41.3	88.5	63.8	98.7	80.2	52.1	68.2	77.8	30.0	30.0												
Asosan erkin bo'lmagan mamlakatlar (59.9-50)																										
114	O'zbekiston	57.2	59.1	34.2	28.2	91.6	74.7	98.9	72.6	59.9	59.9	67.6	20.0	20.0												
155	Tojikiston	52.2	49.1	50.0	32.0	91.8	62.3	26.0	65.9	47.7	71.0	75.0	25.0	30.0												
Erkin bo'lmagan mamlakatlar (49.9-0)																										
170	Turkmaniston	46.5	20.0	20.0	21.4	95.9	93.1	94.5	30.0	20.0	68.7	74.2	10.0	10.0												

Biroq MDH mamlakatlarning Iqtisodiy erkinlik indeksidagi ijobiy ishtirokini alohida qayd etish lozim. MDH mamlakatlarining biznes va tadbirkorlik faoliyatini soddalashtirish, ro'yxatga olish jarayonlaridagi to'siqlarni olib tashlash, qonunchilik, sud-huquq tizimi, mulk munosabatlarini mustahkamlash, mehnat munosabatlarini tartibga solish, soliq, moliya sohalarida sodda va aniq o'yin qoidalarini joriy etish, xorijiy va milliy investorlarning huquq va erkinliklarini himoya qilishga qaratilgan izchil islohotlar o'z mevasini bermoqda, ularning Iqtisodiy erkinlik indeksida va reytingidagi o'rinlari yildan-yilga o'sib bermoqda.

Iqtisodiy erkinlik indeksining asosan erkin mamlakatlar guruhidan faqatgina bir mamlakat – Armaniston (34 o'rin) o'rin egallagan. MDHning

¹⁷ <https://www.heritage.org/>

aksariyat mamlakatlari, xususan 6 ta mamlakati: Qozog'iston (39 o'rin), Ozarbayjon (44), Qirg'iziston (81), Moldova (87), Belarus (88) va Rossiya Federatsiyalari (94) O'rtacha erkin mamlakatlar guruhidan o'rin olishgan.

O'zbekiston (114 o'rin) va Tojikiston (155) asosan erkin bo'lmagan mamlakatlar guruhidan joy egallashgan.

O'zbekiston va Tojikistondan tashqari barcha MDH mamlakatlari ijobiy baholanuvchi mamlakatlar guruhiga mansub va iqtisodiy-siyosiy islohotlar natijasida qisqa muddatlarda yuqori guruhlarga chiqish salohiyatiga ega. Asosan erkin bo'lmagan deb baholangan O'zbekiston va Tojikistonning iqtisodiy erkinlik indeksidagi o'zni, ayrim komponentlardagi erishilgan baholash ko'rsatkichlari ancha past bo'lib, jahon reytingidagi quyi o'rinlarini navbatdagi yuqori guruhga olib chiqishlari uchun keskin iqtisodiy-islohotlarni amalga oshirish talab etiladi.

7.3. MDH mamlakatlarining iqtisodiy erkinlik indeksidagi mavqegini oshirish istiqbollari

MDH mamlakatlarining iqtisodiy erkinlik indeksida bugungi kunda egallab turgan o'rinlari va mavqelarini oshirish uchun avvalo indeksning komponentlar kesimidagi ko'rsatkichlarga e'tibor qaratgan holda mavjud salohiyatlarni aniqlagan holda MDH mamlakatlarining istiqbollariga baho bersak.

Birinchidan, Iqtisodiy erkinlik indeksining qonun ustuvorligi komponentida MDH mamlakatlarining ko'rsatkichlari nisbatan pastligicha qolmoqda. Buning asosiy sabablari sifatida barcha MDH mamlakatlariga xos bo'lgan mulkning deyarli himoyalanmaganligidir. Bugungi kunda MDH mamlakatlarida mulkni siyosiy va boshqa sabablarga ko'ra davlat yoki siyosiy va iqtisodiy guruhlar tomonidan olib qo'yilish holatlari amaliyotda ko'plab uchraydi. Shuning bilan birga qonunchilikni qo'llashda izchillik etishmaydi, siyosiy tayziq darajasi yuqoriligicha qolmoqda. Korrupsiya va davlatning iqtisodiyotga aralashuvi darajasi yuqori baholanadi.

Demak, qonunchilik ustuvorligi komponenti bilan bog'liq fundamental islohotlar va o'zgarishlarni amalga oshirish orqali MDH mamlakatlarining reytingdagi mavqelarini o'zgartirish salohiyati boshqa komponentlarga qaraganda yuqori ekanligini ta'kidlash lozim.

Ikkinchidan, davlat hajm komponenti sohasida MDH mamlakatlarining barchasi ancha yuqori natijalarni qayd etishgan va ushbu natijalar o'z navbatida yakuniy indeksning ijobiy o'zgarishiga ta'sir ko'rsatgan. Buning asosiy sababi sifatida soliq stavkalari va soliq yukini pasaytirilganligi va natijada davlat xarajatlarining hajmini kamayganligini ta'kidlash lozim. Shuningdek, soliq to'lovlarini to'lash jarayonida inson omilini kamayishi, raqamli texnologiyalarni qo'llanishi ham ijobiy bo'lib, ushbu komponent bo'yicha MDH mamlakatlari o'z salohiyatlaridan maksimal darajada foydalanmoqdalar deyig mumkin.

Uchinchidan, regulyativ (tartibga solish) samaradorligi MDH mamlakatlarida an'anaviy tarzda pastligicha qolmoqda. Xususan, byurokratik jarayonlarning biznes erkinligini cheklashdagi o'zni yuqoriligicha qolmoqda. Mehnat munosabatlarida ham ijobiy siljish kam bo'lib, ish beruvchining mavqei va ta'siri yuqori baholanadi. Shuningdek, narxlar nazorati va barqarorligi bo'yicha ham birorta MDH mamlakatini na'muna sifatida ko'rsatib bo'lmaydi. MDH mamlakatlarida narxlarni nazoratga olish ko'lami yuqori bo'lib, inflyasiya darajasi barqaror moliya tizimiga ega mamlakatlar darajasiga etmagan.

To'rtinchidan, Bozor erkinligi indikatori bo'yicha MDH mamlakatlarida ahvol o'ta yomonligicha qolmoqda va mos ravishda past baholangan. Xususan, savdo erkinligi komponenti yo'nalishida MDH mamlakatlarida tarif va notarif bojxona to'siqlaridan ko'plab foydalanib kelinadi. Shuningdek, bojxona tariflarining darajalari ham yuqori saqlangan holda ayrim sohalar bo'yicha ochiqdan-ochiq o'ta yuqori darajadagi proteksion stavkalar joriy etilgan. Bozor iqtisodiyotiga xos bo'lmagan notarif cheklovlar bekor etilmagan va ko'plab hollarda qo'llash amaliyoti mavjud.

Investitsiyalar erkinligi ko'rsatkichi MDH mamlakatlarining deyarli barchasida o'ta past baholangan. Investitsiyalar sohasida cheklovlar, qonunchilikdagi tez-tez uchraydigan o'zgarishlar, tarmoq chelovlari va davlat korxonalarining ustuvorligi xorijiy investitsiyalarining kirib kelishini cheklaydi. Natijada, MDH mamlakatlari xorij investitsiyalarini jalb etish bo'yicha ulkan salohiyatga ega bo'lishlariga qaramay yuqori siyosiy, iqtisodiy va boshqa xatarlar sabab investitsiyalarni jalb etishda boshqa mintaqalardan ortda qolmoqdalar. MDH mamlakatlarining moliya bozorlarida davlat moliya institutlarining mavqei utuvorligicha qolmoqda. Asosiy resurslar davlat mulki tashkilotlarida jamlangan, xususiyy moliya institutlarining ulushi va mavqei o'ta pastligicha qolmoqda. Natijada moliya erkinligi indikatori bo'yicha MDH mamlakatlarining ko'rsatkichi

barcha boshqa indikator qiymatlaridan past darajada qayd etilgan. Yuqoridagilardan kelib chiqib, bozorlar ochiqligi indikatorini bo'yicha MDH mamlakatlari ko'rsatkichlarini sezilarli darajada yaxshilash va natijada yakuniy reytingdagi mavqeiini sezilarli ko'tarish uchun ulkan salohiyat mavjud. Xususan, moliya institutlarini xususiylashtirish, savdoda notarif cheklovlardan to'liq voz kechish, xorijiy investorlar uchun jozibador shart-sharoitlar va barqaror institutsional tartiblarni izchil, qisqa muddatlarda va samarali joriy etish mazkur yo'nalishda katta ijobiy o'zgarishlarga olib keladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, MDH mamlakatlarining iqtisodiy erkinlik indeksi bilan bog'liq holat va istiqbollari deyarli bir xil yoki o'xshashligini ta'kidlash joiz. Barcha mamlakatlarda korrupsiya va byurokratiya tizimining biznes muhitga ta'siri yuqori darajada saqlanib qolmoqda. Iqtisodiy islohotlar sur'ati pastligicha qolmoqda. Jahon bozorlarida kuzatilayotgan inqirozlar sharoitida tashqi bozordan yopilish, to'siqlar joriy etish va proteksion siyosatga qaytish holatlari tez-tez uchramoqda. Iqtisodiy erkinlikning himoyachisi hisoblangan sud tizimining mustaqilligi barcha MDH mamlakatlari uchun dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Ushbu tendensiyalarning qisqa va o'rta istiqbolda saqlanib qolishini e'tiborga olib MDH mamlakatlarining Iqtisodiy erkinlik indeksidagi va reytingidagi o'rinlarini ijobiy tomonga juda sekinlikda o'zgarib borishini prognoz qilish mumkin. Shuning bilan birga, keskin iqtisodiy islohotlar va siyosiy iroda ta'sirida har bir MDH mamlakatining IEI reytingidagi o'rnini sezilarli oshirish imkoniyati yuqori ekanligin ta'kidlash mumkin.

Asosiy atamalar va tushunchalar

iqtisodiy erkinlik indeksi, bozor ochiqligi, regulyativ samaradorlik, qonun ustuvorligi, davlat hajmi, yig'ma indikator.

Qisqacha xulosa

Iqtisodiy erkinlik indeksi va davlatlarning iqtisodiy erkinlik darajasi bo'yicha har yillik reytingi AQSHning Heritage Foundation tadqiqot markazi tomonidan Wall Street Journal hamkorlikda 1995 yildan nashr qilinib kelinadi. Iqtisodiy erkinlik bu har bir shaxsning o'z mehnati va mulkiga mutlaq egalik qilish huquqidir. Jamg'arma ekspertlarining fikriga ko'ra, iqtisodiy farovonlik bilan indeks asosida baholangan iqtisodiy

erkinlik o'rtasida kuchli korrelyasiya bog'liqlik mavjud. Iqtisodiy erkinlik yig'ma indikator bo'lib, uning tarkibiga qonun ustuvorligi, davlat hajmi, regulyativ samaradorlik va bozor ochiqligi kabi to'rtta ko'rsatkichlar tizimi mujassamlanadi.

Iqtisodiy erkinlik indeksida an'anaviy tarzda rivojlangan davlatlarning mavqei yuqori va ushbu mamlakatlarda shakllangan iqtisodiy erkinlik darajasidan dalolat beradi. Indeks ko'rsatkichlariga qarab davlatlar erkin va erkin bo'lmagan guruhlariga taqsimlanadilar. Iqtisodiy erkinlik indeksining asosan erkin mamlakatlar guruhidan MDHdan faqatgina bir mamlakat – Armaniston joy olgan. MDHning aksariyat mamlakatlari: Qozog'iston, Ozarbayjon, Qirg'iziston, Moldova, Belarus va Rossiya Federatsiyalari O'rtacha erkin mamlakatlar guruhidan o'rin olishgan.

O'zbekiston va Tojikiston asosan erkin bo'lmagan mamlakatlar guruhidan joy egallashgan.

Nazorat uchun savollar

1. Iqtisodiy erkinlik indeksi qaysi yildan va kim tomonidan nashr etib kelinadi?
2. Iqtisodiy erkinlik indeksi nechta va qanday yig'ma ko'rsatkichlardan tashkil topgan?
3. 2022 yil indeksi bo'yicha erkin mamlakatlar guruhiga qaysi davlatlar va qanday omillar hisobiga kirgan?
4. MDHning qaysi davlati asosan erkin mamlakat deb baholanadi?
5. Iqtisodiy erkinlik indeksida O'zbekistonning egallagan o'rini yanada yaxshilash uchun birinchi navbatda qaysi yo'nalishlarda chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq?

Tavsiya etiladigan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4047-son Farmoni. // "Xalq so'zi", 2017 yil 8 fevral
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 25 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasining xalqaro reytinglar va indekslardagi o'rini yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-4210-sonli qarori. <http://www.lex.uz/docs/4215422>
3. Porter M. The Competitive Advantage of Nations. - New York:

The Free Press, 1990. – 255 pp.

4. Xavier Sala-i-Martin, Jennifer Blanke, Margareta Drzeniek Hanouz, Thierry Geiger, Irene Mia, Fiona Paua. The Global Competitiveness Index: Measuring the Productive Potential of Nations. The Global Competitiveness Report 2007-2008. World Economic Forum 2007. 38 p.

5. Шваб, Клаус. Технологии Четвертой промышленной революции: [перевод с английского] / Клаус Шваб, Николас Дэвис. – Москва: Эксмо, 2018. – 320 с.

6. The Global Competitiveness Report 2017–2018 World Economic Forum. Geneva. 393 p.; Chapter 2: Key Findings of the Global Competitiveness Index 2017–2018 P. 12. www.weforum.org

7. Ўзбекистон халқаро рейтингларда. Нима учун ва қай тарзда ўз ўринларини яхшилаши керак? Center for Economic Research, UNDP Country Office in Uzbekistan. 5 б. www.cer.uz

8. Бородин К.Г. Теории международной торговли и торговая политика. Российский внешнеэкономический вестник. № 1 (Январь) 2006. С.9-18.

9. Дик А., Гуринов Е. Оценка международной конкурентоспособности стран по методике Всемирного экономического форума. Наука и инновации №11 (128) Ноябрь 2013. С.27-31.

10. Козырь Н.С. Подходы к определению глобальной конкурентоспособности. Финансы и кредит, 26 (2015) С. 39-52.

11. Хватов Ю.Ю. Сравнительный анализ международных рейтингов конкурентоспособности стран. Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. 2012. № 1 (5). Том 2. С.390-398.

12. Конкурентоспособность национальных экономик и регионов в контексте глобальных вызовов мировой экономики: монография: в 3 т. / [Е. С. Аверкиева и др.]; Южный федеральный университет; под ред. А. Б. Яценко. – Ростов-на-Дону; Таганрог: Издательство Южного федерального университета, 2017. – Т.1. – 308 с.

13. Конкурентоспособность экономики: оценка и факторы роста в контексте интеграционных процессов. / М.Л. Зеленкевич [и др]; под общ. ред. З.Стаховяка, М.Л.Зеленкевич. – Минск: ГИУСТ БГУ, 2016. – 216 с.

14. <https://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index/info>

Asosiy adabiyotlar:

1. Porter M. The Competitive Advantage of Nations. - New York: The Free Press, 1990. – 255 pp.
2. Xavier Sala-i-Martin, Jennifer Blanke, Margareta Drzeniek Hanouz, Thierry Geiger, Irene Mia, Fiona Paua. The Global Competitiveness Index: Measuring the Productive Potential of Nations. The Global Competitiveness Report 2007-2008. World Economic Forum 2007. 38 p.
3. The Global Competitiveness Report 2017–2018 World Economic Forum. Geneva. 393 p.; Chapter 2: Key Findings of the Global Competitiveness Index 2017–2018 P. 12. www.weforum.org
4. Ўзбекистон халқаро рейтингларда. Нима учун ва қай тарзда ўз ўринларини яхшилаши керак? Center for Economic Research, UNDP Country Office in Uzbekistan. 5 б. www.cer.uz
5. Дик А., Гуринов Е. Оценка международной конкурентоспособности стран по методике Всемирного экономического форума. Наука и инновации №11 (128) Ноябрь 2013. С.27-31.
6. Козырь Н.С. Подходы к определению глобальной конкурентоспособности. Финансы и кредит, 26 (2015) С. 39-52.
7. Милехин А.В., Иванов О.В. Индексы глобального мира. — ФГБУН ИСПИ РАН Москва, 2017. — 314 с.
8. Россия в зеркале международных рейтингов /Информационно-справочное издание /Отв. ред. В.И. Суслов, научные редакторы О.В. Валиева, Н.А. Кравченко, ИЭОПП СО РАН. – Новосибирск: Параллель, 2019. – 171 с.
9. Индексы и индикаторы человеческого развития. /Обновленные статистические данные 2018. – М.: 2019 – 122 с.
10. Doing business 2019. Training for Reform. – 2019 International Bank for Reconstruction and Development /The World Bank 1818 H Street NW, Washington DC 20433
11. Terry Miller Anthony B. Kim James M. Roberts. 2019 Index of Economic Freedom. /2019 by The Heritage Foundation 214 Massachusetts Ave., NE Washington, DC 20002
12. Инсон тараққийети. Дарслик. и.ф.д., проф. Қ.Х.Абдурахмонов тахрири остида. – Т.: Иқтисодиёт, 2013. – 542 б.

1. Шваб, Клаус. Технологии Четвертой промышленной революции: [перевод с английского] / Клаус Шваб, Николас Дэвис. – Москва: Эксмо, 2018. – 320 с.
2. Бородин К.Г. Теории международной торговли и торговая политика. Российский внешнеэкономический вестник. № 1 (Январь) 2006. С.9-18.
3. Хватов Ю.Ю. Сравнительный анализ международных рейтингов конкурентоспособности стран. Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. 2012. № 1 (5). Том 2. С.390-398.
4. Конкурентоспособность национальных экономик и регионов в контексте глобальных вызовов мировой экономики: монография: в 3 т. / [Е. С. Аверкиева и др.]; Южный федеральный университет; под ред. А. Б. Яценко. – Ростов-на-Дону; Таганрог: Издательство Южного федерального университета, 2017. – Т.1. – 308 с.
5. Конкурентоспособность экономики: оценка и факторы роста в контексте интеграционных процессов. / М.Л. Зеленкевич [и др]; под общ. ред. З.Стаховяка, М.Л.Зеленкевич. – Минск: ГИУСТ БГУ, 2016. – 216 с.

Me'yoriy-huquqiy hujjatlar:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2018. – 80 б.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi PF-4047-son Farmoni. //”Xalq so'zi”, 2017 yil 8 fevral
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 25 fevraldagi “O'zbekiston Respublikasining xalqaro reytinglar va indekslardagi o'rmini yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida” PQ-4210-sonli qarori. <http://www.lex.uz/docs/4215422>
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 2 iyundagi “O'zbekiston Respublikasining xalqaro reyting va indekslardagi o'rmini yaxshilash hamda davlat organlari va tashkilotlarida ular bilan tizimli ishlashning yangi mexanizmini joriy qilish to'g'risida”gi PF-6003-son Farmoni /<https://lex.uz/docs/4838762>
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5718-son 2019 yil 14 may “Tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash va himoya qilish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Farmoni

6. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажигимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – 488 б.

7. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. /Ш.М.Мирзиёев. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 592 б.

8. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. /Ш.М.Мирзиёев. – Т.: Ўзбекистон, 2018. – 512 б.

9. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3-жилд. /Ш.М.Мирзиёев. – Т.: Ўзбекистон, 2019. – 400 б.

Internet saytlar:

1. www.gov.uz

2. www.uza.uz

3. www.lex.uz

4. www.stat.uz

9. www.imf.org

6. www.worldbank.org

7. www.cisstat.com

8. www.oecd.org

9. www.cbu.uz

10. www.mineconomy.uz

11. www.chamber.uz

12. <https://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index/info>

13. <http://hdr.undp.org>

14. www.weforum.org

15. <https://www.globalinnovationindex.org>

16. <https://doingbusiness.org>

17. <https://www.heritage.org/>

1-jadval

Inson taraqqiyoti indeksi reyting ko'rsatkichlari, 2019 yil¹⁸

	2018 y. ITI reytingi	ITI qiymati	Tengsizlik hisobga olingan ITI			GTI	GTel	
			qiymati	(%)	THITI		qiymati	Reyting
O'ta vuqori darajali ITIga ega mamlakatlar								
1	Norvegiya	0,954	0,889	6,8	0	0,99	0,044	5
2	Shveysariya	0,946	0,882	6,8	-1	0,963	0,037	1
3	Irlandiya	0,942	0,865	8,2	-6	0,975	0,093	22
4	Germaniya	0,939	0,861	8,3	-7	0,968	0,084	19
4	Gonkong, Xitoy	0,939	0,815	13,2	-17	0,963
6	Avstraliya	0,938	0,862	8,1	-4	0,975	0,103	25
6	Islandiya	0,938	0,885	5,7	4	0,966	0,057	9
8	Shvetsiya	0,937	0,874	6,7	2	0,982	0,04	2
9	Singapur	0,935	0,81	13,3	-14	0,988	0,065	11
10	Niderlandiya	0,933	0,87	6,8	2	0,967	0,041	4
11	Daniya	0,93	0,873	6,1	4	0,98	0,04	2
12	Filyandiya	0,925	0,876	5,3	7	0,99	0,05	7
13	Kanada	0,922	0,841	8,8	-4	0,989	0,083	18
14	Yangi Zelandiya	0,921	0,836	9,2	-4	0,963	0,133	34
15	Buyuk Britaniya	0,92	0,845	8,2	0	0,967	0,119	27
15	AQSH	0,92	0,797	13,4	-13	0,991	0,182	42
17	Belgiya	0,919	0,849	7,6	3	0,972	0,045	6
18	Lixtenshteyn	0,917
19	Yaponiya	0,915	0,882	3,6	15	0,976	0,099	23
20	Avstriya	0,914	0,843	7,7	3	0,963	0,073	14
21	Lyuksemburg	0,909	0,822	9,5	1	0,97	0,078	16
22	Isroil	0,906	0,809	10,8	-3	0,972	0,1	24
22	Koreya	0,906	0,777	14,3	-9	0,934	0,058	10
24	Sloveniya	0,902	0,858	4,8	11	1,003	0,069	12
25	Ispaniya	0,893	0,765	14,3	-13	0,981	0,074	15
26	Chexiya	0,891	0,85	4,6	12	0,983	0,137	35
26	Fransiya	0,891	0,809	9,2	1	0,984	0,051	8
28	Malta	0,885	0,815	8	6	0,965	0,195	44
29	Italiya	0,883	0,776	12,1	-4	0,967	0,069	12
30	Estoniya	0,882	0,818	7,2	9	1,016	0,091	21
31	Kipr	0,873	0,788	9,7	1	0,983	0,086	20
32	Gretsiya	0,872	0,766	12,2	-5	0,963	0,122	31
32	Polsha	0,872	0,801	8,1	4	1,009	0,12	30
34	Litva	0,869	0,775	10,9	-1	1,028	0,124	33
35	BAA	0,866	0,965	0,113	26
36	Andorra	0,857
36	Saudiya Arabistoni	0,857	0,879	0,224	49
36	Slovakiya	0,857	0,804	6,2	8	0,992	0,19	43
39	Latviya	0,854	0,776	9,1	3	1,03	0,169	40
40	Portugaliva	0,85	0,742	12,7	-6	0,984	0,081	17
41	Qatar	0,848	1,043	0,202	45
42	Chili	0,847	0,696	17,8	-14	0,962	0,288	62
43	Brunej	0,845	0,987	0,234	51
43	Vengriya	0,845	0,777	8	8	0,984	0,258	56
45	Baxrayn	0,838	0,937	0,207	47
46	Xorvatiya	0,837	0,768	8,3	4	0,989	0,122	31

¹⁸ http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr_2019_overview_-_russian.pdf

48	Argentina	0,83	0,714	14	-4	0,988	0,354	77
49	Rossiya	0,824	0,743	9,9	1	1,015	0,255	54
50	Belarus	0,817	0,765	6,4	6	1,01	0,119	27
50	Qozog'iston	0,817	0,759	7,1	4	0,999	0,203	46
52	Bolgariya	0,816	0,714	12,5	0	0,993	0,218	48
52	Chernogoriya	0,816	0,746	8,6	5	0,966	0,119	27
52	Ruminiya	0,816	0,725	11,1	2	0,986	0,316	69 ...
55	Palau	0,814
56	Barbados	0,813	0,675	17	-10	1,01	0,256	55
57	Quvayt	0,808	0,999	0,245	53
57	Urugvay	0,808	0,703	13	0	1,016	0,275	59
59	Turkiya	0,806	0,675	16,2	-8	0,924	0,305	66
60	Bagam orollari	0,805	0,353	76
61	Malayziya	0,804	0,972	0,274	58
62	Sevshel orollari	0,801
Yuqori darajali ITIga ega mamlakatlar								
63	Serbiya	0,799	0,685	14,4	-4	0,976	0,161	37
63	Trinidad va Tobago	0,799	1,002	0,323	72
65	Eron	0,797	0,706	11,5	5	0,874	0,492	118
66	Mavrikiy	0,796	0,688	13,7	0	0,974	0,369	82
67	Panama	0,795	0,626	21,2	-13	1,005	0,46	108
68	Kosta-Rika	0,794	0,645	18,7	-7	0,977	0,285	61
69	Albaniya	0,791	0,705	10,9	8	0,971	0,234	51
70	Gruziya	0,786	0,692	12	5	0,979	0,351	75
71	Shri-Lanka	0,78	0,686	12,1	4	0,938	0,38	86
72	Kuba	0,778	0,948	0,312	67
73	Sent-Kits va Nevis	0,777
74	Antigua va Barbuda	0,776
75	Bosniya va Gersegovina	0,769	0,658	14,4	-2	0,924	0,162	38
76	Meksika	0,767	0,595	22,5	-17	0,957	0,334	74
77	Tailand	0,765	0,635	16,9	-4	0,995	0,377	84
78	Grenada	0,763
79	Braziliya	0,761	0,574	24,5	-23	0,995	0,386	89
79	Kolumbiya	0,761	0,585	23,1	-16	0,986	0,411	94
81	Armaniston	0,76	0,685	9,9	9	0,972	0,259	57
82	Jazoir	0,759	0,604	20,4	-8	0,865	0,443	100
82	Shimoliy Makedoniya	0,759	0,66	13,1	5	0,947	0,145	36
84	Peru	0,759	0,612	19,4	-5	0,951	0,381	87
85	Xitoy	0,758	0,636	16,1	4	0,961	0,163	39
85	Ekvador	0,758	0,607	19,9	-4	0,98	0,389	90
87	Ozarbajjon	0,754	0,683	9,4	13	0,94	0,321	70
88	Ukraina	0,75	0,701	6,5	21	0,995	0,284	60
89	Dominika Respublikasi	0,745	0,584	21,5	-8	1,003	0,453	104
89	Sent-Lyusiya	0,745	0,617	17,2	4	0,975	0,333	73
91	Tunis	0,739	0,585	20,8	-4	0,899	0,3	63
92	Mongoliya	0,735	0,635	13,6	10	1,031	0,322	71
93	Livan	0,73	0,891	0,362	79
94	Botsvana	0,728	0,99	0,464	111
94	Sent-Vinsent va Grenadin	0,728
96	Ymayka	0,726	0,604	16,7	3	0,986	0,405	93
97	Venesuela	0,726	0,6	17,3	1	1,013	0,458	106
98	Dominika	0,724
98	Fidji	0,724	0,357	78
98	Paragvay	0,724	0,545	24,7	-14	0,968	0,482	117
98	Surinam	0,724	0,557	22,7	-9	0,972	0,465	112
102	Iordaniya	0,723	0,617	14,7	11	0,868	0,469	113
103	Beliz	0,72	0,558	22,6	-8	0,983	0,391	91
104	Maldiv orollari	0,719	0,568	21	-5	0,939	0,367	81
105	Tonga	0,717	0,944	0,418	96

107	Moldova	0,711	0,638	10,4	21	1,007	0,423	78
108	Turkmaniston	0,71	0,579	18,5	1	..	0,228	50
108	O'zbekiston	0,71	0,939	0,303	64
110	Liviya	0,708	0,931	0,172	41
111	Indoneziya	0,707	0,584	17,4	6	0,937	0,451	103
112	Samoa	0,707	0,364	80
113	Janubiy Afrika	0,705	0,463	34,4	-17	0,984	0,422	97
114	Boliviya	0,703	0,533	24,2	-6	0,936	0,446	101
115	Gabon	0,702	0,544	22,5	-4	0,917	0,534	128
116	Egipet	0,7	0,492	29,7	-8	0,878	0,45	102

O'rta darajali ITIga ega mamlakatlar

117	Marshal orollari	0,698
118	Vetnam	0,693	0,58	16,3	8	1,003	0,314	68
119	Falastin	0,69	0,597	13,5	16	0,871
120	Iroq	0,689	0,552	19,8	3	0,789	0,54	131
121	Marokko	0,676	0,833	0,492	118
122	Qirg'iziston	0,674	0,61	9,5	23	0,959	0,381	87
123	Gavana	0,67	0,546	18,5	4	0,973	0,492	118
124	Salvador	0,667	0,521	21,9	1	0,969	0,397	92
125	Tojikiston	0,656	0,574	12,5	12	0,799	0,377	84
126	Kabo-Verde	0,651	0,984	0,372	83
126	Gvatemala	0,651	0,472	27,4	-2	0,943	0,492	118
126	Nikaragua	0,651	0,501	23	1	1,013	0,455	105
129	Hindiston	0,647	0,477	26,3	1	0,829	0,501	122
130	Nanubiya	0,645	0,417	35,3	-14	1,009	0,46	108
131	Timor-Leshti	0,626	0,45	28	-5	0,899
132	Gonduras	0,623	0,464	25,5	0	0,97	0,479	116
132	Kiribati	0,623
134	Butan	0,617	0,45	27,1	-3	0,893	0,436	99
135	Bangladesh	0,614	0,465	24,3	4	0,895	0,536	129
135	Mikroneziya	0,614
137	San-Tome Prinsipi	0,609	0,507	16,7	10	0,9	0,547	136
138	Kongo	0,608	0,456	25	2	0,931	0,579	145
138	Esvatini	0,608	0,43	29,3	-4	0,962	0,579	145
140	Laos	0,604	0,454	24,9	3	0,929	0,463	110
141	Vanuatu	0,597
142	Gana	0,596	0,427	28,3	-3	0,912	0,541	133
143	Zambiya	0,591	0,394	33,4	-6	0,949	0,54	131
144	Ekvatorial Gvineya	0,588
145	Myanma	0,584	0,448	23,2	3	0,953	0,458	106
146	Kambodja	0,581	0,465	20,1	12	0,919	0,474	114
147	Keniya	0,579	0,426	26,3	0	0,933	0,545	134
147	Nepal	0,579	0,43	25,8	3	0,897	0,476	115
149	Angola	0,574	0,392	31,8	-2	0,902	0,578	144
150	Kamerun	0,563	0,371	34,1	-6	0,869	0,566	140
150	Zimbabve	0,563	0,435	22,8	7	0,925	0,525	126
152	Pokistan	0,56	0,386	31,1	-1	0,747	0,547	136
153	Solomon orollari	0,557

Past darajali ITIga ega mamlakatlar

154	Suriya	0,549	0,795	0,547	136
155	Papua-Yangi Gvineya	0,543	0,74	161
156	Komor orollari	0,538	0,294	45,3	-22	0,888
157	Ruanda	0,536	0,382	28,7	-1	0,943	0,412	95
158	Nigeriya	0,534	0,349	34,6	-5	0,868
159	Tanzaniya	0,528	0,397	24,9	7	0,936	0,539	130
159	Uganda	0,528	0,387	26,7	4	0,863	0,531	127
161	Mavritaniya	0,527	0,358	32,1	1	0,853	0,62	150
162	Madagaskar	0,521	0,386	25,8	6	0,946
163	Benin	0,52	0,327	37,1	-6	0,883	0,613	148

164	Lesoto	0,518	0,35	32,5	3	1,026	0,546	135
165	Kot-d'Ivuar	0,516	0,331	35,8	-3	0,796	0,657	157
166	Senegal	0,514	0,347	32,5	2	0,873	0,523	125
167	Togo	0,513	0,35	31,7	6	0,818	0,566	140
168	Sudan	0,507	0,332	34,6	1	0,837	0,56	139
169	Gaiti	0,503	0,299	40,5	-7	0,89	0,62	150
170	Afg'oniston	0,496	0,723	0,575	143
171	Djibuti	0,495
172	Malavi	0,485	0,346	28,7	5	0,93	0,615	149
173	Efiopiya	0,47	0,337	28,4	5	0,844	0,508	123
174	Gambiya	0,466	0,293	37,2	-8	0,832	0,62	150
174	Gvineya	0,466	0,31	33,4	-1	0,806
176	Liberiya	0,465	0,314	32,3	2	0,899	0,651	155
177	Yaman	0,463	0,316	31,8	5	0,458	0,834	162
178	Gvineya-Bisau	0,461	0,288	37,5	-5
179	Kongo	0,459	0,316	31	7	0,844	0,655	156
180	Mozambik	0,446	0,309	30,7	4	0,901	0,569	142
181	Serra-Leone	0,438	0,282	35,7	-3	0,882	0,644	153
182	Burkina-Faso	0,434	0,303	30,1	5	0,875	0,612	147
182	Eritreya	0,434
184	Mali	0,427	0,294	31,2	3	0,807	0,676	158
185	Burundi	0,423	0,296	30,1	5	1,003	0,52	124
186	Janubiy Sudan	0,413	0,264	36,1	-1	0,839
187	Chad	0,401	0,25	37,7	-1	0,774	0,701	160
188	Markaziy Afrika Respublikasi	0,381	0,222	41,6	-1	0,795	0,682	159
189	Niger	0,377	0,272	27,9	3	0,298	0,647	154

Inson taraqqiyoti indeksi komponentlari, 2018 yil¹⁹

	ITI qiymati	Tug'ilganda kutilayotgan umr davomiyligi	Ta'limning kutilayotgan davomiyligi	Ta'limning o'rta davomiyligi	Aholi jon boshiga YAMM, AQSH doll.2011y XQP asosida	Aholi jon boshiga YAMM minus ITI reytingi	ITI reytingi	
		2018	2018	2018	2018	2018	2017	
O'ta yuqori darajali ITIga ega mamlakatlar								
1	Norvegiya	0,954	82,3	18,1 b	12,6	68059	5	1
2	Shveysariya	0,946	83,6	16,2	13,4	59375	8	2
3	Irlandiya	0,942	82,1	18,8 b	12,5 c	55660	9	3
4	Germaniya	0,939	81,2	17,1	14,1	46946	15	4
4	Gonkong, Xitoy	0,939	84,7	16,5	12	60221	5	6
6	Avstraliya	0,938	83,3	22,1 b	12,7 c	44097	15	5
6	Islandiya	0,938	82,9	19,2 b	12,5 c	47566	12	7
8	Shvetsiya	0,937	82,7	18,8 b	12,4	47955	9	7
9	Singapur	0,935	83,5	16,3	11,5	83 793 d	-6	9
10	Niderlandiya	0,933	82,1	18,0 b	12,2	50013	3	10
11	Daniya	0,93	80,8	19,1 b	12,6	48836	4	11
12	Finlyandiya	0,925	81,7	19,3 b	12,4	41779	12	12
13	Kanada	0,922	82,3	16,1	13,3 c	43602	10	13
14	Yangi Zelandiya	0,921	82,1	18,8 b	12,7 c	35108	18	14
15	Buyuk Britaniya	0,92	81,2	17,4	13,0 e	39507	13	15
15	AQSH	0,92	78,9	16,3	13,4	56140	-4	15
17	Belgiya	0,919	81,5	19,7 b	11,8	43821	5	17
18	Lixtenshteyn	0,917	80,5	14,7	12,5 g	99 732	-16	18
19	Yaponiya	0,915	84,5	15,2	12,8 i	40799	6	19
20	Avstriya	0,914	81,4	16,3	12,6	46231	0	20
21	Lyuksemburg	0,909	82,1	14,2	12,2 e	65543	-13	21
22	Isroil	0,906	82,8	16	13	33650	13	22
22	Koreya	0,906	82,8	16,4	12,2	36757	8	22
24	Sloveniya	0,902	81,2	17,4	12,3	32143	13	24
25	Ispaniya	0,893	83,4	17,9	9,8	35041	8	25
26	Caexiya	0,891	79,2	16,8	12,7	31597	12	27
26	Fransiya	0,891	82,5	15,5	11,4	40511	0	26
28	Malta	0,885	82,4	15,9	11,3	34795	6	28
29	Italiya	0,883	83,4	16,2	10,2 e	36141	2	29
30	Estoniya	0,882	78,6	16,1	13,0 c	30379	10	30
31	Kipr	0,873	80,8	14,7	12,1	33100	5	31
32	Gretsiya	0,872	82,1	17,3	10,5	24909	20	31
32	Polsha	0,872	78,5	16,4	12,3	27626	13	33
34	Litva	0,869	75,7	16,5	13	29775	7	34
35	BAA	0,866	77,8	13,6	11	66912	-28	35
36	Andorra	0,857	81,8 f	13,3 j	10,2	48 641 k	-20	38
36	Saudiya Arabistoni	0,857	75	17,0 e	9,7 e	49338	-22	36
36	Slovakiya	0,857	77,4	14,5	12,6 c	30672	3	37
39	Latviya	0,854	75,2	16	12,8 c	26301	10	39
40	Portugaliva	0,85	81,9	16,3	9,2	27935	4	40
41	Qatar	0,848	80,1	12,2	9,7	110 489 d	-40	40
42	Chili	0,847	80	16,5	10,4	21972	17	42
43	Brunej	0,845	75,7	14,4	9,1 i	76 389 d	-39	43
43	Vengriya	0,845	76,7	15,1	11,9	27144	4	44
45	Bahrayn	0,838	77,2	15,3	9,4 e	40399	-18	45
46	Xorvatiya	0,837	78,3	15	11,4 e	23061	9	46
47	Oman	0,834	77,6	14,7	9,7	37039	-18	47

¹⁹ http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr_2019_overview_-_russian.pdf

48	Argentina	0,83	76,5	17,6	10,6 e	17611	18	48
49	Rossiya	0,824	72,4	15,5	12,0 e	25036	2	49
50	Belarus	0,817	74,6	15,4	12,3 i	17039	18	50
50	Qozog'iston	0,817	73,2	15,3	11,8 i	22168	8	51
52	Bolgariya	0,816	74,9	14,8	11,8 e	19646	9	51
52	Chernogoriya	0,816	76,8	15	11,4 e	17511	15	51
52	Ruminiya	0,816	75,9	14,3	11	23906	2	51
55	Palau	0,814	73,7 f	15,6 e	12,4 e	16720	14	56
56	Barbados	0,813	79,1	15,2 e	10,6 m	15912	18	51
57	Quvayt	0,808	75,4	13,8	7,3	71164	-52	57
57	Urugvay	0,808	77,8	16,3	8,7	19435	5	58
59	Turkiya	0,806	77,4	16,4 e	7,7	24905	-6	59
60	Bagam orollari	0,805	73,8	12,8 n	11,5 e	28395	-17	60
61	Malayziya	0,804	76	13,5	10,2	27227	-15	61
62	Seyshel orollari	0,801	73,3	15,5	9,7 j	25077	-12	62
YUqori darajali ITIga ega mamlakatlar								
63	Serbiya	0,799	75,8	14,8	11,2	15218	15	65
63	Trinidad va Tobago	0,799	73,4	13,0 e	11,0 i	28497	-21	63
65	Eron	0,797	76,5	14,7	10	18166	-2	63
66	Mavrikiy	0,796	74,9	15	9,4 i	22724	-10	66
67	Panama	0,795	78,3	12,9	10,2 i	20455	-7	66
68	Kosta-Rika	0,794	80,1	15,4	8,7	14790	12	68
69	Albaniya	0,791	78,5	15,2	10,1 m	12300	20	69
70	Gruziya	0,786	73,6	15,4	12,8	9570	34	70
71	Shri-Lanka	0,78	76,8	14	11,1 e	11611	24	72
72	Kuba	0,778	78,7	14,4	11,8 e	7 811 o	43	71
73	Sent-Kits va Nevis	0,777	74,6 f	13,6 e	8,5 n	26770	-25	73
74	Antigua va Barbuda	0,776	76,9	12,5 e	9,3 j	22201	-17	73
75	Bosniya va Gersegovina	0,769	77,3	13,8 j	9,7	12690	10	75
76	Meksika	0,767	75	14,3	8,6	17628	-11	76
77	Tailand	0,765	76,9	14,7 e	7,7	16129	-6	77
78	Grenada	0,763	72,4	16,6	8,8 n	12684	8	78
79	Braziliya	0,761	75,7	15,4	7,8 e	14068	2	78
79	Kolumbiya	0,761	77,1	14,6	8,3	12896	4	78
81	Armaniston	0,76	74,9	13,2 e	11,8	9277	26	81
82	Jazoir	0,759	76,7	14,7 e	8,0 i	13639	0	81
82	SHimoliy Makedoniya	0,759	75,7	13,5	9,7 i	12874	2	81
84	Peru	0,759	76,5	13,8	9,2	12323	6	85
85	Xitoy	0,758	76,7	13,9 e	7,9 m	16127	-13	86
85	Ekvador	0,758	76,8	14,9 e	9	10141	17	84
87	Ozarbayjon	0,754	72,9	12,4 e	10,5	15240	-10	87
88	Ukraina	0,75	72	15,1 e	11,3 m	7994	25	88
89	Dominika Respublikasi	0,745	73,9	14,1	7,9	15074	-10	90
89	Sent-Lyusiya	0,745	76,1	13,9 e	8,5	11528	7	89
91	Tunis	0,739	76,5	15,1	7,2 e	10677	10	91
92	Mongoliya	0,735	69,7	14,2 e	10,2 e	10784	7	94
93	Livan	0,73	78,9	11,3	8,7 n	11136	5	93
94	Botsvana	0,728	69,3	12,7 e	9,3 m	15951	-21	97
94	Sent-Vinsent va Grenadin	0,728	72,4	13,6 e	8,6 n	11746	-2	95
96	Yamayka	0,726	74,4	13,1 e	9,8 e	7932	18	96
97	Venesuela	0,726	72,1	12,8 e	10,3	9 070 p	14	92
98	Dominika	0,724	78,1 f	13,0 e	7,8 j	9245	10	98
98	Fidji	0,724	67,3	14,4 e	10,9 i	9110	11	102
98	Paragvay	0,724	74,1	12,7 e	8,5	11720	-5	99
98	Surinam	0,724	71,6	12,9 e	9,1	11933	-8	99
102	Iordaniya	0,723	74,4	11,9 e	10,5 i	8268	10	99
103	Beliz	0,72	74,5	13,1	9,8 i	7136	17	103

104	Maldiv orollari	0,719	78,6	12,1 q	6,8 q	12549	-17	105
105	Tonga	0,717	70,8	14,3 e	11,2 i	5783	26	104
106	Filippin	0,712	71,1	12,7 e	9,4 e	9540	-1	106
107	Moldova	0,711	71,8	11,6	11,6	6833	16	106
108	Turkmaniston	0,71	68,1	10,9 e	9,8 q	16407	-38	108
108	O'zbekiston	0,71	71,6	12	11,5	6462	18	109
110	Liviya	0,708	72,7	12,8 n	7,6 m	11 685 r	-16	111
111	Indoneziya	0,707	71,5	12,9	8	11256	-14	111
112	Samoa	0,707	73,2	12,5 e	10,6 j	5885	18	110
113	Janubiy Afrika	0,705	63,9	13,7	10,2	11756	-22	111
114	Boliviya	0,703	71,2	14,0 s	9	6849	8	114
115	Gabon	0,702	66,2	12,9 n	8,3 q	15794	-40	114
116	Egipet	0,7	71,8	13,1	7,3 i	10744	-16	116
O'rta darajali ITIga ega mamlakatlar								
117	Marshal orollari	0,698	73,9 f	12,4 e	10,9 e	4633	21	116
118	Vetnam	0,693	75,3	12,7 i	8,2 i	6220	10	118
119	Falastin	0,69	73,9	12,8	9,1	5314	15	119
120	Iroq	0,689	70,5	11,1 q	7,3 e	15365	-44	120
121	Marokko	0,676	76,5	13,1 e	5,5 i	7480	-3	121
122	Qirg'iziston	0,674	71,3	13,4	10,9 l	3317	30	122
123	Gayana	0,67	69,8	11,5 e	8,5 l	7615	-7	123
124	Salvador	0,667	73,1	12	6,9	6973	-3	124
125	Tojikiston	0,656	70,9	11,4 e	10,7 q	3482	26	126
126	Kabo-Verde	0,651	72,8	11,9	6,2	6513	-1	128
126	Gvatemala	0,651	74,1	10,6	6,5	7378	-7	127
126	Nikaragua	0,651	74,3	12,2 s	6,8 i	4790	11	125
129	Hindiston	0,647	69,4	12,3	6,5 e	6829	-5	129
130	Namibiya	0,645	63,4	12,6 q	6,9 i	9683	-27	129
131	Timor-Leshti	0,626	69,3	12,4 e	4,5 q	7527	-14	131
132	Gonduras	0,623	75,1	10,2	6,6	4258	7	133
132	Kiribati	0,623	68,1	11,8 e	7,9 j	3917	11	132
134	Butan	0,617	71,5	12,1 e	3,1 e	8609	-23	134
135	Bangladesh	0,614	72,3	11,2	6,1	4057	6	136
135	Mikroneziya	0,614	67,8	11,5 j	7,7 j	3700	10	135
137	San-Tome Prinsipi	0,609	70,2	12,7 e	6,4 e	3024	20	138
138	Kongo	0,608	64,3	11,6 n	6,5 m	5804	-8	136
138	Esvatini	0,608	59,4	11,4 e	6,7 i	9359	-32	138
140	Laos	0,604	67,6	11,1	5,2	6317	-13	140
141	Vanuatu	0,597	70,3	11,4 e	6,8 l	2808	17	141
142	Gana	0,596	63,8	11,5	7,2 i	4099	-2	142
143	Zambiya	0,591	63,5	12,1 q	7,1 q	3582	7	144
144	Ekvatorial Gvineya	0,588	58,4	9,2 n	5,6 j	17796	-80	143
145	Myanma	0,584	66,9	10,3	5,0 q	5764	-13	146
146	Kambodja	0,581	69,6	11,3 e	4,8 i	3597	2	145
147	Keniya	0,579	66,3	11,1 e	6,6 i	3052	9	148
147	Nepal	0,579	70,5	12,2	4,9 i	2748	13	148
149	Angola	0,574	60,8	11,8 q	5,1 q	5555	-16	147
150	Kamerun	0,563	58,9	12,7	6,3 l	3291	3	150
150	Zimbabve	0,563	61,2	10,5	8,3 e	2661	12	153
152	Pokistan	0,56	67,1	8,5	5,2	5190	-17	151
153	Solomon orollari	0,557	72,8	10,2 e	5,5 q	2027	13	152
Past darajali ITIga ega mamlakatlar								
154	Suriya	0,549	71,8	8,9 e	5,1 t	2 725 r	7	154
155	Papua - YAngi Gvineya	0,543	64,3	10,0 e	4,6 i	3686	-9	155
156	Komor orollari	0,538	64,1	11,2 e	4,9 q	2426	7	156
157	Ruanda	0,536	68,7	11,2	4,4 e	1959	11	158
158	Nigeriya	0,534	54,3	9,7 i	6,5 q	5086	-22	157

159	Tanzaniya	0,528	65	8	6,0 i	2805	0	160
159	Uganda	0,528	63	11,2 e	6,1 q	1752	11	160
161	Mavritaniya	0,527	64,7	8,5	4,6 i	3746	-17	159
162	Madagaskar	0,521	66,7	10,4	6,1 n	1404	19	162
163	Benin	0,52	61,5	12,6	3,8 m	2135	2	163
164	Lesoto	0,518	53,7	10,7	6,3 i	3244	-9	164
165	Kot-d'Ivuvar	0,516	57,4	9,6	5,2 i	3589	-16	165
166	Senegal	0,514	67,7	9	3,1 e	3256	-12	166
167	Togo	0,513	60,8	12,6	4,9 q	1593	10	166
168	Sudan	0,507	65,1	7,7 e	3,7 i	3962	-26	168
169	Gaiti	0,503	63,7	9,5 n	5,4 q	1665	6	169
170	Afg'oniston	0,496	64,5	10,1	3,9 i	1746	1	170
171	Djibuti	0,495	66,6	6,5 e	4,0 j	3 601 u	-24	171
172	Malavi	0,485	63,8	11,0 q	4,6 i	1159	11	172
173	Efiopiya	0,47	66,2	8,7 e	2,8 q	1782	-4	173
174	Gambiya	0,466	61,7	9,5 e	3,7 q	1490	4	178
174	Gvineya	0,466	61,2	9,0 e	2,7 q	2211	-10	175
176	Liberiya	0,465	63,7	9,6 e	4,7 i	1040	9	173
177	Yaman	0,463	66,1	8,7 e	3,2 m	1 433 r	3	175
178	Gvineya-Bisau	0,461	58	10,5 n	3,3 i	1593	-2	177
179	Kongo	0,459	60,4	9,7 e	6,8	800	8	179
180	Mozambik	0,446	60,2	9,7	3,5 e	1154	4	180
181	Serra-Leone	0,438	54,3	10,2 e	3,6 i	1381	1	181
182	Burkina-Faso	0,434	61,2	8,9	1,6 q	1705	-8	183
182	Eritreya	0,434	65,9	5	3,9 n	1 708 u	-9	182
184	Mali	0,427	58,9	7,6	2,4 i	1965	-17	184
185	Burundi	0,423	61,2	11,3	3,1 q	660	4	185
186	Janubiy Sudan	0,413	57,6	5,0 e	4,8	1 455 u	-7	186
187	Chad	0,401	54	7,5 e	2,4 q	1716	-15	187
188	Markaziy Afrika Respublikasi	0,381	52,8	7,6 e	4,3 i	777	0	188
189	Niger	0,377	62	6,5	2,0 e	912	-3	189

2020 yilda Iqtisodiy erkinlik indeksi bo'yicha mamlakatlar reytingi²⁰

3-jadval

Reyting	Mamlakat	indeks	o'zgarish	Reyting	Mamlakat	indeks	o'zgarish
Erkin mamlakatlar (100-80)							
1	Singapore	89.4	0.0	4	Australia	82.6	+1.7
2	Hong Kong	89.1	-1.1	5	Switzerland	82.0	+0.1
3	New Zealand	84.1	-0.3	6	Ireland	80.9	+0.4
Asosan erkin mamlakatlar (79.9-70)							
7	United Kingdom	79.3	+0.4	23	Czech Republic	74.8	+1.1
8	Denmark	78.3	+1.6	24	Malaysia	74.7	+0.7
9	Canada	78.2	+0.5	25	South Korea	74.0	+1.7
10	Estonia	77.7	+1.1	26	Israel	74.0	+1.2
11	Taiwan	77.1	-0.2	27	Germany	73.5	0.0
12	Georgia	77.1	+1.2	28	Norway	73.4	+0.4
13	Iceland	77.1	0.0	29	Austria	73.3	+1.3
14	Netherlands	77.0	+0.2	30	Japan	73.3	+1.2
15	Chile	76.8	+1.4	31	Qatar	72.3	-0.3
16	Lithuania	76.7	+2.5	32	Latvia	71.9	+1.5
17	United States	76.6	-0.2	33	Rwanda	70.9	-0.2
18	United Arab Emirates	76.2	-1.4	34	Armenia	70.6	+2.9
19	Luxembourg	75.8	-0.1	35	Macau	70.3	-0.7
20	Finland	75.7	+0.8	36	Bulgaria	70.2	+1.2
21	Mauritius	74.9	+1.9	37	Cyprus	70.1	+2.0
22	Sweden						
O'rtacha erkin mamlakatlar (69.9-60)							
38	Romania	69.7	+1.1	69	The Bahamas	64.5	+1.6
39	Kazakhstan	69.6	+4.2	70	Philippines	64.5	+0.7
40	Botswana	69.6	+0.1	71	Turkey	64.4	-0.2
41	North Macedonia	69.5	-1.6	72	Seychelles	64.3	+2.9
42	Malta	69.5	+0.9	73	Guatemala	64.0	+1.4
43	Thailand	69.4	+1.1	74	Italy	63.8	+1.6
44	Azerbaijan	69.3	+3.9	75	Oman	63.6	+2.6
45	Colombia	69.2	+1.9	76	Cabo Verde	63.6	+0.5
46	Poland	69.1	+1.3	77	Fiji	63.4	+1.2
47	Uruguay	69.1	+0.5	78	Morocco	63.3	+0.4
48	Belgium	68.9	+1.6	79	Kuwait	63.2	+2.4
49	Jamaica	68.5	-0.1	80	Paraguay	63.0	+1.2
50	Saint Lucia	68.2	-0.5	81	Kyrgyz Republic	62.9	+0.6
51	Peru	67.9	+0.1	82	Bosnia and Herzegovina	62.6	+0.7
52	Slovenia	67.8	+2.3	83	Saudi Arabia	62.4	+1.7
53	Kosovo	67.4	+0.4	84	Croatia	62.2	+0.8
54	Indonesia	67.2	+1.4	85	Bhutan	62.1	-0.8
55	Panama	67.2	0.0	86	Samoa	62.1	-0.1
56	Portugal	67.0	+1.7	87	Moldova	62.0	+2.9
57	Albania	66.9	+0.4	88	Belarus	61.7	+3.8
58	Spain	66.9	+1.2	89	Tanzania	61.7	+1.5

²⁰ <https://www.heritage.org/>

59	Saint Vincent and the Grenadines	66.8	+1.0	90	El Salvador	61.6	-0.2
60	Slovakia	66.8	+1.8	91	Montenegro	61.5	+1.0
61	Brunei Darussalam	66.6	+1.5	92	Barbados	61.4	-3.3
62	Hungary	66.4	+1.4	93	Honduras	61.1	+0.9
63	Bahrain	66.3	-0.1	94	Russia	61.0	+2.1
64	France	66.0	+2.2	95	Dominican Republic	60.9	-0.1
65	Serbia	66.0	+2.1	96	Namibia	60.9	+2.2
66	Jordan	66.0	-0.5	97	Dominica	60.8	-2.8
67	Mexico	66.0	+1.3	98	Vanuatu	60.7	+4.3
68	Costa Rica	65.8	+0.5	99	Madagascar	60.5	+3.9
Asosan erkin emas mamlakatlar (59.9-50)							
100	Greece	59.9	+2.2	131	Eswatini	55.3	+0.6
101	Côte d'Ivoire	59.7	-2.7	132	Kenya	55.3	+0.2
102	Uganda	59.5	-0.2	133	Benin	55.2	-0.1
103	China	59.5	+1.1	134	Ukraine	54.9	+2.6
104	Ghana	59.4	+1.9	135	Pakistan	54.8	-0.2
105	Vietnam	58.8	+3.5	136	Afghanistan	54.7	+3.2
106	South Africa	58.8	+0.5	137	Niger	54.7	+3.1
107	Tonga	58.8	+1.1	138	Lesotho	54.5	+1.4
108	Papua New Guinea	58.4	0.0	139	Nepal	54.2	+0.4
109	Trinidad and Tobago	58.3	+1.3	140	Togo	54.1	+3.8
110	Senegal	58.0	+1.7	141	Burma	54.0	+0.4
111	Belize	57.4	+2.0	142	Egypt	54.0	+1.5
112	Sri Lanka	57.4	+1.0	143	Comoros	53.7	-1.7
113	Cambodia	57.3	-0.5	144	Brazil	53.7	+1.8
114	Uzbekistan	57.2	+3.9	145	Cameroon	53.6	+1.2
115	Nicaragua	57.2	-0.5	146	Ethiopia	53.6	0.0
116	Nigeria	57.2	-0.1	147	Zambia	53.5	-0.1
117	Burkina Faso	56.7	-2.7	148	Guinea-Bissau	53.3	-0.7
118	Gabon	56.7	+0.4	149	Argentina	53.1	+0.9
119	Maldives	56.5	+3.3	150	Solomon Islands	52.9	-1.7
120	India	56.5	+1.3	151	Djibouti	52.9	+5.8
121	Guinea	56.5	+0.8	152	Malawi	52.8	+1.4
122	Bangladesh	56.4	+0.8	153	Haiti	52.3	-0.4
123	The Gambia	56.3	+3.9	154	Angola	52.2	+1.6
124	Guyana	56.2	-0.6	155	Tajikistan	52.2	-3.4
125	São Tomé and Príncipe	56.2	+2.2	156	Micronesia	52.0	+0.1
126	Mali	55.9	-2.2	157	Lebanon	51.7	+0.6
127	Mongolia	55.9	+0.5	158	Ecuador	51.3	+4.4
128	Tunisia	55.8	+0.4	159	Central African Republic	50.7	+1.6
129	Laos	55.5	-1.9	160	Mozambique	50.5	+1.9
130	Mauritania	55.3	-0.4	161	Chad	50.2	+0.3
Erkin bo'lmagan mamlakatlar (49.9-0)							
162	Democratic Republic of Congo	49.5	-0.8	172	Kiribati	45.2	-2.1
163	Suriname	49.5	+1.4	173	Sudan	45.0	-2.7

164	Iran	49.2	-1.9	174	Zimbabwe	43.1	+2.7
165	Liberia	49.0	-0.7	175	Bolivia	42.8	+0.5
166	Burundi	49.0	+0.1	176	Republic of Congo	41.8	+2.1
167	Equatorial Guinea	48.3	+7.3	177	Eritrea	38.5	-0.4
168	Sierra Leone	48.0	+0.5	178	Cuba	26.9	-0.9
169	Algeria	46.9	+0.7	179	Venezuela	25.2	-0.7
170	Turkmenistan	46.5	-1.9	180	North Korea	4.2	-1.7
171	Timor-Leste	45.9	+1.7				

KIRISH	3
1-MAVZU. FANGA KIRISH	5
1.1. “MDH mamlakatlari xalqaro reyting tizimlarida” fanining predmeti va metodi.....	5
1.2. Fanning maqsad va vazifalari.....	6
1.3. “MDH mamlakatlari xalqaro reyting tizimlarida” fanining metodologik asoslari va boshqa iqtisodiy fanlar bilan aloqalari.....	8
2-MAVZU. GLOBAL RAQOBATBARDOSHLIK INDEKSI (GCI, THE GLOBAL COMPETITIVENESS INDEX) VA UNDA MDH MAMLAKATLARINING O’RNI	11
2.1. Global raqobatbardoshlik indeksi (GCI, The Global Competitiveness Index) – global tadqiqot va iqtisodiy raqobat bo’yicha mamlakatlar reytingni ifodalovchi muhim ko’rsatkich.....	11
2.2. MDH mamlakatlarining GRIdagi o’rni.....	14
2.3. O’zbekistonning GRIGA a’zo bo’lishining ahamiyati.....	17
3-MAVZU. GLOBAL INNOVATSIYALAR INDEKSI (THE GLOBAL INNOVATION INDEX)DA MDH MAMLAKATLARINING ISHTIROKI	22
3.1. Global innovatsiyalar indeksi (The Global Innovation Index)ning mohiyati va asosiy ko’rsatkichlari.....	22
3.2. MDH mamlakatlarining GIIdagi o’rni va uni oshirish imkoniyatlari.....	25
3.3. Rossiya Federatsiyasining GIIdagi o’rnining o’zgarishi va uning sabablari.....	27
3.4. Qozog’istonning GIIdagi o’rnining o’zgarishi va uning sabablari.....	30
3.5. O’zbekistonning GIIda ishtirokini ta’minlash va uning ahamiyati.....	31
4-MAVZU. BIZNES YURITISH (DOING BUSINESS) REYTINGI VA UNING MDH MAMLAKATLARIDA BIZNES MUHITIGA BAHO BERISHDAGI ROLI	37
4.1. Biznes yuritish (Doing business) reytingi va uning asosiy ko’rsatkichlari.....	37
4.2. Doing business mamlakatda tadbirkorlik rivojlanishiga baho berishning muhim mezonlari.....	39
4.3. MDH mamlakatlarining Biznes yuritish reytingidagi o’rnining o’zgarish xususiyatlari.....	40

4.4. Biznes yuritish reytingi va investitsiyalar o'rtasidagi bog'liqlik.....	45
4.5. O'zbekistonning biznes yuritish reytingidagi o'rni va uni oshirish yo'llari.....	47
5-MAVZU. MDH MAMLAKATLARIDA INSON TARAQQIYOTI INDEKSI KO'RSATKICHLARI.....	51
5.1. Inson taraqqiyoti indeksi (ITI)ning mohiyati va paydo bo'lishi...	51
5.2. Inson taraqqiyoti indeksining asosiy tashkil etuvchilari.....	52
5.3. Inson taraqqiyoti indeksining hisoblash usuli.....	53
5.4. Inson taraqqiyotini ifodalovchi boshqa indekslar: tengsizlikni hisobga olib tuzatilgan inson taraqqiyoti indeksi, gender rivojlanishi indeksi, gender tengsizligi indeksi.....	55
5.5. MDH mamlakatlarida inson taraqqiyoti indeksining tendensiyalari va uni oshirish yo'llari.....	56
6-MAVZU. O'ZBEKISTONNING INSON TARAQQIYOTI INDEKSI VA UNI OSHIRISH IMKONIYATLARI.....	61
6.1. O'zbekistonning inson taraqqiyoti indeksidagi o'rni.....	61
6.2. O'zbekistonda inson taraqqiyoti bo'yicha milliy ma'ruzalar va milliy dasturlar.....	63
6.3. Ta'lim tizimi sifatini yaxshilash inson taraqqiyotini jadallashtirishning muhim omili.....	66
6.4. Inson taraqqiyoti va aholi turmush darajasi.....	71
6.5. O'zbekistonda inson taraqqiyoti indeksini oshirish yo'llari.....	72
7-MAVZU. MDH MAMLAKATLARIDA IQTISODIY ERKINLIK INDEKSI.....	77
7.1. Iqtisodiy erkinlik indeksining mohiyati va uni tashkil etuvchi indikatorlari tavsifi.....	77
7.2. MDH mamlakatlarining iqtisodiy erkinlik indeksidagi o'rning qiyosiy tahlili.....	83
7.3. MDH mamlakatlarining iqtisodiy erkinlik indeksidagi mavqeiini oshirish istiqbollari.....	85
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.....	90
ILJOBA.....	93

ВВЕДЕНИЕ	3
ТЕМА-1. ВВЕДЕНИЕ В ПРЕДМЕТ	5
1.1. Предмет и метод курса “Страны СНГ в системе международных рейтингов”.....	5
1.2. Цель и задачи курса.....	6
1.3. Методологические основы предмета “Страны СНГ в системе международных рейтингов” и его связь с другими экономическими дисциплинами.....	8
ТЕМА-2. МЕСТО СТРАН СНГ В ГЛОБАЛЬНОМ ИНДЕКСЕ КОНКУРЕНТОСОСОБНОСТИ (GCI, THE GLOBAL COMPETITIVENESS INDEX)	11
2.1. Глобальный индекс конкурентоспособности (GCI, The Global Competitiveness Index) – важный показатель определяющий рейтинг стран по глобальным исследованиям и экономической конкуренции.....	11
2.2. Место стран СНГ в GCI.....	14
2.3. Важность и значение участия Узбекистана в GCI.....	17
ТЕМА-3. УЧАСТИЕ СТРАН СНГ В ГЛОБАЛЬНОМ ИННОВАЦИОННОМ ИНДЕКСЕ (THE GLOBAL INNOVATION INDEX)	22
3.1. Сущность и основные показатели глобального инновационного индекса (The Global Innovation Index).....	22
3.2. Место стран СНГ в ГИИ и возможности их улучшения.....	25
3.3. Изменение места Российской Федерации в ГИИ и его причины.....	27
3.4. Изменение места Казахстана в ГИИ и его причины.....	30
3.5. Важность участия Узбекистана в ГИИ.....	31
ТЕМА-4. РЕЙТИНГ ВЕДЕНИЯ БИЗНЕСА (DOING BUSINESS) И ЕГО РОЛЬ В ОЦЕНКЕ БИЗНЕС СРЕДЫ СТРАН СНГ	37
4.1. Рейтинг ведения бизнеса (Doing business) и его основные показатели.....	37
4.2. Doing business важный критерий для оценки развития предпринимательства в стране.....	39
4.3. Особенности изменений занимаемых мест стран СНГ в рейтинге ведения бизнеса.....	40
4.4. Взаимосвязь между рейтингом ведения бизнеса и потоками	

инвестиций.....	45
4.5. Место Узбекистана в рейтинге ведения бизнеса и возможности улучшения его показателей.....	47
ТЕМА-5. ПОКАЗАТЕЛИ ИНДЕКСА ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СТРАН СНГ.....	51
5.1. Сущность и возникновение индекса человеческого развития...	51
5.2. Основные составляющие индекса человеческого развития.....	52
5.3. Методы подсчета индекса человеческого развития.....	53
5.4. Другие индексы отражающие человеческого развития: индекс человеческого развития с учетом неравенства, индекс гендерного развития, индекс гендерного неравенства.....	55
5.5. Тенденции индекса человеческого развития в странах СНГ и возможности их улучшения.....	56
ТЕМА-6. ИНДЕКС ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ УЗБЕКИСТАНА И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕГО УЛУЧШЕНИЯ.....	61
6.1. Место Узбекистана в индексе человеческого развития.....	61
6.2. Национальный доклад и национальные программы по индексу человеческого развития в Узбекистане.....	63
6.3. Улучшение качества образования важный фактор ускорения человеческого развития.....	66
6.4. Человеческое развитие и уровень жизни населения.....	71
6.5. Пути улучшения индекса человеческого развития Узбекистана.....	72
ТЕМА-7. ИНДЕКС ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СВОБОДЫ В СТРАНАХ СНГ.....	77
7.1. Сущность и характеристика индекса экономических свобод и его индикаторов.....	77
7.2. Сравнительный анализ места стран СНГ в в индексе экономических свобод.....	83
7.3. Перспективы повышения статуса стран СНГ в индексе экономических свобод.....	85
СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ.....	90
ПРИЛОЖЕНИЯ.....	93

CONTENT

INTRODUCTION.....	3
TOPIC-1. INTRODUCTION TO THE SUBJECT.....	5
1.1. Subject and method of the discipline "CIS countries in the system of international ratings"	5
1.2. The purpose and objectives of the subject	6
1.3. Methodological foundations of the subject "CIS countries in the system of international ratings" and its relationship with other economic disciplines.....	8
TOPIC-2. THE PLACE OF THE CIS COUNTRIES IN THE GLOBAL COMPETITIVENESS INDEX (GCI, THE GLOBAL COMPETITIVENESS INDEX)	11
2.1. The Global Competitiveness Index (GCI) is an important indicator that determines the ranking of countries in global research and economic competition.....	11
2.2. The place of the CIS countries in the GCI	14
2.3. Importance and significance of Uzbekistan's participation in the GCI.....	17
TOPIC-3. PARTICIPATION OF CIS COUNTRIES IN THE GLOBAL INNOVATION INDEX	22
3.1. The essence and main indicators of The Global Innovation Index (GII).....	22
3.2. The place of the CIS countries in the GII and the possibilities for their improvement	25
3.3. Change and reasons for the occupied place of the Russian Federation in the GII.....	27
3.4. Change and reasons for the occupied place of Kazakhstan in the GII	30
3.5. Importance and provision of participation of Uzbekistan in GII.....	31
TOPIC-4. DOING BUSINESS RATING AND ITS ROLE IN THE ASSESSMENT OF THE BUSINESS ENVIRONMENT OF THE CIS COUNTRIES.....	37
4.1. Doing Business Rating and its main indicators.....	37
4.2. Doing business is an important criterion for assessing the development of entrepreneurship in the country	39
4.3. Features of changes in the occupied places of the CIS countries in the ranking of Doing Business	40
4.4. Relationship Between Doing Business Ranking and Investment Flows.....	45

4.5. Place of Uzbekistan in The Ranking of Doing Business and opportunities to improve its performance	47
TOPIC-5. INDICATORS OF HUMAN DEVELOPMENT OF THE CIS COUNTRIES	51
5.1. The essence and origin of The Human Development Index.....	51
5.2. The main components of The Human Development Index.....	52
5.3. Methods for calculating The Human Development Index	53
5.4. Other indices reflecting human development: Human Development Index Taking into Account Inequality, Gender Development Index, Gender Inequality Index.....	55
5.5. Human Development Index Trends in the CIS Countries and Opportunities for Their Improvement.....	56
TOPIC-6. HUMAN DEVELOPMENT INDEX OF UZBEKISTAN AND PROSPECTS FOR ITS IMPROVEMENT...	61
6.1. Place of Uzbekistan in the Human Development Index	61
6.2. National report and national programs on the human development index in Uzbekistan.....	63
6.3. Improving the quality of the education system is an important factor in accelerating human development	66
6.4. Human development and living standards of the population.....	71
6.5. Ways to improve The Human Development Index of Uzbekistan..	72
TOPIC-7. INDEX OF ECONOMIC FREEDOM IN THE CIS COUNTRIES	77
7.1. The essence and characteristics of The Index of Economic Freedom and its indicators.....	77
7.2. Comparative analysis of the place of the CIS countries in The Index of Economic Freedoms	83
7.3. Prospects for improving the status of the CIS countries in the index of economic freedoms.....	85
LIST OF USED LITERATURE.....	90
ANNEXES.....	93

MDH MAMLAKATLARI XALQARO REYTING TIZIMLARIDA

O'quv qo'llanma

Босишга рухсат этилди. 27.12.2020 й.
Қоғоз бичими 60x84 1/16. Times New Roman
гарнитурасида терилди.

Офсет усулида оқ қоғозда чоп этилди.
Нашриёт ҳисоб табағи 7.0, Адади 100. Буюртма №28
Баҳоси келишув асосида

“BROK CLASS SERVIS” МЧЖ босмахонасида чоп этилган.

Манзил: Тошкент шаҳар Заргарлик кўчаси, Сегизбаев 10а.